

GÜNEY-
DOĞU
AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

THE JOURNAL OF SOUTH-
EASTERN EUROPEAN STUDIES

ISSN 0378-3863

E-ISSN 2757-9042

SAYI / ISSUE **36**
YIL / YEAR **2021-1**

İSTANBUL
UNIVERSITY
PRESS

Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
The Journal of Southeastern European Studies

İSTANBUL
UNIVERSITY
PRESS

ISSN: 0378-3863 E-ISSN: 2757-9042

Sayı/Issue: 36, 2021

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İstanbul, Türkiye /
Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Linguistics, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye /
Istanbul University, Faculty of Literature, Department of History, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ordu Cad. No: 16, Beyazıt, Fatih 34134, İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: + 90 (212) 455 57 00
E-mail: jses@istanbul.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iugaad>
<https://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/jses>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,
Fatih / İstanbul - Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Türkiye
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve yayın kurulunun belirlediği hallerde
Güneydoğu Avrupa ülkelerinin yerel dilleridir.

The publication languages of the journal are Turkish, English, German, French and the local languages of South-Eastern
European countries (for issues approved by the editorial board)

Nisan ve Eylül aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in April and September.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye - mhsayar@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor in Chief

Doç. Dr. Özgür KOLÇAK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - ozkolcak@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Metin ÜNVER, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - unver@istanbul.edu.tr

Sayı Editörü / Guest Editor

Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - ozturmk@istanbul.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

Elizabeth Mary EARL, İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye - alan.newson@istanbul.edu.tr

Alan James NEWSON, İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye - elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Doç. Dr. Ömer GEZER, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye - omergezer@hacettepe.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Olena A. BACHYNS'KA, Odessa I.I. Mechnikov National University, Odessa, Ukrayna Olena_an@ukr.net

Prof. Dr. Ferit DUKA, European University of Tirana, Tiran, Arnavutluk - Ferit.Duka@uet.edu.al

Prof. Dr. Feridun M. EMECEN, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - femecen@29mayis.edu.tr

Prof. Dr. Tahsin GEMİL, Babeş-Bolyai University, Cluj Napoca, Romanya - tgemil@yahoo.com

Prof. Dr. Nedim İPEK, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye - nipek@omu.edu.tr

Prof. Dr. Natalia KRÓLIKOWSKA Jedlińska, University of Warsaw, Varşova, Polonya - nataliakrolikowska@wp.pl

Prof. Dr. Hatice ORUÇ, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye - hatice.oruc@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Claudia RÖMER, University of Vienna, Viyana, Avusturya - claudia.roemer@univie.ac.at

Prof. Dr. Grigorii SHKUNDIN, The Russian Association of the First World War Historians, Moscova, Rusya - shkundin_gregory@mail.ru

Prof. Dr. Ömer TURAN, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye - omertur@metu.edu.tr

Prof. Dr. Lyudmil VAGALİNSKÍ, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaristan - lvagalín@techno-link.com

Doç. Dr. Günhan BÖREKÇİ, Central European University, Budapeşte, Macaristan - borekcig@ceu.edu.

Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - nerersoy@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Sevgi PARLAK, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - sevgipar@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Özgür ORAL, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - ozoral@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - tanriverdi@istanbul.edu.tr

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Mahmut AK, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - mak@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Ebru ALTAN, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - ealtan@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Mahir AYDIN, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - mahir@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - sbeyoglu@marmara.edu.tr
Prof. Dr. İdris BOSTAN, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - idbos@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - cezmi.eraslan@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Davut HUT, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - davuthut@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Askold IVANTCHIK, University of Bordeaux-Ausonius Institute, University of Moscow, Moskova, Rusya - ivantchik@u-bordeaux-montaigne.fr
Prof. Dr. Božidar JEZERNİK, University of Ljubljana, Ljubljana, Sloveny - bozidar.jezernik@ff.uni-lj.si
Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - zerdem@gmail.com
Prof. Dr. Birsel KÜÇÜKSİPAHIOĞLU, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - ksipahi@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Florentina NİTU, University of Bucharest, Bükreş, Romanya - florentina.nitu@istorie.unibuc.ro
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - ore@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - sancaktar@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Arzu TERZİ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye - terzi@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye - alaaddin@ktu.edu.tr
Doç. Dr. Vera COSTANTINI, Ca' Foscari University of Venice, Venedik, İtalya - vera@unive.it
Doç. Dr. Vural GENÇ, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye - vgenic@beu.edu.tr
Doç. Dr. Gábor KÁRMÁN, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Macaristan - karman.gabor@btk.mta.hu
Doç. Dr. Phokion KOTZAGEORGIS, Aristotle University of Thessaloniki, Selanik, Yunanistan - phokion@hist.auth.gr
Doç. Dr. Oleksandr SEREDA, National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev, Ukrayna - hocabay.odesa@gmail.com
Doç. Dr. Valentina ŠOŠTARIĆ, University of Zadar, Zadar, Hırvatistan - vzovko@unizd.hr
Dr. Ulrike PETER, Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities, Berlin, Almanya - peter@bbaw.de
Dr. Hajnalka TÓTH, University of Szeged, Szeged, Macaristan - hajnalka.toth76@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Nibelungen Destanı ve Kağan Attila
Nibelungen Epic and the Khagan Attila
Fatma Aysel Dıngıl Ilgın 1
- Ortaçağ Bulgaristanı'nda Sapkın Bir Hareket: Bogomilizm
A Heretical Movement in Medieval Bulgaria: Bogomilism
Murat Serdar, Murat Hanar 17
- Balkanlar'da Rus Tehdidi: Kiev Knezi I. Svyatoslav'ın Bulgaristan'ı İşgâli (968-971)
Rus' Threat In The Balkans: Prince Svyatoslav's Invasion of Bulgaria (968-971)
Onur Sevim 35
- III. Haçlı Seferi Öncesinde Diploması Ve Alman Ordusunun Balkan Topraklarındaki
Yolculuğu Üzerine
On The Diplomacy Before The Third Crusade and The Campaign of German Forces in
The Balkan Region
Aydın Usta..... 57
- Çağdaş Sırp ve Dubrovnik Kayıtlarına Göre I. Kosova Savaşı
First Battle of Kosovo According to Contemporary Serbian and Dubrovnik Sources
Oytun Ayberk Fırat..... 83
- Rusya İmparatorluğu Dönemi Tarih Yazımında Peçenekler
Pechenegs in the Historiography of the Russian Empire
Muallâ Uydu Yücel 97
- Emîr Mehmet Ali Paşa'nın Bosna-Hersek Seyahatnâmesi
Amîr Mehmed Ali Pasha's Travelogue to Bosnia-Herzegovina
Ömer İshakoğlu 119

Kitâbiyât / Book Review

- Erken Ortaçağ Balkan Hâkimiyetinde Bulgar-Bizans Savaşları: Gümüş Kaplama Kuru
Kafalar ve Kör Ordular
The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony: Silver-Lined
Skulls and Blinded Armies
Esra Kızıl..... 135

Nibelungen Destanı ve Kağan Attila

Nibelungen Epic and the Khagan Attila

Fatma Aysel Dingil Ilgın¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fatma Aysel Dingil Ilgın (Arş. Gör. Dr.),
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye.
E-posta: fatma.aysel@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3744-9659

Başvuru/Submitted: 09.01.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
01.02.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
09.02.2021

Kabul/Accepted: 28.03.2021

Atıf/Citation: Dingil Ilgın, Fatma Aysel,
"Nibelungen Destanı ve Kağan Attila",
Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 36
(2021), s. 1-15
<https://doi.org/10.26650/gaad.856992>

Öz

Destanlar, tarih ilminin ana kaynaklarından biri olarak kabul edildikleri gibi milletlerin kültürel hayatları hakkında bilgi verdikleri için de üzerinde son derece önemle durulması gereken kaynaklar arasında ilk sıralarda gelmektedirler. Türklerin tarih boyunca ortaya koydukları destanları bize kültürel hayatları açısından önemli bilgiler verirlerken, ilişki kurdukları başka milletlerin destanları da Türklerin kültürleri açısından zengin muhteviyata sahip bilgiler içermektedirler. Bu destanlarda anlatılanlar, zaman içerisinde sanatın diğer dallarını da besleyerek, Türklerin dünya hafızasında yer etmelerini sağlayan sayısız eser meydana getirmelerine sebep olmuşlardır. Çalışmamızın konusunu oluşturan Nibelungen Destanı da Avrupa Hunları ile Kağan Attila (Etsel) hakkında bilgi veren eşsiz destanlardan birisidir.

Nibelungen Destanı Hun, Burgund, Cermen, İskandinav gibi birçok değişik etnik unsuru bir arada göstermesi bakımından önemlidir. Bu milletlerin kültürlerinin izlerini taşıyan destan, tipik destanî özelliklerinin yanı sıra Avrupa Hunları ile Attila hakkında nasıl bir algıya sahip olduklarını da gözler önüne sermektedir. Bu çalışmada, Nibelungen Destanı'nın geçmişten günümüze kadar gelen nüshaları hakkında bilgiler verilerek, destanın Avrupa Hunları ile Attila (Etsel) açısından maddî kültür unsurlarına yansımalarının örneklerle değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nibelungen Destanı, Avrupa Hunları, Attila (Etsel), Burgundlar, Kültür

ABSTRACT

Epics are resources that should be emphasized with utmost importance since they give information about the cultural life of nations. The epics of Turks throughout history give us important information in terms of their cultural life. Nevertheless, the epics of other nations that they have a relationship with during these historical processes also contain information that contains rich content in terms of the culture of the Turks. What is described in these epics has fed the other branches of art over time and has caused the Turks to create countless works that enable them to take place in the world memory.

The Nibelungen Epic, which is the subject of our study, is one of the unique epics that gives information about European Huns and Khagan Attila (Etzel).

The Nibelungen Epic is important in terms of bringing together many different elements such as Hun, Burgund, Germanic and Scandinavian. The epic, which is the carrier of these cultures, reveals the typical epic features as well as the perception of the culture of the European Huns and Attila. In this study, information is given about the copies of the Nibelungen Epic from past to present. In addition, it is aimed to evaluate the reflection of the epic on material cultural elements in terms of European Huns and Attila (Etzel).

Keywords: Nibelungen Epic, European Huns, Attila (Etzel), Burgunds, Culture

EXTENDED ABSTRACT

The Epic of Nibelungen, which is the subject of our study, gives some unique information about European Huns and Kagan Attila. Since Attila has a very old and glorious past and built a great khanate, he had a great impact on all communities with whom he had a relationship in terms of cultural values. Thus, it is natural for researchers to have researched this great ruler and his legacy for centuries, which included this great khagan in the epics of nations. Besides the superiority attributed to Attila by the Nibelungen Epic, there are much cultural information related to the Huns, such as their weapons which have great historical value, the location of Attila's headquarters, the vast geography of the Huns etc. The Nibelungen Epic is thought to have been written in the 1200s by an unknown author in the regions of Austria near the Danube River. Another explanation about the period when the epic was written is that although its subject belongs to the 5th century, the writing of the epic was started in 1160, together with the enlightenment period that began in German literature in the second half of the 12th century to the first half of the 13th century. No authors have been found in any of the copies of the epic. Therefore, the work has been accepted as anonymous. The manuscripts of the epic, which consist of thirty-nine chapters, are classified as A, B, C and D. The B copy is the Donaueschingen copy, which is thought to have been written between 1225 and 1250 and it thought to be the oldest manuscript. The A copy is the copy thought to date between 1275-1300 and was unearthed in the Hohenems region and found in the Bavarian State Library (Munich) in 1779. The D copy was written by the customs officer Hans Ried between 1504-1516 by order of Emperor Maximillian I. It is included in the work named as "*Ambras Heroes Book*". The C copy was found in 1755 by Hermann Obereit in Hohenems, and in 1757 it was published by his teacher J. J. Bodmer after comparing it with Homer. Much work has been done on the Nibelungen Epic, which includes immortal and invincible heroes, warrior women and typical epic features. However, the fact that the epic belongs to a very old time and has discontinuities between its elements, make it necessary to constantly research it.

Attila in the Nibelungen Epic confronts us as someone who wants to marry with the princess of Burgundy Kriemhild. King Etzel, who had a very influential authority and majesty, was a pagan.

The Huns, with their own culture in the Nibelungen Epic, have existed for centuries. Even in an epic like Nibelungen in which many nations find their share, they have been able to live without losing their identity. One of the best examples of this is that of the Bulgarians, who are considered to be the successors of the Huns, who also found a place in the new arrangements of this epic.

The Nibelungen Epic is an important work that introduces the high military and diplomatic rank of the European Hun Khanate and its great ruler Attila to the world. Although it seems to have an inconsistency due to the fact that it is fed from different copies at the point of plot, it is remarkable in terms of reflecting the Hun culture. In addition, since it is the national epic of the Germans and contains many elements from different cultures, most research that has been done on it has shed light on history. The importance of this epic in terms of Turkish history is that the Huns and Attila had a great share in creating an indelible perception in the world for centuries. What is described in the epic is not just epic information; it has played a major role in the announcement of the European Hun culture to the world by being processed in many fields such as theater, opera and cinema.

Giriş

Destanlar, tarih ilminin ana kaynaklarından biri olarak kabul edildikleri gibi milletlerin kültürel hayatları hakkında bilgi verdikleri için de üzerinde son derece önemle durulması gereken kaynaklar arasında ilk sıralarda gelmektedirler. Türklerin tarih boyunca ortaya koydukları destanları bize kültürel hayatları açısından önemli bilgiler verirlerken, ilişki kurdukları başka milletlerin destanları da Türklerin kültürleri açısından zengin muhteviyata sahip bilgiler içermektedirler. Bu destanlarda anlatılanlar, zaman içerisinde sanatın diğer dallarını da besleyerek, Türklerin dünya hafızasında yer etmelerini sağlayan sayısız eser meydana getirmelerine sebep olmuşlardır. Çalışmamızın konusunu oluşturan Nibelungen Destanı da Avrupa Hunları ve Kağan Attila hakkında bilgi veren eşsiz destanlardan birisidir. Attila'nın çok eski ve şanlı bir geçmişe sahip olması, büyük bir kağanlık inşa etmesi, kültürel değerler noktasında münasebette olduğu bütün topluluklar üzerinde büyük etki bırakması hem araştırmacıların yüzyıllar boyunca bu büyük hükümdarı ve mirasını araştırmalarına hem de onlarla karşılaşan milletlerin destanlarında bu büyük kağana yer vermelerine sebep olmuştur. Bu destanlar içerisinde Nibelungen Destanı Attila'ya atfettiği üstün özellikler yanında Hunların kullandıkları silahlar, Attila'nın karargâhının nerede bulunduğu, Avrupa Hun coğrafyası gibi tarihi ve kültürel bilgileri barındırması bakımından oldukça önemli bir kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

Bulgular

Nibelungen Destanı'nın 1200'lü yıllarda adı bilinmeyen bir yazar tarafından Avusturya'nın Tuna nehrine yakın bölgelerinde kaleme alınan epik bir şiir olduğu düşünülmektedir.¹ Destanın yazıldığı döneme ait bir başka bilgi ise konusunun V. yüzyıla ait olduğu ve XII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIII. yüzyılın ilk yarısında Alman edebiyatında başlayan aydınlanma dönemiyle birlikte bu destanın da yazıya geçiriliş tarihinin 1160'lardan başlayarak XIII. yüzyıla kadar tamamlandığı şeklindedir.² Destanın bulunan nüshalarından hiçbirinde bir müellife rastlanmadığı içinde, eser anonim kabul edilmiştir. Otuz dokuz bölümden oluşan destanın el yazmaları A, B, C ve D olarak sınıflandırılmıştır. B nüshası en eski el yazması olarak 1225- 1250 yılları arasında yazıldığı düşünülen Donaueschingen³ nüshasıdır. A nüshası 1275- 1300 yıllarına ait olduğu düşünülen ve Hohenems⁴ bölgesinde ortaya çıkarılan ve 1779'da Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde (Münih) bulunan nüshadır. Bu nüsha üzerindeki ilk çalışma Karl Lachmann tarafından 1826'da yapılmıştır. D nüshası 1504- 1516 yılları arasında İmparator I. Maximilian'ın emri ile gümrük memuru Hans Ried tarafından yazılan "*Ambras Kahramanlar Kitabı*" adlı eserin içinde

1 Burada dikkatli olunması gereken nokta Nibelungen Destanı'nın çeşitli versiyonlarının bulunduğuudur. Özellikle İskandinav (Norveç) ve Cermen versiyonları arasında olay örüntüsü açısından fark vardır. Attila İskandinav hikayesinde Atli, Cermen hikayesinde ise Etzel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz: Patrick Howarth, *Hunların Hakanı Attila*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, s. 192-193.

2 Şükrü Akkaya, "Eski Alman Destanlarında Attila'nın Akısları", *ADTCF Dergisi*, 2/4 (1944), s. 567. Erişim Adresi: <http://dtcdfergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/2638/1807>

3 Almanya'da bir şehir.

4 Avusturya'da Vaduz Kalesi'nin bulunduğu bölge. 1699'dan sonra Lichtenstein adını alacaktır. Nibelungen Destanı nüshalarının iki adetinin burada bulunması bakımından önemlidir.

bulunmaktadır. C nüshası 1755 yılında Hermann Obereit tarafından XIII. yüzyıla ait ilk nüsha yine Count of Hohenems'te bulunmuş, 1757 yılında da hocası J. J. Bodmer tarafından Home-ros ile bir karşılaştırması yapılarak yayımlanmıştır. Bodmer'in öğrencilerinden H. Müller 1782 yılında Nibelungen Destanı'nın (A ve C nüshalarının senteziyle) baskısını yapmıştır.⁵ Ölümsüz ve yara almayan kahramanları, savaşçı kadınları ve tipik destanî özellikleri içinde barındıran Nibelungen Destanı ile ilgili bu nüshalar üzerinden bugüne kadar çok fazla çalışma yapılmıştır. Ancak destanın çok eski bir zamana ait oluşu ve destan öğeleri arasında yer yer kopukluklar bulunması onun sürekli araştırılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Nibelungen Destan'ında geçen destan kahramanlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

Siegfried: Almanya Xanten (Ksanten) şehrinin Kralı.

Gunther: Burgund Kralı.

Kriemhild: Gunther'in güzelliği dillere destan kızkardeşi.

Hagen: Burgundların önde gelen beylerinden, Siegfried'i öldüren kişi.

Etsel: Hun Kağanı Attila.

Dietrich: Attila'ya sığınan İtalya'daki Verona şehrinin hükümdarı.

Destanın konusunu ise Almanya'nın Xanten bölgesinin kralı olan Siegfried'in kuzey ülkelerine gidip burada kahramanlıklar yapması, ülkesine döndüğü zaman büyük bir coşkuyla karşılanması ile sonrasında yaşananlar oluşturmaktadır. Siegfried kuzey ülkelerinden zaferle döndükten sonra adına düzenlenen törenlerde Ren nehrinin ötesinde Burgund Kralı Gunther, kardeşi Kriemhild ve Bey Hagen hakkında söylenen şarkılardan etkilenmiştir. Burgund ülkesine şövalyeleri ile birlikte gitmiş ancak Hagen'in kendisini tanıması üzerine davetini kabul ederek savaşmak üzere geldiği yerde misafir olmayı tercih etmiştir. Kriemhild bu yeni gelen misafire karşı büyük bir hayranlık beslemeye başlamıştır. Siegfried, Kral Gunther'e İzlanda prensesi Brunhilde ile evlenmesini sağlayabileceğini ancak karşılığında Kriemhild ile evlenmek istediğini söylemiş ve sonunda Kriemhild ile Siegfried evlenerek Gunther adında bir erkek çocuk sahibi olmuşlardır. Ancak Kral Gunther'in Brunhilde ile evlenmesi için düzenlenen törende oynanan oyunlarda Siegfried'den yardım aldığı öğrenilince Brunhilde yıkılmış ve Bey Hagen de bunun büyük bir hata olduğunu ve Siegfried'in derhal öldürülmesi gerektiğini söylemiştir. Kral Gunther de buna razı olunca ava çıktıkları bir esnada Hagen, Siegfried'i yara alabileceği tek yerden, iki omzunun arasından mızrakla vurarak öldürmüştür. Etsel (Attila) bu esnada aniden hikâyeye dahil edilmiştir. Siegfried'in ölümünün üzerinden on üç yıl geçtikten sonra Hun kağanı Etsel'in de karısı ölmüştür ve Etsel, Kriemhild ile evlenmesi için gelen teklifi uygulamak için elçilerini Burgund ülkesine göndermiştir. Başlarda Etsel ile evlenmek isteme-

5 Cyril Edwards, *The Nibelungenlied The Lay of the Nibelungs*, New-York: Oxford University Press, 2010, pp. xix-xii. Bazı araştırmacılar B nüshasının St.Gallen'de 1768 yılında bulunan nüshanın "B" nüshası olduğunu ve Donaueschingen nüshasının da C nüshasının diğer adı olduğunu söylemektedirler. Bkz: Werner Hoffmann, *Das Nibelungenlied*, Stuttgart-Weimar: J. B. Metzler, 1992, s. 3, 74.

yen Kriemhild eşi Siegfried'in öcünü alabilmek için Etzel ile evlenmiştir. Kriemhild intikam ateşi ile ailesini Hagen ile birlikte Etzelburg'a davet etmiş ve onları yok etmesi için Etzel'in kardeşi Blödin (Bleda) ile anlaşmıştır. Blödin bir Burgund komutanı tarafından öldürülünce Verona şehrinin hükümdarı Dietrich de Kral Gunther'in hayatına son vermiştir. Kriemhild ise intikamını alarak Hagen'i öldürmüş, ancak kendisi de savaşçı Hildebrand'ın kurbanı olmuştur.

Nibelungen Destanının konu ve yazım tarzı açısından Frank-Alman bölgesinde 900-950 yılları civarında yazıldığı düşünölen Waltharius Destanı ile benzerlikler gösterdiği düşünölmektedir. Nitekim Nibelungen ile benzer özellikler taşıyan bu destanda Burgundların Kralı Gunther, Frank Kralı olarak gösterilirken Nibelungen'de Burgund Kralı olarak gösterilmektedir. Aynı şekilde Attila da Hun Kağanı olarak Waltharius Destanı'nda kibar, pasif⁶ bir müttefik olarak yer alırken Nibelungen'de Etzel olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷ Ayrıca İskandinav destan geleneği de Hunlar özelinde Nibelungen Destanı'ndan son derece etkilenmiştir. Danimarka'da bulunan takımadalarının tarihini anlatan ve 1603 yılında yazılan ve daha sonra Latince'den Dancaya çevrilen Hven Kroniği'nde Attila'dan bahsedilmektedir ve bu destanda Nibelungen Destanı'ndan bazı bölümler yer almaktadır.⁸

Nibelungen'e dair en eski kayıtlar 700'lü veya 800'lü yıllara ait olan İsveç'in Gotland adasında bulunan kayıtlardır. Özellikle önemli maddî kültür öğelerinden olan Klinte Hunninge⁹ bölgesinde bulunan üzeri resimli bir taş dikkate şayandır. Resimde üstte İskandinav mitolojisine göre kahramanların gittikleri cennet Wallhala'nın bir temsili yer alırken, altta ölüler diyarına giden savaşçıların kullandıkları bir gemi göze çarpmaktadır. Alt kısımda ise yılanların saldırdığı bir kişinin içinde bulunduğu bir oda sahnelenmiştir. İşte bu sahenin Kral Gunther'in yukarıda anlatılan şekilde Attila'nın sarayında öldürölmesini temsil ettiği düşünölmektedir.¹⁰

6 Helmut De Boor, *Das Attilabild in Geschichte, Legende und heroischer Dichtung*, Bern: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1932, s. 9.

7 Jörg Oberste, *Der Schatz der Nibelungen Mythos und Geschichte*, Bergisch Gladbach: Gustav Lübbe Verlag, 2008, s. 20-21.

8 Anar T. Sadyrova- Muratbek M. Imangazinov- Saylauhan K. Kozhagulova- Gulmira S. Suleimenova- Arailym A. Amanzholova, "Myth and Historical Facts About Rome and the Huns Leader Attila", *International Journal of Environmental&Science Education*, 11/12 (2016), pp. 5307. Erişim Adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115674.pdf>

9 İsveç'in Vizby bölgesinde bulunan önemli bir tarihî merkezdir.

10 J. Oberste, *Der Schatz der Nibelungen Mythos und Geschichte*, s. 31, 34.

Resim 1: İsvetç'te Nibelungen Destanı'na ait olayların tasvir edildiği taş.

Sol taraftaki resimde net olarak yılanlı odada Kral Gunther tasviri görülebilmektedir.¹¹ Sağ taraftaki fotoğrafta ise ilgili tasvir resmin sağ alt kısmında bulunmaktadır.¹²

XIII. asırda yazılmış olan ünlü Nibelungen Destanı'nın tarihî arka planı 435 yılında Burgundların Belgica¹³ eyaletini işgal etmeleri ve buraya yerleşmeleri ile başlamaktadır. 435 yılında Aetius, Hun birlikleriyle güçlendirilmiş ordusuyla Burgundlara saldırmış, bu savaşta daha sonra (455-456) Roma tahtına geçecek olan İmparator Avitus da katılmıştır. Bu çarpışmada Burgundlar büyük yenilgiye uğramışlardır. Ancak Aetius Burgund tahtını ele geçirmeyi başaramayınca 436 yılında Attila'nın amcası Oktar'ın başlarında bulunduğu Hun birliklerinin yardımıyla yeniden Burgundlar'a saldırmıştır. Burgundlar bir kez daha ağır bir yenilgiye uğramışlardır.¹⁴ Sonuçta bu savaşla ilgili hatırlarda kalan tek şey, savaşın Burgundların son askerlerine kadar kaybettikleri acımasız bir katliam olduğudur. Ayrıca son dönemdeki kaynaklar

11 https://www.flickr.com/photos/swedish_heritage_board/29630060325 Erişim tarihi: 12.05.2020.

12 J. Oberste, *Der Schatz der Nibelungen Mythos und Geschichte*, s. 31, 34.

13 Roma İmparatorluğu'nun eyaletlerinden biri. Ren nehrinin bir kolu olan ve Fransa ve Lüksemburg topraklarından geçerek yine Ren nehrine dökülen Moselle ırmağının çevresini içine alan bölgedir.

14 Mario Bauch, *Wer waren die Nibelungen wirklich? Die historischen Hintergründe der germanischen Heldensagen*, Berlin: Rhombos Verlag, 2006, s. 288.

değerlendirildiğinde Kral Gunther'in bu savaşta öldürüldüğü de ortaya çıkarılmıştır.¹⁵ Bu olay, hafızalardan silinememiş ve Nibelungen Destanı'nın ana konularından birini teşkil etmiştir.¹⁶ Yine 451 yılında Roma İmparatorluğu generali Aetius ve Vizigotlar ile Attila arasında Katalonya Bölgesi'nde vuku bulan savaş ilgili olarak da Jordanes şu abartılı satırları kaleme almıştır:

*“Büyüklere inanacak olursak, bu savaşta bölgede bulunan nehir kanla dolup taşı, susuzluğunu gidermek isteyenler suyla beraber kan içmek zorunda kaldılar”.*¹⁷

Nibelungen'de de aynı tema işlenmiş, Kral Grunther'in ölümünün Etzelburg'da¹⁸ cereyan ettiği söylenerek, abartılı bir şekilde şu dizelerle anlatılmıştır:

*“Sonra birisi onunla konuştu: Biz burada ölüm buluyoruz
Dumandan ve ateşten önce bu ihtiyaç ne kadar acımasız
Sıcaktan dolayı susuzluğum çok acı verici
Korkarım ki hayatım bu sıkıntıları görecek
Sonra Hagen dedi: Asil şövalyeleriniz iyi
Susuzluk çok zorluyorsa, kanı iç
Böyle bir sıcaklıkta şaraptan daha iyidir
Burada içmek iyi olmayabilir
Savaşçı ölü bir adamı bulduğu yere gitti:
Onun yarasına diz çöktü ve kaskını çözdü
Sonra akan kanı içmeye başladı
Alışık olduğu kadar lezzetli ve iyi olduğunu düşündü”.*¹⁹

Nibelungen Destanı'nda Attila, Burgund prensesi Kriemhild ile evlenmek isteyen birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Oldukça etkili bir otoriteye ve haşmete sahip olan Kral Etzel, Burgund Prensesi Kriemhild ile putperest olmasına rağmen evlenmek istemiştir. Bazı kaynaklarda Attila'nın evlilik teklifini kabul etme noktasında Kremhild'in çok zorlandığı, bir pagan²⁰ ile evlenmesinin nasıl sonuçlar doğuracağı hususunda ikileme düştüğü belirtilmektedir. Destanda

15 Helmut Berndt, *Das 40. Abenteuer Auf den Spuren der Nibelungen*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1974, s. 31-32.

16 Heinz Dopsch, *Steppevolker im Mittelalterlichen Osteuropa- Hunnen, Awaren, Ungarn und Mongolen*, https://www.uni-salzburg.at/fileadmin/oracle_file_imports/544328.PDF, Erişim Tarihi: 16.02.2020. Bu olay, bazı araştırmacılar tarafından destanın tutarsızlığı olarak değerlendirilmiş, destanda savaşa katılan kişi Attila'nın kardeşi Bleda olmasına rağmen gerçek mücadelede Hun birliklerinin başında Oktar'ın bulunduğu dikkat çekmiştir.

17 Wilhelm Martens, *Jordanes Gotengeschichte Auszügen aus seiner Römischen Geschichte*, Leipzig: Dunker, 1884, s 66.

18 Avrupa Hunlarının başkenti olarak görülen Macaristan'da bir şehir. Kimi kaynaklara göre bugünkü Budapeşte şehrinin Tuna Nehri batısında kalan (Budın), kimilerine göre ise Macaristan'ın bugünkü Szeged (Segedin) şehrinin bulunduğu yerdir.

19 H. Berndt, *Das 40. Abenteuer Auf den Spuren der Nibelungen*, s. 52-53.

20 Batı kaynakları Attila ve Hunlar eski Türk dini olan Gök Tanrı dininde olmalarına rağmen onu ve Hunları hep pagan adı altında anmışlardır.

bu durum Kriemhild'in sözleri ile "Hristiyan olmama rağmen pagan biri ile evlenirsem dünya önünde sonsuza kadar utanç duyacağım" şeklinde geçmektedir. Ancak Attila'nın kendisine kur yaparak ve aklını çelerek evlilik teklifini kabul ettirdiği anlatılmaktadır.²¹ Bu sahnenin arka planında Hristiyanlığı temsil eden Kriemhild ile paganlığı temsil eden Attila arasındaki ayırım net bir şekilde vurgulanmaya çalışılmıştır.

Destanda, özellikle ikinci bölümde Hunlar ile Burgundların başkentleri iki zıt kutup olarak gösterilmektedir. Destan boyunca bu bölgeler arasında gerçekleşen beş adet geziden bahsedilmektedir. İlk gezi, Attila'nın karısının ölmesi üzerine evlenmek istemesi ile gerçekleşir. Arkadaşları kendisine dul Kriemhild ile evlenebileceğini önerince en yakınındaki kişiyi onu gelin olarak alması için Worms'a²² gönderir. İkinci gezi Kriemhild'in yanında bin kişi ile Attila'nın sarayına gelmesidir. Üçüncü gezi Kriemhild'in Attila'nın eşi olunca akrabalarını Hun sarayına davet etmesi üzerine gerçekleşir. Dördüncü gezide ise haberciler misafirleri Tuna'da karşılamak için giderler; hatta burada Dietrich Burgundları Kriemhild'in intikam ateşinin sönmediğine dair uyarır ancak artık geri dönemezler ve karşılaşılır. Hatta bazı araştırmalar Kriemhild'in bu intikam hırslarını kendi akrabalarını bile yakacak kadar büyük olduğuna değinmişlerdir.²³ Beşinci ve son gezi ise dönüşü olmayan dramatik bir gezi olur. Burgund Kralı Gunther uyarıları dikkate alarak Hun ülkesine doğru on binin üzerinde silahlı askerle yürür. Bu durum destanda "bilgilendirildiğimiz için bin altmış kılıçlı asker ve dokuz bin de köle ile Ren'den hareket ettik" şeklinde anlatılmaktadır.²⁴

Resim 2: Nibelungen Destanı'nda geçen Hun ve Burgundlar arasında gerçekleşen ziyaretlerin illüstrasyonları.

- 21 Neale G. Bickert, *The Ambiguity of Otherness in Adaptations of the Nibelungen Myth: Das Nibelungenlied and Fritz Lang's Die Nibelungen*, yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, University of Victoria, 2008, pp. 67.
- 22 Almanya'da Ren Nehri kıyısında bir şehir. Burgundların yerleşim yeridir. Bkz: Max Martin, "Hunnen vs. Burgunden Rache oder Schicksal", *Begleitbuch zur Ausstellung Attila und die Hunnen*, ed. Bodo Anke, Stuttgart: Historisches Museum der Pfalz Speyer, 2007, s. 319.
- 23 Matthias Billen, *Die Hunnen im 'Nibelungenlied'*, Trier: Grin Verlag, 2007, s. 17.
- 24 H. Berndt, *Das 40. Abenteuer Auf den Spuren der Nibelungen*, s. 145-146.

Soldaki illüstrasyonda Burgundların Tuna'yı geçerek Hun ülkesine gelmeleri, sağda ise Attila'nın karargâhı tasvir edilmektedir.²⁵

Daha sonra Etzel, Burgundlar ile mücadeleye girer ve sonunda hem oğlunun hem de karısı Krehmild'in gözlerinin önünde öldürülmesine ses çıkaramaz. Yalnızca karısının cesedini kollarında taşır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi burada verilen Kral Etzel Attila'dan başkası değildir. Destanda onun ve ordusunun savaş sırasında son derece maharetli bir şekilde yay kullandıkları ve kendilerine özgü savaş oyunları düzenlediklerinden bahsedilmektedir.²⁶

Destanın "*Nibelunglar Hunlara Giderken*" başlığını taşıyan bölümündeki birkaç dizenin çevirisi şu şekildedir:

Falcı söyledi:

"Sözüme inanınız, güveniniz.

Yabancı ülkede size hiçbir kötülük olmayacak.

Korkmadan yolculuğa çıkınız.

Etzel (Attila) sizlere daha önce hiç kimsenin göstermediği saygıyı gösterecek

Hunlar! Benim dostluk tavsiyelerimi dinlesinler:

Sizler Burgundlular gibi yalan dolan bilmezsiniz.

Yabancıları salondan dışarı çıkarmayınız,

Yoksa yine birçok akrabanızdan ayrılacaksınız".

"Bir konuşma: "Seni takip etmek istiyorum zavallı kraliçe

Ve daha güvende olmak için Hunlara ulaşmak istiyorum

Kağan Attila'nın ülkesinde bana eşlik eden arkadaşlarımla

Kahramanlar gibi ülkeyi yönetmek".²⁷

"Hagen yanıtladı: Bana yalan söylüyorsun,

Hepimiz nasıl ölürüz?

Hunlar Ren Nehri'ni geçtiler

Ve sonra geleceği buldular".²⁸

Destanın bu bölümünün sonunda salonda bulunanları aldatarak dışarı çıkan Kriemhild'in ağabeylerinin kız kardeşleri ile akrabalarını öldürdüklerini öğrenen Attila, çok öfkelenerek

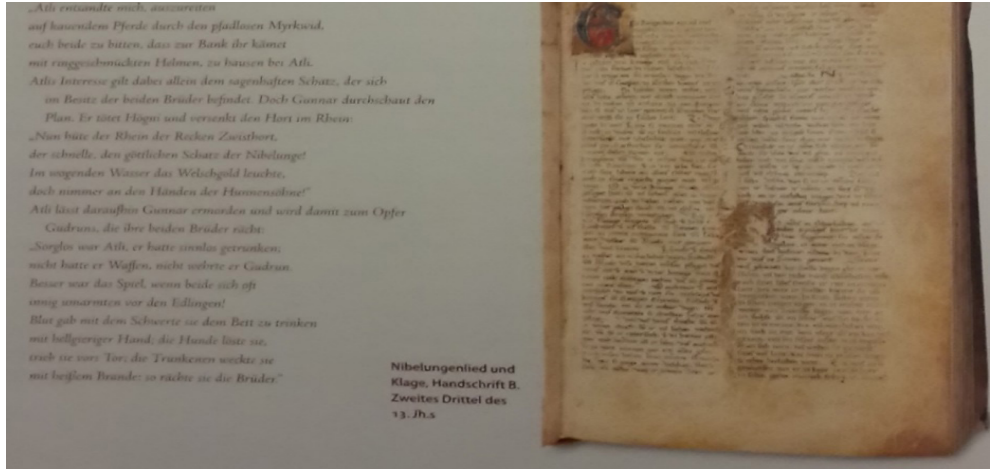
25 J. Oberste, *Der Schatz der Nibelungen Mythos und Geschichte*, s. 110-111.

26 Sándor Eckhardt, "Efsanede Attila", *Attila ve Hunları*, haz. Gyula Nemeth, çev. Şerif Baştav, Ankara: A. Ü. D. T. C. F. Yayınları, 1982, s. 150-152.

27 Heinrich Beta, *Das Nibelungenlied als Volksbuch*, Vol.I, Berlin: Vereins Buchhandlung, 1840, s. 19.

28 H. Beta, *Das Nibelungenlied als Volksbuch* s. 57.

kalabalık bir ordu toplayıp düşmana karşı sefere çıkmıştır. Destanın diğer bölümlerinde işte Attila'nın bu eşsiz seferleri anlatılmaktadır.²⁹

Resim 3: Nibelungen Destanı'nda Attila'ya ait şiirin olduğu sayfa.³⁰

Dietrich, Hunlar ve Burgundlar birbirlerini katlederlerken bir Alman kahramanı olarak geleceğin Alman imparatorluğunu planlamaya koyulmuştu.

Attila'nın kardeşi Bleda'nın destana göre bu konuda söyledikleri şunlardır:

“Ha, bu kibirli, düz saçlı devler.

Mavi gözlü çocuklar ile daima ilerliyor

Ayaklanmak istiyorlarmış gibi yürüyorlar

Onlardan nefret ediyorum, onları ez!”

Buna karşılık Dietrich de ona:

“Hunlarla bozkırlarına geri dön

Bütün batıyı özgür bırak

Siegfried intikamını alacak ve dünya özgürleşecek!” diye karşılık vermiştir.

Bu dizeler, özellikle Avrupa'nın Dietrich özelinde Hunlara bakış açısını gözler önüne sermektedir. Hunların sınırları aşan başarılı akınları ve savaş gücünü, Alman Kralı II. Wilhelm'in onların üstün savaş yeteneklerini Çin'de meydana gelen Batı karşıtı Boxer Ayaklanması'nda kendi askerlerine örnek göstermesinden de anlayabiliriz.³¹

29 Vaday Andrea-Domboróczy László, *Spätkaiser Frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail*, Annales Musei Aggriensis Agria, Vol: XXXVII, Eger, 2001, s. 115.

30 Michael Schmauder, *Die Hunnen Ein Reitervolk in Europa*, Darmstadt: Primus Verlag, 2009, s. 120.

31 “Die Hunnen in den Bearbeitungen des Nibelungenstoffs nach Hebbel”, *Attila und die Hunnen*, Museum der Pfalz Speyer, 2007, s. 24- 25.

Nibelungen Destanı'nın önemli bir edebî özelliği de destanda öne çıkarılmak istenen toplulukların (muhtemelen Germen özellikleri taşıyan) tam zıttı bir dil ve kültüre sahip olan bir başka toplulukla anlatılmasıdır. Nibelungen Destanı'nda bu zıt dil ve kültür sahibi topluluk Hunlardır. Özellikle destanın yirmi ikinci bölümünde Hunlardan şu şekilde bahsedilmektedir:

*“Attila'nın önünde farklı dillerden ve kültürlerden Hristiyan veya Yahudi olmayan pek çok atlı şövalye görebilirsiniz”.*³²

Nibelungen Destanı, Almanların Hunlara karşı bakış açılarını net bir şekilde ortaya koyan en önemli eserlerden biridir. Attila, Germenler tarafından bir taraftan kana susamış bir despot olarak gösterilirken, diğer taraftan cömert bir hükümdar olarak gösterilmiştir. Almanların bu görüşlerini, 1283 yılında Simon Kezai tarafından oluşturulan diğer bir efsanede de (ki bu efsane Nibelungen Destanı'ndan beslenmesine karşın onunla kıyaslanabilecek kadar etkileyici bir efsanedir) görebiliyoruz. Bu efsanede de Attila ağır bir Macar vurgusu ile yeniden işlenmiştir. Aslında efsane Batı Kuman/Kıpçak sülalesinden olan Kral IV. Lazslo'nun asilzadeler ve kilise ile girdiği güç mücadelesini anlatmaktadır ancak Attila ile de akrabalık bağı olduğu noktasından hareketle ilişkilendirme yapmıştır.³³

Nibelungen Destanı'nda yer alan olaylar zamanla farklı sanat dallarına da ilham kaynağı olmuş ve sayısız eserin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Bunlardan en önemlileri Nibelungen Destanı'ndan esinlenerek ortaya konulan Friedrich Hebbel'in *“Die Nibelungen Triologie”* (1862, Nibelungen Üçlemesi) adlı tiyatro oyunu³⁴ ile Richard Wagner'in *“Der Ring des Nibelungen”* (1848-1874 *Nibelungen Yüzüğü*) adlı opera serisidir.³⁵ Ayrıca destan sinemada da kendini göstermiş ve Fritz Lang'ın iki parçalı 1924 yapımı Nibelungen filmine konu olmuştur. Hunları Kızıldertililer gibi atlı, kalabalık, ilkel ve savaşçı olarak işlemiştir. Lang, kendisini bu halkları küçük ve aşağılık görmesi yüzünden eleştirenlere savunma yaparken amacının *“vahşi yağmacı göçebe Hunları Burgundiya krallarının uygarlık ötesi dünyası ile karşı karşıya getirmek”* olduğunu bildirmiştir. Öyle ki aynı yıl Vorsichen Zeitung'un eleştirmenleri gazetenin 204'üncü sayısında (galeyana gelerek) filmi çok etkili sözlerle şöyle anlatmışlardır: *“Bu Hunlardır. Kral Etzel'in (Attila'nın) sarayı domuz ahırına gibi görünüyor”.*

32 N. G. Bickert, *The Ambiguity of Otherness in Adaptations of the Nibelungen Myth*, pp. 31.

33 László Bartosiewicz, “Huns”, *Ancient Europe 8000 B.C.- A.D. 1000 Encyclopedia of the Barbarian World*, ed. Peter Bogucki- Pam J. Crabtree, Vol. II, New- York: Thompson/ Gale, 2004, s. 393; M.Uydu Yücel, “Kuman/ Kıpçaklar”, *Ortak Türk Tarihi*, C.2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2019, s. 503-504.

34 Friedrich Hebbel, *Die Nibelungen Trauerspiel*, Leipzig: Reclam, 1939.

35 Richard Wagner'in bu eserini bir müzikli drama olarak değerlendirebiliriz. Bu drama, dört bölümden oluşmaktadır. İlki, Das Rheingold (Ren Altını), ikincisi, Die Walküre (Valkürler) bunlar İskandinav mitolojisine göre Tanrı Odin'in yanında ona yardım etmeleri için silahlandırılmış bakirelerdir; üçüncü drama Burgund Kralı Siegfried'in adını taşımaktadır ve dördüncü drama ise Götterdämmerung (Tanrıların Alacakaranlığı) olarak anılmaktadır. Betsy Schwarm, “Der Ring Des Nibelungen”, *Encyclopaedia Britannica*, 2019, <https://www.britannica.com/topic/Der-Ring-des-Nibelungen>, Erişim Tarihi: 10.05.2020. Ayrıca destanda bahsedilen yüzük, kahramanların sahip olmaya çalıştıkları bir hakimiyet sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda yalnızca bir nişan yüzüğü olmaktan çok hakimiyetin de bir garantisi olarak görülmelidir.

Resim 4: Fritz Lang'ın Nibelungen filminde Kriemhild'in tasviri.³⁶

Nibelungen Destanı'nın tarihî değerine J. W. Goethe'nin şu sözleri ile açıklık getirmek yerinde olacaktır: "*Klasik olanı sağlıklı, romantik olanı ise hastalıklı olarak nitelendiriyorum. Bu açıdan da Nibelungen, en az Homeros kadar klasiktir*".³⁷

Günümüzde Ren Nehri kıyısında yer alan Nibelungen Destanı'na ait yerler restore edilerek tarihe kazandırılarak kültür turizmine sunulmuştur.³⁸

Hunlar, Nibelungen Destanı'nda kendi öz kültürleri ile yüzyıllarca var olmuş, Nibelungen gibi pek çok milletin kendinden bir pay bulduğu, dünyanın pek çok diline çevirisi yapılmış bir destanda bile kimliklerini kaybetmeden yaşayabilmişlerdir. Bunun en güzel örneklerinden birini Hunların halefleri olarak kabul edilen Bulgarların da bu destanın yeni düzenlemelerinde kendilerine yer bulmuş olmalarıdır. Özellikle tarihî arka planında Attila'nın ölümünden sonra oğullarının hakimiyet kurmak üzere yayıldıkları saha; bugün Çuvaşçanın kullanıldığı saha olarak kabul edilmiş ve kabaca bu bölge Ural (Yayık) Dağları'nın batısı olarak tarif edilmiştir. Bölgede Nibelungen Destanı'nın yankıları günümüze dek sürmüş, Çuvaş destanı olarak yeniden düzenlenmiştir. Hatta bu destandan beslenerek yine Türk boylarının ve komutanlarının

36 J. Oberste, *Der Schatz der Nibelungen Mythos und Geschichte*, s. 53.

37 Cem Demir, *Nibelungen Bin Yıllık Cermen Destanı*, Bursa: Asa Kitabevi, 2001.

38 www.nibelungenhalle.de, www.schlossrachenburg.de, www.siebengebirgsmuseum.de, <http://www.nibelungen-xanten.de>. Erişim Tarihi: 12.05.2020

başrolünde olduğu pek çok destan türemiştir ki araştırmacılar bunun gibi daha nicelerinin ortaya çıkarılmayı bekledikleri noktada hem fikirdirler.³⁹

Sonuç

Nibelungen Destanı, Avrupa Hun Kağanlığı ve büyük hükümdarı Attila'nın taşıdığı yüksek askerî ve diplomatik mertebeyi dünyaya tanıtan önemli bir eserdir. Her ne kadar olay örgüsü noktasında farklı nüshalardan beslenmesinden dolayı bir tutarsızlığa sahip gibi görünüyorsa da Hun kültürünü yansıtmaya bakımdan dikkate şayandır. Ayrıca Cermenlerin millî destanı olmasından ve içinde farklı kültürlerden birçok öge barındırmasından dolayı da hakkında çok fazla araştırma yapılmış ve tarihe ışık tutmuştur. Türk tarihi açısından kanaatimizce önemi Hunlar ve Attila'nın yüzyıllardır dünya üzerinde hafızalardan silinemeyen bir algı oluşturmada büyük pay sahibi olmasıdır. Destanda anlatılanlar destanî bilgi niteliğinde kalmamış, tiyatro, opera, sinema gibi pek çok alanda işlenerek Avrupa Hun kültürünün dünyaya duyurulmasında büyük rol oynamıştır.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bibliyografya

- Akkaya, Şükrü, "Eski Alman Destanlarında Attila'nın Akisleri", *ADTCF Dergisi*, 2/4 (1944), s. 555-568.
- Bartosiewicz, László, "Huns", *Ancient Europe 8000 B.C. - A.D. 1000 Encyclopedia of the Barbarian World*, Ed. Peter Bogucki- Pam J. Crabtree, Vol. II, New- York: Thomson /Gale, 2004, s. 391- 393.
- Bauch, Mario, *Wer waren die Nibelungen wirklich? Die historischen Hintergründe der germanischen Heldensagen*, Berlin: Rhombos Verlag, 2006.
- Berndt, Helmut, *Das 40. Abenteuer Auf den Spuren der Nibelungen*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1974.
- Beta, Heinrich, *Das Nibelungenlied als Volksbuch*, Vol:I, Berlin: Vereins Buchhandlung, 1840.
- Billen, Matthias, *Die Hunnen im 'Nibelungenlied'*, Trier: Grin Verlag, 2007.
- Bickert, Neale. G., *The Ambiguity of Otherness in Adaptations of the Nibelungen Myth: Das Nibelungenlied and Fritz Lang's Die Nibelungen*, yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, University of Victoria, 2008.
- De Boor, Helmut, *Das Attilabild in Geschichte, Legende und heroischer Dichtung*, Bern: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1932.

39 <https://kritisches-netzwerk.de/forum/geschichte-von-unten-ylttanbik-der-letzte-zar-der-wolgabolgaren> Erişim Tarihi: 10.05.2020. Ayrıca Bkz: Mischi Juchma, *Attil und Krimkilt*, Berlin: Rhombos Verlag, 2011.

- Dopsch, Heinz, *Steppenvölker im Mittelalterlichen Osteuropa- Hunnen, Awaren, Ungarn und Mongolen*, https://www.uni-salzburg.at/fileadmin/oracle_file_imports/544328.PDF, Erişim Tarihi: 16.02.2020.
- Eckhardt, Sándor, "Efsanede Attila", *Attila ve Hunları*, haz. Gyula Nemeth, çev. Şerif Baştav, Ankara: A. Ü. D. T. C. F. Yayınları, 1982, s. 123- 185.
- Edwards, Cyril, *The Nibelungenlied The Lay of the Nibelungs*, New-York: Oxford University Press, 2010.
- Demir, Cem, *Nibelungen Bin Yıllık Cermen Destanı*, Bursa: Asa Kitabevi, 2001.
- Hebbel, Friedrich, *Die Nibelungen Trauerspiel*, Leipzig:Reclam, 1939.
- Hoffmann, Werner, *Das Nibelungenlied*, Stuttgart-Weimar: J. B. Metzler, 1992.
- Howarth, Patrick, *Hunların Hakanı Attila*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.
- <https://kritisches-netzwerk.de/forum/geschichte-von-unten-ylttanbik-der-letzte-zar-der-wolgabolgaren>
Erişim Tarihi: 10.05.2020.
- https://www.flickr.com/photos/swedish_heritage_board/29630060325 Erişim tarihi: 12.05.2020.
- Juchma, Mischi, *Attila und Krimkilte*, Berlin: Rhombos Verlag, 2011.
- Martens, Wilhelm, *Jordanes Gotengeschichte Auszüge aus seiner Römischen Geschichte*, Leipzig: Dunker, 1884.
- Martin, Max, "Hunnen vs. Burgunden Rache oder Schicksal", *Begleitbuch zur Ausstellung Attila und die Hunnen*, ed. Bodo Anke, Stuttgart: Historisches Museum der Pfalz Speyer, 2007, s. 313-319.
- Oberste, Jörg, *Der Schatz der Nibelungen Mythos und Geschichte*, Bergisch Gladbach: Gustav Lübbe Verlag, 2008.
- Sadyrova, A. T. – Imgazinov, M. M. – Kozhagulova, S. K. – Suleimenova, G. S. - Amanzholova, A. A., "Myth and Historical Facts About Rome and the Huns Leader Attila", *International Journal of Environmental&Science Education*, 11/12 (2016), pp. 5299-5310.
- Schmauder, Michael, *Die Hunnen Ein Reitervolk in Europa*, Darmstadt: Primus Verlag, 2009.
- Schwarm, B., "Der Ring Des Nibelungen", *Encyclopaedia Britannica*, 2019, <https://www.britannica.com/topic/Der-Ring-desNibelungen>, Erişim Tarihi: 10.05.2020.
- Vaday, Andrea. – Domboróczki, László, *Spätökaiser Frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail*, *Annales Musei Aggriensis Agria*, Vol: XXXVII, Eger, 2001.
- www.nibelungenhalle.de, www.schlossrachenburg.de, www.siebengebirgsmuseum.de, <http://www.nibelungen-xanten.de>. Erişim Tarihi: 12.05.2020.
- Yücel, Mualla U. "Kuman/Kıpçaklar", *Ortak Türk Tarihi*, C.2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2019, s. 477- 528.

Ortaçağ Bulgaristanı'nda Sapkın Bir Hareket: Bogomilizm

A Heretical Movement in Medieval Bulgaria: Bogomilism

Murat Serdar¹ , Murat Hanar²

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Murat Serdar (Doç. Dr.), Tokat
Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat, Türkiye.
E-posta: mserdar61@live.com
ORCID: 0000-0003-2922-1096

²Murat Hanar (Doktora Öğrencisi), Tokat
Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı,
Tokat, Türkiye.
E-posta: murathanar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1495-7183

Başvuru/Submitted: 02.10.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested:
20.02.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
27.02.2021
Kabul/Accepted: 28.03.2021

Atıf/Citation: Serdar, Murat, Hanar, Murat,
"Ortaçağ Bulgaristanı'nda Sapkın Bir
Hareket: Bogomilizm", *Güneydoğu Avrupa
Araştırmaları Dergisi*, 36 (2021), s. 17-33
<https://doi.org/10.26650/gaad.804486>

ÖZ

İnanç, insanların hayattaki en temel gereksinimlerinden birisidir. Dünyada her dinin kendine göre bir inanç sistemi olsa da hemen hemen hepsinde zamanla o dinin emirlerinin sorgulandığı olmuştur. Bu sorgulama inancımıza göre hak din olarak kabul ettiğimiz semavi dinlerde de olmuştur. Bilhassa Hıristiyanlık, konsillerle zaman içerisinde farklı mezheplere ayrılmış ve bu ayrışmadan sonrasında bile insanların beklentileri tam anlamıyla karşılanamamıştır. İnanç üzerine karşılanamayan bu beklentiler yeni oluşumların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu oluşumlar ortaya çıkarken evvelki inanç sistemlerinden kalan ve insanların bir türlü terk edemedikleri ritüelleri ya da inanışları mevcut hak dinlerin içerisine yerleştirilmeye çalışılmışlardır. Her din kelime olarak farklı adlandırırsa da bunların ortak noktası sapkın olmalarıdır. Bizim de konu olarak ele alacağımız Bulgaristan topraklarında ortaya çıkan Bogomilizm'dir. Rahip Bogomil'den ismini alan bu inanış tarzı, büyük oranda Maniheizm'den etkilenmiş ve şeytani, inanış merkezine yerleştirmiştir. Bogomilizm zaman içerisinde Balkan topraklarından çıkarak hem Bizans sınırları içerisinde hem de Doğu ve Batı Avrupa'da yayılma imkânı bulmuştur. Yayılım gösterdikleri bölgelerde bunlara dair sıkı önlemler alınmıştır. Bogomilizm'in yayılışı, alınan tedbirler ve uyulması gereken tavsiyelere dair bilgi veren üç kaynak günümüze ulaşmayı başarmıştır. Bogomilizm bu inançla bölgede nasıl bir yayılım göstermişler? Bölgede yaşayan Hıristiyan yerel halkın Bogomillere karşı tutumu ne olmuştur? Dini ve siyasi erkler ne gibi önlemler almıştır? Bu sorulara cevap bulabilmek için İstanbul Patriği Theophylact'ın mektubu, Cosmas adında bir Bulgar rahibin mektubu, Çar Boris yönetiminde Bogomilleri kınayan bir kilise fermanından ve diğer çalışmalardan faydalanacağız.

Anahtar Kelimeler: Bogomilizm, Bulgaristan, Balkanlar, Heretik, İnanç

ABSTRACT

Faith is one of the most basic needs of people in life. Although every religion in the world has its own belief system, almost all of them have been questioned over time. This questioning occurred in the heavenly religions that we accept as the true religion according to our belief. In particular, Christianity was

divided into different sects over time with the councils and even after this separation, people's expectations were not fully met. These expectations, which could not be met on faith, led to the emergence of new formations. While these formations were emerging, they tried to place the rituals or beliefs that remained from the previous belief systems and which people could not abandon, into the existing true religions. Although each religion names them differently as words, their common point is that they are perverted. It is Bogomilism that emerged in the territory of Bulgaria, which we will deal with as a subject. This belief style, named after the priest Bogomil, was greatly influenced by Manichaeism and placed the devil in the center of belief. Bogomism emerged from the Balkan lands in time and had the opportunity to spread both within Byzantine borders and in Eastern and Western Europe. Strict measures have been taken in the regions where they spread. Three sources providing information about the spread of Bogomism, the measures taken and the recommendations to be followed have managed to reach today. How did Bogomism spread in the region with this belief? What was the attitude of the Christian local people living in the region towards the Bogomil? What measures have religious and political powers taken? To find answers to these questions, we will benefit from the letter of the Patriarch of Istanbul, Theophylact, the letter of a Bulgarian priest named Cosmas, a church edict condemning the Bogomils under Tsar Boris, and other studies.

Keywords: Bogomilism, Bulgaria, the Balkans, Heretics, Faith

EXTENDED ABSTRACT

Undoubtedly, one of the most basic needs of human beings since the day they existed is belief. Therefore, a history of humanity without belief is absolutely unthinkable. Beliefs have constantly changed and varied throughout history. Each new belief that emerges has brought new powers and new interpretations and new formations with them. It is possible to verify this with various examples: sects in the heavenly religions are the most obvious example of this. However, these interpretations and occurrences sometimes reached extreme points and were sometimes described as heretic. This diversity of beliefs has reached different dimensions that can be called heretic, sometimes due to geography, sometimes to culture, and sometimes to the thoughts of a respectable person.

One of these heretic currents are Bogomils. By bringing new interpretations, different approaches to Christianity, they developed a perverted view. Although it is thought to have originated in the Bulgarian geography, it was developed by Priest Bogomil and spread over a wide geography in a short time. It is clear that the Bogomils had seriously different religious interpretations and that they developed a belief with contrary views of that period. The Bogomil believed that the Prophet Jesus was born from the Virgin Mary, was crucified and ascended to the sky, but that the Prophet Adam and Eve were not created by God, but by Satan, and that the Old Testament was written by Satan. The different ways of praying, attitudes towards icons, and attitudes towards clergy did not match up with the basic views of Christianity. For this reason, Bogomils were cursed, excommunicated and punished in 1167 Kathar Council. This was normal and common in the medieval period.

However, when we look at the geography where it has spread and when we look at the people who follow this belief, we can easily see that these are in fact socially low, living

standards are not developed, and continue their lives in rural areas. People in this stratum were generally traditionalists, closed to innovations and especially those who could not adapt to Christianity. Such people are already present in many regions, different religions and cultures. It is not an easy situation to break away from the ancestors cult and to adopt a new belief and to try to adapt to its rules. Those who adopt new beliefs will surely bring something new from their old beliefs and want to add to these new beliefs. Therefore, it is not quite possible to say that anyone has given up their old belief completely, because reading one's inner world, reading intentions, is one of the most difficult jobs in the world. We can only comment on what the person has done. It is a very natural situation that people who change their beliefs cause problems in their region or are seen as a threat by those in the region. For this reason, they may be under constant pressure and even be forced to leave their homeland.

Despite all these negativities, we can easily say that new formations are pregnant with new pains and this birth often fails. Apart from this, it is sometimes stated that the Bogomils are not worth investigating by some historians, but it is a fact that such movements have nestled and reappeared in different periods even in the periods when they were suppressed throughout history. As the most frequent example of this, where the Knights Templar was said to be over in the XIV. century, after the execution of Louis XVI. after the French Revolution, a citizen went up to the execution platform and shouted, "The revenge of Jacques de Molay was taken". It is understood from here that although centuries have passed, such currents have not completely disappeared and have somehow continued their existence.

Bogomilizm'in Ortaya Çıkışı

Bogomil sapkınlığı, Ortaçağ'ın sonuna kadar bozuk olarak görülen Ortodoks Kilisesi için sonuncu düalist sapkınlıktır. Popüler dindarlık, gelenek ve batıl inançlardan beslenen Bogomilizm X. yüzyılın başlarında Hıristiyanlığın bir mezhebi olarak Bulgaristan'da ortaya çıkmış ve Doğu Ortodoks Kilisesine göre heretik bir akım olarak kabul edilmiştir. XI. ve XII. yüzyılların felsefik sapkınlıklarıyla hiçbir ortak yanı bulunmayan bu heretik akım, ismini Rahip Bogomil'den almıştır.¹ Düalist olan bu akıma göre Tanrı'nın (Yaratıcı) iki oğlu bulunmaktadır. Dünyanın ve insanın yaradılışı ile insana ruh verilmesi büyük oğul Satail'e verilmiş ama o Tanrı'ya isyan etmiştir. İnsanlığı şeytanın esaretinden kurtarmak için Tanrı, ikinci oğul İsa'yı insan suretinde dünyaya göndermiştir. İsa, Şeytan'a karşı zafer kazandıktan sonra gökyüzüne dönmüş, arkasında ise gerçek Hıristiyanlar olan Bogomillere yardım etmek üzere kutsal ruhu bırakmıştır. Yeni Ahid'i kabul eden Bogomiller, Eski Ahid'in bazı kısımlarını şeytanın eseri diye reddettikleri gibi evliliği ve et yemeyi de reddederler. Ayrıca ikonlara saygı göstermeyi putperestlik olarak kabul etmekle birlikte Katoliklerin kiliselerini kötü ruhların mabetleri olarak görmektedirler.²

Bogomilizm Bulgaristan'da ortaya çıktıktan sonra, farklı şekillerde Balkan Yarımadası, Anadolu, İtalya hatta Fransa'ya kadar yayılmıştır. Çok sayıda taraftar ve destekçi bulmasıyla önce Bizans İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde hızlı bir şekilde yayılmış ve XI. yüzyılın sonu ile XII. yüzyılın başında Bizans başkenti çok sayıda Bogomil inancını taşıyan kişiyle tanışmıştır. Torba taşıyanlar ve gezginler gibi lâkapların yanında, bu heretiklere Bulgarca "Bogomiller" denilmiştir. O günlerde Bizans İmparatorluğu ve Bulgaristan'daki sosyal ve ekonomik durumun birbirine benzemesi, Bogomillik hareketinin imparatorluğun her tarafına yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bogomiller, kendilerini yöneten yabancı güçlere karşı insanları kıskırtmakta etkili olmuşlar ve zamanla inanç ve hareketlerini Bizans İmparatorluğu'nun dışına taşımışlardır. Sosyal düzenin ve feodal sistemin iki hamisi olan Kilise ve Devlet'in aleyhine öne sürdükleri düşünceler, Bogomilleri halk nezdinde geniş bir üne kavuşturmuştur. XI. yüzyılda Bogomiller, Sırbistan'a yayıldıklarında, bölgede feodal beyler hüküm sürmekteydi. Sırp Kralı Çoban Stefan Nemanje'nin idaresi döneminde heretikler güç kazanmışlar ve bu durum, onlara karşı acil tedbirler almayı gerekli kılmıştır. 14 Ağustos 1167 Pazartesi günü Saint-Felix-de-Caraman'da (Fransa) toplanan Kathar konsilinde bu heretikler lanetlenmiş, aforoz edilmiş ve cezalandırılmışlardır.³ Daha sonra da Stefan Duşan onlara karşı yaptırımlar içeren özel bir kanun çıkarmıştır.⁴ Bulgaristan ve Sırbistan'ın haricinde Bogomillerin Makedonya topraklarında da faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Bu hususta Theophylact'ın mektubu bize bilgi verse de

1 Vassil A. Vassilev, *Bulgaria 13. Centuries of Existence*, Sofia: Sofia Press, 1979, s. 41; Michael Angold, "The Bogomils", *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 468.

2 Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık: Mezhepler ve Tarikatlar", C. XVII, *DİA*, İstanbul, 1998, s. 356.

3 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Edwar Peters, *Heresy and Authority in Medieval Europe*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1980, s. 121-123.

4 Lütfi El-Mi'veş, "Bogomiller, Hıristiyanlar ve Bosna", (Çev. Kadir Albayrak), *Tezkire*, Ocak/Nisan 36-37 (2004), s. 183-184.

mektubun yazarından daha evvel bu bölgeye gelerek sapkın inançlarını yaydıkları bilinmektedir. Bilhassa Ochrid (Ohrid/Osmanlı İmparatorluğu'nun adlandırılmasıyla Ohri) bölgesinde faaliyet gösteren Bogomillere karşı şehir halkı Azizleri Clement'in şefaatine sığındığı ve ondan yardım beklediği görülmektedir.⁵

Bogomiller, Katharlar ve Pavlusçuların Trakya'da ortaya çıkmış olan bir koluydu. Bazı tarihçilere göre bu heretik mezhepler, ilk dönemlerinde tamamen Baptist'tirler. Bu, onların sadece vaftiz ve ekmek şarap ayinine karşı olan olumsuz tavırlarından değil, kilise hiyerarşisine, Bakire Meryem ve azizlere tapınmaya, bağımsız bir kiliseye bağlanmaya karşı olmalarından da anlaşılmaktadır.⁶ Bundan dolayı da Bosna, Bulgaristan ve Ermenistan Hıristiyanlarının, ilk apostolik Hıristiyan Kilisesinin izleyicileri olmaları ihtimali çok yüksektir. Bununla birlikte bir kısım Katolik araştırmacılar Bogomillerin vaftizi uygulamadıklarını, ekmek-şarap ayinine saygı göstermediklerini, üstelik onların Eski Ahid'i inkâr ettiklerini iddia etmişlerdir. Belki de bu onların ergenlikten önceki çocuk vaftizine karşı olmaları, referans olarak da Yeni Ahid'i kutsal metin kabul etmeleri anlamına gelmektedir. Bogomiller, kiliseye aykırı düşen bu inanç eğilimlerinden dolayı kısa sürede kovuşturmalara uğramış ve çeşitli zulümlere maruz kalmışlardır. Buna rağmen Ortaçağ'da hatta XVI. yüzyılda da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bogomillere karşı uygulanan bu şiddet politikaları uzun süre sert bir şekilde devam etmiş fakat bu baskılar onları yok etmemiş, onların yer altına çekilmelerine sebep olmuştur. Böylece Bogomiller bütün Avrupa'da özellikle de Ren Nehri boyunca Balkanlarda gizlenmişlerdir. Dolayısıyla bu yer altına gizlenen oluşumlar uygun bir fırsatta ortaya çıkmak için zaman kollamışlardır.⁷ Bu fırsat kendini Avrupa'daki reform hareketleriyle ve bilhassa Anabaptist, Uniteryen görüşler şeklinde kendini göstermiştir. Bu konunun ne şekilde tezahür ettiğini daha iyi anlayabilmek için Bogomilizm'in teolojik yönünün bilinmesi gerekmektedir.

Bogomilizm'in Teolojik Yönü

Bulgaristan'daki Bogomillerle ilgili üç ana kaynak mevcuttur. Bu kaynaklar İstanbul Patriği Theophylact tarafından yaklaşık 940 yılında Çar Peter'a yazılan bir mektup; Cosmas adında bir Bulgar rahip tarafından sapkınlığa karşı yazılmış bir mektup (muhtemelen yaklaşık 970'te) ve 1211'de Çar Boris yönetiminde Bogomilleri kınayan bir kilise fermanından ibarettir.⁸

5 Bu hususta daha geniş bilgi için bkz: Giorgio Nurigian, *The Macedonian Genius Through The Centuries*, London: David Harvey Publishers, 1972, s. 66.

6 Aslında Hıristiyanlığın ayrışmasıyla ilgili pek çok kaynak mevcuttur fakat kanaatimizce ülkemizde bu alanda yapılan en derli toplu ve başarılı çalışmalardan biri Turhan Kaçar'ın eseridir. Hıristiyanlık ve ayrışma dönemleri için mezkur çalışmaya bakılabilir: Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009, s. 52.

7 Anna Komnena, Bogomillerin yer altına gizlenmesiyle ilgili ilginç bir benzetme yapmaktadır: "İşte bu, yılanlar gibi delikler içinde toprağa gizlenen karanlıklar dünyası soyunu..." devamı aslında daha ilgi çekicidir çünkü Anna Komnena babasının, Bogomilleri nasıl yendiğini gururlu bir dille aktarmaktadır. Bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar), Ankara: İnkılâp Kitabevi Yayınları, 1996, s. 507-508.

8 John Van Antwerp Fine, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Michigan: The University of Michigan Press, 1991, s. 171.

Theophylact'ın mektubu, patriğin sapkınlıkla nasıl başa çıkılacağına dair tavsiyede bulunmasını isteyen Çar Peter'in günümüze ulaşmayan bir mektubuna yanıt olarak yazılmıştır. Muhtemelen Theophylact'ın mektubunda verilen sapkın inançlarla ilgili açıklamalar, Peter'in ilk mektubundan alınmıştır. Patrik mektubunda, Bulgaristan'da ortaya çıkan ve adı verilmeyen yeni bir sapkınlığa atıfta bulunmaktadır. Patrik, sapkınlığın iki ilkeye dayandığını iddia etmektedir: Bu görüşlerin birincisi Tanrı'nın ışığı ve görünmez dünyayı, ikincisi ise karanlığı, maddeyi ve insan vücudunu yarattığıdır. Heretikler, Eski Ahid, evlilik, üreme ve Mesih'in enkarnasyon gerçeğini reddetmiş; bunların şeytanî ilkeden türetildiğini söylemişlerdir. Sapkınlık çok eskidir fakat Maniheizm ve Pavlikanlık bir karışımı olarak bu dönemde de yeniden ortaya çıkmıştır.⁹

Paulikanlık, genellikle düalist olarak tasvir edilen ama yakın zamanda N. Garsoian tarafından adoptionist bir hareket olarak gösterilen doğulu bir sapkınlıktır. Adoptionistler, Mesih'in Tanrı tarafından kabul edilip, vaftiz zamanında lütufla ilahlaştırılıncaya kadar sadece bir insan olduğuna inanırlar. Paulikanlar, Ermenistan ve Doğu Anadolu'da yoğun olarak yaşıyorlardı. Yıllar geçtikçe pek çok imparator tarafından doğudaki sayısal üstünlüklerini kırmak ve aynı zamanda mükemmel savaşçılar olduklarından Trakya sınırını savunmak için Balkanlara nakledilmişlerdir. Birçoğu Bulgaristan sınırına yakın Filibe bölgesine yerleşmiştir. Paulikanlar genellikle Bulgar Bogomilizm'nin ortaya çıkışında büyük rol oynamışlardır. Paulikanlar gerçekten düalist (böyle bir rol mümkündür) ya da adoptionistler olsalardı, işte o zaman Bogomilizm için yerli köken aranması gerekirdi.¹⁰

Paulikanlar, Bulgarların Hıristiyanlığı kabul ettikleri dönemde, Bulgaristan'da sürgün olarak göçmen durumunda yaşamaktaydılar. Böylece, Maniheistlerin vaftizi terk ettiklerini açıklamalarında, genç Bulgar Kilisesi'nin çabası ve bazı tahrikleri olmuştur. Bunun üzerine Çar Pierre, başpiskopos Theophylact'tan, yeni dine dönenler için bir din değiştirme formülü talep etmiştir. Ona verilen yanıt, onların inandıkları öğretiler üzerinde bizi bilgilendirmektedir; mezhebin başkanlarını ve havarilerini resmen yadsıyarak inanç değiştirmeyi zorunlu gönenler Maniheistler ve Paulikanlardır. Bogomil sapkınlığı böyle bir ortamda doğmuştur. Böylece Çar Pierre'in döneminde Bogomil'in havariliği başlamış oluyordu. Onların öğretileri kısa sürede, asıl merkez olan Filibe'den tüm Balkan Yarımadası'na ve XII. yüzyıla doğru İstanbul'a kadar yayıldı. Bogomiller, I. Aleksios Komnenos (1081-1118) ve ardılları tarafından şiddet kullanılarak bastırılmaya çalışılmıştır. Bogomilizm'in Bulgaristan'daki gelişimi Asen hanedanı yönetiminde, Sırbistan'da ise Etienne Nemmanja döneminde kayda değer biçimde artmıştır. Bununla birlikte her iki ülkede de kitleler halinde baskıya uğratılmış ve diri diri yakılmışlardır.

9 Mektup hakkında detaylı bilgi için bkz. Janet Hamilton vd., *Bizans Döneminde Hıristiyan Düalist Heretikler (650-1405)*, (Çev. Leyla Kuzucular), Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2011, s. 178-183; Marc de Groote, "An Anonymous Sermon against the Hagarenes, the Bogomils, and the Jews", *The Harvard Theological Review*, Vol. 97, 3 (July 2004), s. 331.

10 Ünlü Bizans tarihçisi Garsoian, Pavlusçuluğun tüm toplumlarda kendini gösterdiğini, bunun bir türevinin de Bogomiller olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Nina G. Garoian, *Byzantine Heresy: A Reinterpretation*, Washington: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1971, s. 89-91.

Daha sonra Bogomiller Bosna'ya göçmüşlerdir; burada Ban Kulin (1191-1204) ve ailesi, onlara bağlı yandaşlarıyla birlikte Bogomil inancına mensup on binlerce kişiyi ülkelerine kabul etmişlerdir. Bogomiller orada bir kilise örgütü kurmuşlar ve Banlar tarafından korumaya alınan Bogomillerin kilisesi resmen tanınmıştır.¹¹

Sapkınlıkla ilgili en iyi ve en ayrıntılı kaynak, sapkınlıkla doğrudan tanışan ve sofistike bir teolog olmama avantajına sahip olan Bulgar rahip Cosmas'ın mektubudur çünkü çoğu Bizanslı antiheretik kaynaklar, sapkınlıkları klasik isimlerle çağırma eğilimindedirler ve daha sonra okuyucuya, heretik konularını tartışırken hem yeni ve alakalı hem de klasik ve alakasız inançların bir karışımını vermektedirler.¹²

Cosmas, Peter döneminde, Bogomil adında (Tanrı'nın merhametine layık anlamında) bir rahip olduğunu belirtmekle birlikte onun aslında Bulgar topraklarında sapkınlık vaazlarında bulunduğu iletmektedir. Cosmas, heretiklerle ilgili mektubunda bizi şu ifadelerle aydınlatmaktadır: "Görünüşte, sapkınlık koyun gibidir; hoşgörülü, alçak gönüllü ve suskundur; boş sözler söylemez veya kendilerini gerçek Hıristiyanlardan ayıracak şekilde gülmez veya davranmazlar fakat içinde yırtıcı kurtlar da vardır. Bu tipler cahil birini bulduklarında öğretilerini bilinçsizce yayar ve Kutsal Kilise tarafından aktarılan öğretilere küfrederek. Onlar şeytanlardan daha kötüdür çünkü iblisler Mesih'in haçından ve Tanrı'nın imgelerinden korkarlar."¹³ Heretikler ikonlara saygı göstermezler ama kendi simgelerine taparlar. Heretikler azizlerin emanetleri ile alay eder ve onların önünde ibadet ettiğimizde bizi küçük görürler. Onlar, Kutsal Ruh'un gücü sayesinde azizlerin emanetlerini onurlandırmayı ve Tanrı'nın mucizelerini küçümserler; mucizelerin Tanrı'nın isteği ile değil, onların insanları baştan çıkartan şeytan tarafından meydana geldiğini söylerler.¹⁴

Bogomiller, Tanrı'nın değil, şeytanın görünür dünyanın yaratıcısı olduğunu iddia etmektedirler.¹⁵ Bogomiller, bir insanın çarmıha nasıl tapabileceğini sorarlar? Yahudilerin Tanrı'nın Oğulunu çarmıha gerdikleri açıktır. Bu nedenle Haç, Tanrı'nın düşmanıdır.¹⁶ Heretikler taraftarlarına, birinin kralın oğlunu bir parça odunla öldürmesi durumunda, o odunun kral için değerli olup olmayacağını söyleyerek, Haç'tan nefret etmelerini öğretiyorlardı.¹⁷ Cemaatin Tanrı'nın emriyle kurulmadığını ve Efkariya'nın aslında Mesih'in bedeni değil, diğerleri gibi basit yiyeceklerden oluştuğunu söylemektedirler. Rahiplerin sözlerinin Tanrı tarafından kutsanmış olduğuna

11 İsmail Kaygusuz, "Anadolu'dan Batı Avrupa'ya, Aykırı İnanç ve Düşünce Geleneği ve Alevilikteki Kalıtlar", *Müslüman ve Hıristiyanlığın İnanç Öğretilerinde Öteki Gerçekler*, İstanbul: Su Yayınları, 2006, s. 189-190.

12 Rahip Cosmas'ın söylevi için bkz. Hamilton vd., *Bizans Döneminde*, s. 205-234.

13 Hamilton vd., *Bizans Döneminde*, s. 207.

14 Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 173.

15 Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, İstanbul: Emre Yayınları, 2005, s. 75.

16 Cosmas bu düşüncüyü şöyle savunur: "Tanrı'nın oğlunu ağaçtan yapılmış bir haç üzerinde öldürdülse, o ağaç Tanrı'dan kıymetli olamaz. Aynı şey Tanrı'nın haçı için de geçerlidir." Bkz. Hamilton vd., *Bizans Döneminde*, s. 211.

17 Groote'in sorusu manidardır: "Öyleyse, Haç'ı kim sevmek zorundadır?" Bkz. Marc de Groote, "An Anonymous Sermon against the Hagarenes, the Bogomils, and the Jews", *The Harvard Theological Review*, Vol. 97, 3 (July 2004), s. 329-334+336-351 s. 338.

inanmıyorlar. Rahiplerin olması gerektiği gibi yaşamadıklarına inanırlar. Rahiplere, kiliselere, dualara karşıdırlar (Tanrı'nın Duası hariç) ve Musa'nın emirleri ile peygamberlerin kitaplarını reddederler. Meryem Ana'yı onurlandırmazlar. Meryem Ana'ya yapılan dualar için, Cosmas'ın bile tekrarlayamayacağı büyük bir saçmalık derler. Bununla birlikte Ortodoksluğa dönenlerin bize bildirdikleri gibi, insanlardan korktukları için kiliseleri sık sık ziyaret ederler, haçı ve ikonları öperler. Derler ki ikonlara (ve benzerlerine) sunduğumuz tüm saygı, kalpten değil, insanlar yüzündendir. İnançlarını gizlerler.¹⁸ Eski Ahid'i kabul etmeyip, sadece İncil'i kabul etmektedirler. Musa'nın Yasasına göre değil, Havarilerin yasalarına göre yaşarlar. Şeytani insanların ve tüm ilahi oluşumun yaratıcısı olarak kabul ederler; bazıları ona yeryüzüne inmiş bir melek der. Cosmas daha sonra onu yaratıcı yaptıklarından ötürü şeytana ibadet ettiklerini anlatmaya devam eder.¹⁹

Balkanlar hakkında yaptığı çalışmalarla ardından gelenlere yol gösteren John Van Antwerp Fine *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century* adlı eserinde Bogomiller hususunda da bizlere aydınlatıcı ve yönlendirici bilgiler vermektedir. Fine bu eserde Bogomiller hususunda şunları söylemektedir: *"Bogomiller, zehirlerini alçak gönüllülük ve riyakârlıktan uzak durma perdesinin altında yayar ya da İncilleri ellerinde tutarak, saygısız yorumlar yaparlar ve bu yollarla insanları tuzağa düşürmeye çalışırlar. Gökyüzünün, güneşin, yıldızların, havanın, dünyanın, insanların, kiliselerin, haçın ve yeryüzünde hareket eden her şeyin şeytanın isteğiyle olduğunu söylerler. Tanrı'nın iki oğlu vardır. İsa yaşlıdır ve şeytan daha gençtir. Erkeklerle eş almaları, et yemeleri ve şarap içmeleri emrini veren şeytandır (Mammon). Kendilerini cennetin sakinleri olarak adlandırır; [Ortodoks rahipler] hayatın tüm zevklerinden kendilerini mahrum bırakmıyorlar çünkü bu eylemlerin saf olmadığını iddia ediyorlar. Tanrı'nın dünyayı yarattığına inanan Ortodoks Hıristiyanlar için bu eylemlerde hiçbir şey saf değildir. Cosmas şarabın ılımlı olarak iyi olduğunu söylerken, heretikler şaraba ve ete dokunmayı kesinlikle yasaklamaktadırlar. Vaftiz edilmeyi reddeder ve vaftiz edilen bir çocuktan nefret ederler. Kendilerine Hıristiyan diyorlar ama onları vaftiz edecek rahipleri bile yok. Haç işareti yapmazlar ya da rahiplerin ilahilerini kabul etmezler ve rahipleri onurlandırmazlar. İsa Mesih'in mucizelerine inanmazlar hatta şeytanın, bu mucizeleri yazan kişinin olduğunu iddia ederler."*²⁰

Bir günde, gündüz dört ve gece dört kez olmak üzere eve kapanarak dua ederler. Dua ederken sadece *"Babamız"* derler.²¹ Tanrı'nın değil, insanların, Kilisenin ve Hıristiyanların ayinleri ve uygulamaları başlattıklarına ve bunların İncil'de yer almadığına inanırlar. Heretikler kilise bayramlarını kutlamazlar. Martirleri ve azizleri anmazlar. Ortodokslardan gelen sorularla karşılaştıklarında sapkınlıklarını inkâr ederler ve Ortodoks inancını doğrularlar ve

18 Hamilton vd., *Bizans Döneminde*, s. 220.

19 Prof. Lambert'e göre Bogomillerin halk arasında destek bulmasının altında yatan temel sebep, bu akımın sorduğu şu soruda ve getirdikleri çözümde yatmaktadır: *"İyi bir Tanrı neden dünyada kötülüğe yer vermiştir?"* Bkz. Malcolm D. Lambert, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, (Çev. Erdem Gökyaran), İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2015, s. 82.

20 Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 174.

21 Hamilton vd., *Bizans Döneminde*, s. 229.

bunu yemin ederek yaparlar. Onlara sorarsanız kendi uygulamalarını inkâr edeceklerdir; bunu şu kurnazlıkla yaparlar, eğer işlerimiz ve uygulamalarımız insanlar tarafından bilinirse tüm emeklerimiz kaybolacaktır, derler. Günahlarını birbirlerine düzenli olarak itiraf ederler ve kendi aralarında itiraflarda bulunurlar.²²

Ayrıca onlar, Tanrı'nın "*Tarlada çalışarak kendinizi yormayın, ne yiyeceğimizi, içeceğimizi veya giydirileceğimizi hiç düşünmeyin*" dediğini söyleyerek insanların din değiştirmelerini sağlar. Bu yüzden bazıları dilenci olur ve herhangi bir işte çalışmak istemez. Evden eve giderler ve başkalarının mallarını yiyip bitirirler. Destekçilerine otoriteye boyun eğmemelerini öğretirler; zenginleri kötülerler; imparatorlardan nefret ederler; rahipleriyle alay ederler ve lordlarına hakaret ederler. Tanrı'nın imparator adına çalışanlardan nefret ettiğini iddia ederler ve tüm hizmetçilerin efendileri için çalışmamasını tavsiye ederler.²³

200 yıl sonra yazılan üçüncü ana kaynak (1211), Boris (1207-18) adlı Bulgar hükümdarın Bogomillere karşı topladığı bir Sinod'un emirleridir. Eserde, şeytanın tüm Bulgar topraklarını Maniheistlerin sapkınlığı ile ektiğini ve onu Messalianlarla²⁴ karıştırdığını söyler. İmparator Peter döneminde Rahip (Pop) Bogomil, bu Maniheist sapkınlığını almış ve onu Bulgar topraklarına yaymıştır. Heretikler, Mesih'in Meryem'den doğduğuna, çarmıha gerildiğine ve bedeninin yükseldiğine sadece görünüşte (gerçekte değil) inanmaktadırlar. Şeytan, görünen her şeyin hatta Âdem ile Havva'nın yaratıcısıydı. Heretikler, Musa'yı, peygamberleri ve patrikleri reddeder ve Eski Ahit'teki yazıların Şeytan'ın sözlerini içerdiğini iddia ederler. Eski Ahit'i de reddederler. Kadın, Şeytan'ın yardımıyla gebe kalır ve şeytan orada kalır ve vaftizle değil, dua ve oruçla kovalanır. Vaftizci Yahya'yı ve vaftizini reddederler; toplanmaya ve kiliselere karşı çıkarlar, tek duaları "*Babamız*"dır ve bu sözün söylendiği yer önemli değildir. Rahipliğe, cemaate, Hıristiyan gizemlerine, haçlara ve ikonlara karşıdır.²⁵

Yukarıda tartışılan üç kaynak, Bogomil sapkınlığının düalist bir kaynak olduğunu açıkça göstermektedir. Bu sapkınlık Bulgaristan'dan Bizans'a yayılmış ve burada birçok entelektüeli kendine çekmiş ve çok daha ince bir teolojik harekete dönüşmüştür. İstanbul'dan doğuda Küçük Asya'ya, batıda Akdeniz boyunca Dalmaçya, İtalya ve Güney Fransa'ya kadar yayılmıştır. Aynı sapkınlık Batı Avrupa topraklarına -farklı isimler altında (örneğin, Katharlar ve Patarinler)- XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmiştir. XIII. yüzyılın başlarında Fransa'da başta Aziz Dominik olmak üzere Katoliklerin uğraşları sonucunda yok olmuş fakat XIV. yüzyılda İtalya'da varlığını sürdürmeye devam etmiştir.²⁶

22 Hamilton vd., *Bizans Döneminde*, s. 75; 210.

23 Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 175.

24 Dua edenler ve namaz kılanlar anlamına gelen Messilianlar, çok az bilinen IV. ve V. yüzyıllarda bazı Bizans ve Suriye, Urfa manastırlarında gelişen coşkulu bir mezheptir. Albayrak, *Bogomilizm*, s. 89-90.

25 Dmitri Obolensky, *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Middlesex: Cambridge University Press, 1972, s. 53.

26 Janko Lavrin, "The Bogomils and Bogomilism", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 28, 23, (Aralık 1929), s. 270; Lambert, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, s. 90; Murat Serdar, "Kathar Sapkınlığına Karşı Amansız Mücadelenin Dini Aktörü", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol: 11, (October 2018), s. 278-287.

Ortaçağ'da batıda tezahür eden sapkınlıkların inançlarını ve örgütlenmesini tanımlayan pek çok kaynak mevcuttur. Bu belgeler, batılı düalistlerin Bogomillerle birçok inancı paylaştıklarını göstermektedir. Engizisyon kaynakları Batı sapkınlığının Bulgaristan'da ortaya çıktığını belirttiğinden, görüşlerdeki bu benzerlikler şaşırtıcı değildir. Sonuç olarak araştırmacılar, Ortaçağ düalizminin ortak bir resmini vermek için doğu ve batı kaynaklarında bulunan malumatı birleştirmişlerdir. Daha sonra bu tablo Bulgar Bogomilizmi hakkındaki bilgilerimizdeki boşlukları doldurmak için kullanılmıştır.²⁷

Bununla birlikte Batı'da gelişmekte olan yeni doktrinel fikirler belgelenebildiğinden, örneğin güney Fransa'da bulunan her inancın zorunlu olarak Bulgaristan'da da olduğu çıkarımı yapılamaz. Bu nedenle, büyük olasılıkla bu tür karmaşık resimler Bulgaristan için tamamen doğru değildir. Bu eksikliği akılda tutarsak, karmaşık resmin bir özeti, okuyucuya en azından Bogomillerin, insanın dünyadaki yaşamını nasıl gördükleri ve kurtuluş aradıklarını kabaca anlatabilir. Bu sapkınlık düalist bir dünya görüşüne sahipti yani iki ilkeye inanmaktadır; biri iyi (ruh dünyası ile özdeşleşmiş, bu dünyayı ve ruhlarımızı yaratan) ve diğeri kötülük (görünür dünyayı ve insan bedenlerini yaratan madde ile bağlantılı). Çeşitli kozmolojik mitleri vardır fakat temel fikirleri şöyledi: Tanrı'nın iki oğlu vardı: Şeytan ve İsa. Her ikisi de tamamen ruhanî varlıklardı. Şeytan isyan etti ve maddeyi yarattı, dünyayı ve insanları da dâhil olmak üzere her şeyi o yarattı. Bununla beraber şeytan, kendi başına yaşam yaratamazdı, bu yüzden manevi babadan yarattıklarına ruh üflemesi için yardım almak zorunda kaldı.²⁸

Bunun nasıl yapıldığına dair farklı hikâyeler vardır; bunlardan en yaygın ikisi, Tanrı ya kil adama nefes verir ya da şeytan kilden bir meleği hapseder. Eski Tanrı'nın nefesiyle melek, madde içinde hapsedilen ruhlarımıza dönüşür. Böylece yaratılış, Eski Ahid'in Tanrı'sı olan Şeytan'la özdeşleştirilir; bu sebeple düalistler Eski Ahid'i reddederler. Bu arada iyi ilke ve iyi oğul (Mesih) manevi krallıkta kalırken, dünyevî bedenlerde hapsedilen insan ruhları, maddeden kaçmak ve ona geri dönmek isterler. Nasıl olduğunu bilmediklerinden, Tanrı Mesih'i yapılış şeklini açıklamak için bir mesajla dünyaya gönderir fakat Mesih, tamamen ruhtu. O sadece bir insan gibi göründü ama O'nun kendisine atfedilen dünyevî deneyimlerin hiçbirine girmemiştir. Böylece O gerçekten doğmadı ve gerçekten ölmedi çünkü maddenin kötülüğünü üstlenemedi. Maddeden nasıl kaçılacağına dair mesajı İncil'de mevcuttur. Basitleştirilmiş biçimde şunları öğretmiştir: Yeryüzünde üreme ve günah yoluyla ruhlar sürekli olarak bu dünyaya bağlandı; sonuç olarak bir insan öldüğünde ruhu başka bir dünyevî bedende yeniden doğar. Cennete girmenin tek yolu, her gün defalarca dua etmek ve sadece manevi ayinleri uygulamak, (tüm maddi nesnelere ibadet etmekten, su ile vaftizden, haçlardan, ikonlardan, kiliselerden vb.) çileci bir hayat

27 Lavrin bunu Bulgaristan'ın coğrafi konumuna bağlamaktadır çünkü Bulgaristan Doğu ile Batı ticareti arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Lavrin, "The Bogomils", s. 272.

28 Cosmas'ın tanımladığı Bogomiller ılımlı düalistlerdi. Onlar iki oğlu olan tek Tanrı'ya inanırlardı: Büyüğü Hz. İsa, küçüğü şeytan. Bkz. Hamilton vd., *Bizans Döneminde*, s. 74

sürmektir; kişi cinsel ilişkiden (ve evlilikten) ve cinsel eylemlerden (örn. zevkten) doğan her şeyden kaçınmalıdır.²⁹

Elbette böyle çileci bir yaşam çoğu insan için imkânsızdır; böylece Batı toplumu iki düzene ayrılmıştır: ilki ruhani bir kabule katlananlar, ikincisi Kutsal Ruh'a ve inananlara sahip olan kusursuzlar (rahiplik). İnananlar normal hayatlara öncülük ettiler, daha sonra (dul ya da ölüm yataklarında) yaşamın geç saatlerinde manevi kabul aldılar ve rahip oldular. Eğer kişi bu kabulü alamazsa, ölümden sonra insan olarak yeniden doğacaktır. Rahiplik, göçebe çileci bir yaşam sürmüş, el emeğine dayalı bir işte çalışmamış ve inananlar tarafından beslenmişlerdir. Şayet günah işlerlerse, yeniden başlamaları gerekiyordu. Batılı düalistler, bunun gibi her biri bir piskoposun altında birçok "kiliseye" bölünmüşlerdi.³⁰

Yukarıda özetlenen karmaşık resmin bazı yönleri Bulgar kaynaklarında desteklenmez, bu sebeple Bulgaristan açısından bu çıkarımları yapmak doğru olmayabilir. Belirtildiği gibi, bu karmaşık resim, X-XIV. yüzyıllar arasında birçok farklı yerden (Bulgaristan, Anadolu, Güney Fransa, kuzey İtalya) çizilmiştir. Bulgaristan ile Batı sapkınlıkları arasında çeşitli bağlar var gibi görünse de bu bağlar belgelenmedikçe Bulgaristan'da bunların dışında farklı bir inancın var olduğunu iddia edemeyiz.

Bogomillerin bu karmaşık resimde bulunan belirli inançlara sahip olup olmadıklarına itiraz edilmesine rağmen Bogomilizm teolojisi ve genel ruhu hakkında hâlâ önemli miktarda bilgi Bulgar kaynaklarından edinilmektedir. Bununla birlikte, bazı akademisyenler ayrıntılı açıklamalar sunsa bile, sapkınlığın diğer yönleri hakkında çok az şey bilinmektedir.³¹ Karmaşık resimde verilen liderliğin organizasyonu başlıca yabancı kaynaklardan alınmıştır; bu durum Bulgaristan için de doğru olabilir ama kanıt olmadığında spekülasyon olarak kalmıştır. Yine de Bogomilizm hareketi Bulgaristan'da ortaya çıktığı için, Batı'da bulunan birçok örgütsel yönün Bulgaristan'da aynı veya benzer tezahürlere sahip olması muhtemeldir. Aslında, Batı'da bulunan kurumsal yapının çoğunun Bulgaristan'dan bile kaynaklanmış olma ihtimali yüksektir.

29 Bogomillere göre fiziksel evlilik zinadır. Bogomilizm'de seçkinler evlenemezler. Sıradan insanlar ise evlenebilirler. Ancak onların mükemmel/seçkin olmak için çaba göstermeleri gerekir. Bogomiller, evliliği bir sakrament olarak değil de toplumsal bir ihtiyaç olarak görürler. Hıristiyanlık içerisinde din adamlarının evlenmesi konusunda farklı uygulamalar mevcuttur. Katolik din adamları evlenmezken Ortodokslarda sadece üst düzey din adamları evlenmezler. Evlilik konusunda Bogomillerin Maniheizm'den etkilendikleri göze çarpmaktadır. Bkz. İsmajil Hodzic, *Bogomilizm ve Bosna-Herkes Bogomilleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Samsun, 2007, s. 88.

30 Bu konuda çeşitli görüşler olsa da Nathalie Luca'nın mezheplerin ortaya çıkışı üzerine yaptığı tespitini burada paylaşmanın yerine olacağını düşünüyoruz: "Bir toplumun politik, ekonomik ve toplumsal çerçevesinin, din duygusu ve dinin gelişimi üzerinde önemli bir rol oynadığı görülür. Toplumsal dengesizlik, baskın dini görüşün arandığı huzuru sağlayıp sağlamadığı sorusunu gündeme getirerek, arayışların ötelere kaymasına yol açar. Böylece farklı kültür çağlarının dinsel modellerine karşı bir duyarlılık gelişir. Fakat mevcut dinî inanç da eleştiriler, hatalardan arındırılmalar, yeni çözümler ışığında bir reforma tabi tutulabilir. Kendisine yönelik suçlamaları ortadan kaldırmakta güçsüz kalan baskın görüş bölünmeye mahkûmdur." Bkz. Nathalie Luca, *Mezhepler*, (Çev. M. Nedim Demirtaş), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005, s. 20.

31 Fazla iddialı görüşleri olan Tarihçi Çoğ'a göre Bogomilizm, tenkitçi, akılcı, hümanist ve mücadeleci karakterleriyle Ortaçağ Avrupası'nı siyasî, felsefî ve sosyal hayatına yön verebilecek kadar etkili olmuştur. Bkz. Mehmet Çoğ, "İslam-Bizans İlişkileri Bağlamında "Pavlikanlar" Üzerine Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:2, (2008), s. 83.

Bulgar Bogomillerinin batıdakine benzer bir törenle manevi kabul töreni uyguladıkları biraz güvenle önerilebilir. Nazarius adlı bir İtalyan düalist piskoposunun 1190 civarında Bulgaristan'a kabul almak için gittiği biliniyor.³² Ayrıca, yaklaşık 1250 yılında bu konuda yazan bir İtalyan araştırmacı Rayner Sacconi, Doğu'da birlikte toplamda 500 rahibe sahip altı düalist kilise (Trakya'da Bulgaristan ve Dragovica dâhil) olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, XII. ve XIII. yüzyılların sonlarında, batılı düalistler gibi Bulgarların rahiplere sahip oldukları açıktır. Bunun geç bir yenilik olduğuna inanmak için hiçbir neden yoktur. Görünüşe göre Cosmas, bazı Bulgar Bogomillerinin halka öncülük ettiğini, el emeği yapmadığını ve başkaları tarafından beslendiğini belirttiğinde, aslında bölgedeki rahiplere atıfta bulunuyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte XII ilâ XIV. yüzyıllar arasındaki Batılı meslektaşları gibi Bogomillerin bir veya daha fazla büyük piskoposun yönetimi altında organize bir hiyerarşisi olup olmadığı bilinmemektedir. Söylenilecek olan tek şey, Baril'in 1211'deki Sinod'unun, diğerlerinin yanı sıra birçok bilginin makul bir şekilde bir tür piskopos olduğunu önerdiği Sardika'nın (günümüzde Sofya) bir dedesini kınamasıdır (Ded, zaman zaman önemli bir yaşlı için kullanılan bir Slav dedesi kelimesidir).³³

Bogomilizm'in Sosyal Yönü ve Önemi

Düalist hareketin Bulgaristan'ın köylü toplumunda nasıl bir çekiciliğe sahip olacağı sorusunu çözmek için çok az bilginin olduğu açıktır. Toplumsal bir hareket miydi (dindar olmayan sebeplerden dolayı büyük bir takipçi çekmiş olabilir) yoksa sadece küçük bir mezhep miydi? Bogomilizm'in sosyal bir hareket olduğu fikrini desteklemek için, Cosmas'ta üstlerinize vb. itaat etmeme hakkında sadece bir kısa paragraf vardır.³⁴ Bu özdeyişler besbelli vaaz edilmiştir ama söylenilecek her şey bu kadardır. Din değiştirenlerin resimde etkili olup olmadıkları bilinmemektedir. Bogomiller, Ortaçağ'da Bulgaristan'daki muhtelif sosyal protestolara önderlik etmedikleri ya da aşağıdaki gibi yer almadıkları için, Bogomilizm'i toplumsal bir hareket olarak değerlendirmemiz zordur. Kaynaklar Bizans'a karşı herhangi bir savaşta aktif olan veya imparatorluğa karşı isyan eden Bogomillerden bahsetmediği için - Bulgaristan Bizans egemenliği altındayken - ulusal (nativistik) bir hareket olarak Bogomilizm için bir kılıf uydurmak daha da zordur.³⁵

32 Bulgar dinsel kardeşlik grubu liderlerinden birisinin 1190 yılında Concorezo'daki Katharlar'ı ziyaret ederek, yerel Kathar Piskoposu Nazarius'a Bogomillerin ana apokrif İncili olan Yuhanna İncili'ni (Gizli Kitap) hediye ettiği ve bunun da muhtemelen daha sonra Latinceye çevrildiği bilinmektedir. Görüldüğü üzere, Bulgar Bogomilleri, İtalyan kardeşlerine doktrinlerini yayma noktasında ihtiyaç duydukları literatür desteğinde de bulunmuşlardır. Bkz. Hodziç, *Bogomilizm*, s. 37.

33 Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 178.

34 Hamilton vd., *Bizans Döneminde*, s. 231.

35 Ünlü Bizans kronikçisi Anna Komnena Bogomillerin devlete karşı olan tutumlarını şöyle aktarmaktadır: "Ioannés Tzimiskés (Çimiskes), hasımları olan Manici (burada kastettiği Paulosçular ile Bogomillerdir) sapkınları bizim müttefiklerimiz durumuna getirdikten sonra, göçebe İskitlerin karşısına, onlarla baş edebilecek güçler kimliğiyle yerleştirdi; o zaman kentler, berikilerin (İskitlerin) sık sık yaptığı talan akınlarından kurtularak, yeniden soluk aldı. Ne var ki huyları gereği bağımsız ve kendi başına buyruk olan Maniciler, alışlageldikleri gibi davranır oldular ve kendi doğal yapılarına döndüler. Filibe halkı, çok küçük bir azınlık dışında, Manici olduğu için, oradaki Hıristiyanları eziyorlar, mallarını talan ediyorlar ve imparatorun gönderdiği ulakların sözlerine ya pek az alınyor ya da hiç alırmıyorlardı. Sayıları artıp duruyordu ve Filibe'nin tüm çevresi sapkın olmuştu." Bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, s. 473.

Fine'a göre ister ulusal ister sosyal olsun, bazı dünyevî hedefler için pratik bir hareket olmasaydı, köylülerin bu harekete neden katılacağını anlamamız zor olurdu. Neredeyse hiçbir kaynak onların yaptıklarını göstermez. Bu sebeple, muhtemelen Bogomilizm'in öğretilerinin sosyal yönleri olmasına rağmen, bunun bir köylü hareketi veya sosyal hareket haline gelmediği sonucuna varmalıyız. Bu gerçekler, Bulgaristan'daki Bogomiller hakkında sadece bir avuç dağınık kaynak olması -bazen tam anlamıyla çağdaş olmasa da- ve bu kaynakların hiçbirinin ciddi bir devamının olmadığı gerçeği ile birleştiğinde -bazı devletlerde Bogomilizm'i geniş bir alana dağılmış olmasına rağmen (örneğin, Bulgaristan genelinde)- Bogomilizm'i küçük bir hareket olarak değerlendirmek için güçlü gerekçeler var gibi görünmektedir.³⁶

Bogomiller Bulgar tarihindeki herhangi dönüm noktası oluşturacak bir siyasi veya sosyal olayda rol oynamadıkları için, Bogomilizm'in Bulgar tarihi üzerinde muhtemelen çok az etkisi olmuştur. Bu yüzden, tüm üyelerini genel olarak dini bir doktrine çeken ilginç fakat küçük bir mezhep olarak görülmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu Bulgar düalistleri, Akdeniz bölgesindeki düalist hareketin tohumlarını ekmeye önemli bir rol oynamışlardır. Böylece yabancı düalistler arasında büyük bir prestij kazanmışlardır.

Kanaatimizce Bogomillerin Bulgaristan'dan İtalya'ya hatta Fransa'ya kadar yayılmış olmaları ve çeşitli işkencelere maruz kalmış oldukları gerçeğini göz önünde bulunduracak olursak, çeşitli toplumsal olaylara kaçınılmaz bir şekilde müdahil olduklarını fakat yetersiz kaynak eksikliği sebebiyle ve de ilerleyen dönemlerde yapılacak çalışmalarla bu olayların gün yüzüne çıkacağı umudu taşımaktayız.

Bogomilizm'in Bulgaristan'a Yansımaları

Yukarıda da değindiğimiz gibi Bogomilizm Bulgaristan topraklarında, Çar Peter zamanında doğmuş ve özellikle kırsal kesimde yayılmıştır. Yeni bir akımın ortaya çıkmasından ve ileride kendisine yönelik tehdit unsuru olmasından çekinen Çar, derhal doğuda Bogomillere karşı amansız bir kılıç mücadelesi içinde olan İstanbul Patriği Theophylact'a iki mektup göndermiş ve bu yeni heretik akıma karşı önlem alınmasını istemiştir.³⁷ Devam eden süreçte Bogomiller ciddi baskılara ve işkencelere maruz kalmışlar, zincirlenmişler ve hücrelere atılmışlardır.³⁸ Theophylact bu akımı Maniheizm ile Pavloşçuluğun bir karşımı olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte Pop Bogomil bu mezhebin ortaya çıkışında aktif rol oynadığı için Bogomilizm adını almıştır.³⁹

36 Bu noktada Fine, Garsoian'a katılmadığını dolaylı olarak belirtmektedir çünkü Garsoian Bogomilizm'in sosyal bir hareket olduğunu ileri sürerken Fine ise sosyal bir doktrinlerinin olmasına rağmen sosyal hayatta rol almadıklarını ifade etmektedir. Bkz. Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 179.

37 Basil Chulev, *The Bogomils in Macedonia-Medieval Root of Protestantism, Renaissance and Socialist Movements The secret Books of Bogomils*. Macedonia: Skopje, 2015, s. 14.

38 Turgut Derinkök, Bogomillerin 1118 yılında İmparator Aleksios Komnenos'un buyruğu ile Sinod Meclisi önünde yargılanıp diri diri yakıldıklarını iddia etmektedir. Bkz. Turgut Derinkök, *Tampliye Şövalyeler: Ortadoğu'da Dini İnanışlar ve Düşünceler*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005, s. 392.

39 Albayrak, *Bogomiller*, s. 141-142.

Destekçilerinin ağırlıklı olarak Bulgar ve Slavlardan oluşması bu akımın millî bir kimlik kazandığı yorumunun getirilmesine olanak sağlamıştır. Bu akımı kabul edenler her ne kadar Hıristiyan kökenli olsalar da henüz geleneklerinden, eski dinlerinden kopamamışlar sadece ismen Hıristiyan hayatı sürmüşlerdir. Bu nedenle yeni akımın hem geleneklere bağlı hem de Hıristiyanlığın bir türevi olması özellikle kırsal kesimde taban oluşturmaya önyak olmuştur.

X. ve XI. asırda Bulgaristan topraklarında çeşitli baskılar mevcuttu. Bizans İmparatorluğu'nun genişleme çabaları, Bogomilleri de ister istemez etkilemiştir. Normalde Bulgar Çarı'na ve yerel beylere karşı tavır alan Bogomiller, dış tehlikelere karşı ortak hareket edip vatan savunmasına geçmişlerdir. Bu sebeple Çar Samouil (997-1014) döneminde Bogomillere karşı herhangi bir baskı veya işkenceden bahsedilmemiştir. Aynı şekilde Bogomillerden de bu dönemde devlete karşı herhangi bir tepki gelmemiştir. Neticede Bizans'ın Bulgar topraklarını işgal etmesi, doğal olarak kendi yönetimini bölgeye yerleşirmesi, ardından gelen Peçenek, Uz, Kuman ve Norman istilaları Bizans karşıtı hareketleri sosyal anlamda alevlendirmiştir. Yabancı işgallere karşı yurtlarını savunmak için yönetimle ortak hareket etmişlerdir. Bu durum XI. yüzyılda kaleme alınmış olan "*Peygamber Yeşaya Efsanesi*" adlı bir çalışmada Bogomilerin dünya nimetlerinden uzakta yaşamalarını ve devlet adamlarının politikalarını övme gibi konuları içermektedir.⁴⁰

Bizans'ın Bogomilleri, kanonik Hıristiyanlığın dini figürleriyle çelişmesi ve bunların Bizans tacına karşı hazırlanmış bir komplo olarak görmesinden dolayı Bogomiller genel olarak Bizans'a karşı bir düşmanlık beslemişlerdir.⁴¹ Bu düşmanlık zamanla büyümüş ve 1040 yılında isyana dönüşmüştür. İsyan ilk etapta Bulgaristan'ın güneybatısında başlamış fakat kısa sürede Bizans İmparatorluğu tarafından bastırılmıştır. Bogomiller bu isyanın ardından yurtlarını terk etmeye zorlanmışlardır. Yurtlarını terk eden Bogomillerin ağırlıklı olarak Sicilya bölgesine kaçtıkları düşünülmektedir. Bununla birlikte 1079 yılında Sofya bölgesinde ikinci bir ayaklanma daha patlak vermiştir. Bu ayaklanma Bogomil ve Pavlosçuların ortak ayaklanması olup devlet baskısına karşı gerçekleşmiştir. Özellikle kilisenin Bogomil taraftarlarına yaptığı baskı neticesinde, Bogomiller Sofya Piskoposu Mihail'i öldürmüşlerdir.⁴²

11 Şubat 1211 tarihinde Çar Boris'in önderliğinde Bogomil üyelerini kınamak için Bulgar Kilisesi'nde bir sinod toplanmıştır. Bu sinodun toplanmasında Roma Papası'nın da etkisi olmuştu. O dönemde Papalık koltuğunda bulunan Papa III. Innocent'in, Bulgar topraklarındaki sapkınların durumunu öğrenmesi için gönderdiği elçi olarak gönderdiği kardinalden hemen sonra sinodun toplanmış olması bunun delili niteliğindedir. Bulgaristan'da olduğu gibi Sırbistan, Dalmaçya, Bosna gibi diğer ülkelerde de faaliyet göstermişlerdir. Sırbistan'da yayılmaya

40 Alexandar Nikolov, "Patriotic and 'Proto-National' Motives in Late Medieval and Early Modern Bulgarian Literature: The Contexts of Paisij Hilendarski", *Whose Love of Which Country?*, (Ed. Balazs Trencsenyi & Marton Zaszkaliczky), Leiden: Brill, 2010 s. 614.

41 Maja Angelovska-Panova, "Turning Towards Heresy: Bogomils and Self-Defence", *Nottingham Medieval Studies*, 63 (2019), s. 87.

42 Albayrak, *Bogomiller*, s. 145-146.

başladıklarında Bulgaristan'da olduğu gibi burada da kral Stefan Nemanje onlara karşı bir kilise konyeyi toplamıştır. Bu gibi faaliyetler Bogomillerin kendilerini gizlemelerine ya da bu toprakları terk edip daha rahat yaşayabilecekleri topraklara göç etmelerine sebebiyet vermiştir.⁴³

Bu iki ayaklanma dışında bildiğimiz kadarıyla farklı büyük bir isyan olmamıştır. Bunun dışında Bulgaristan coğrafyasında daha uzun bir süre varlığını sürdürecektir olan Bogomilizm taraftarları yakalandıkça çeşitli işkencelere maruz kalmaya devam etmişlerdir. O dönemlerin meşhur idam yöntemlerinden olan yakılarak katledilme, Bogomil taraftarlarının da maruz kaldıkları bir idam yöntemi olmuştur. Bununla birlikte XV. yüzyılda Türklerin bölgeyi fethetmesi ile Bogomil taraftarlarının kitlesel olarak İslâmiyet'e geçtikleri de görülmektedir.⁴⁴

Sonuç

Ortaçağ Bulgaristanı'nda heretik bir hareket olarak ortaya çıkan Bogomilizm, köken olarak henüz Hıristiyanlığı tam olarak anlayamamış, geleneklerine bağlı kimseler tarafından kabul görmüş ve Bulgar Çarı'nın uyguladığı yanlış politikalar neticesinde kısa sürede yayılmıştır. Tabanını genel olarak kırsal kesimde bulan bu akım, sadece Bulgaristan ile sınırlı kalmamış Anadolu'dan Fransa'ya kadar geniş bir coğrafyada yayılmıştır.

Bogomillerin ortaya attıkları Tanrı ve Şeytan ilişkisi kırsalda yaşayan halk tabanında kabul görmüş fakat taraftarları Ortodoks ve Katolik kiliseleri tarafından heretiklikle suçlanıp çeşitli işkencelere ve idamlara maruz kalmışlar. Her ne kadar zor zamanlardan geçmiş olsalar da inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalmışlar ve baskılardan kaçabilmek için sürekli olarak saklanmışlardır.

En nihayetinde Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyılda bölgeye gelmesiyle, bu mezheplerin İslâmiyet ile tanışmaları, onları bu dine yaklaştırmış ve kitlesel olarak İslâmiyet'e geçmelerini sağlamıştır. Buradan da anlayacağımız gibi tarih boyunca baskı, şiddet, zorlama gibi yöntemler bu tür hareketleri sindirmemiş sadece yeniden gün yüzüne çıkabilecekleri günün gelmesini beklemiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

43 Daha geniş bilgi için bkz: Elena Ene D-Vasilescu, "Heavenly Sustenance in Patristic Texts and Byzantine Iconography", *New Approaches to Byzantine History and Culture*, London: Palgrave Macmillan, 2018, s. 145-146.

44 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler: XV-XVII. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 342; Ayrıca Bulgaristan'daki bazı Bogomil mezarlarının Türk mezarlarına benzerliği de bu konuyla alakalı gibi görünmektedir. Bkz. Emel Esin, "Bosna-Hersek'de Bogomillere Atfedilen, XIII-XVI. Asırlardan Lahdler ile Anadoludaki XII-XIV. Yüzyıllardan Müşahhas Tasvirli Türk Mezar Taşları Arasında Bir Mukayese", *Orijentalni Institut u Sarajevu*, Vol. 30, 1980, s. 138; Tabii ki Türklerin Bogomil gibi heretikler üzerinde baskı kurduğunu iddia eden araştırmalar da mevcuttur. Bkz. John Smith, *Christianity's Greatest Controversy: Prelude to Genocide*, Victoria: Archangel Publishing, 2004, s. 191.

Bibliyografya

- Albayrak, Kadir, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, İstanbul: Emre Yayınları, 2005.
- Angelovska-Panova, Maja, "Turning Towards Heresy: Bogomils and Self-Defence", *Nottingham Medieval Studies*, 63 (2019), s. 81-94.
- Angold, Michael, "The Bogomils", *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 468-502.
- Anna Komnena, *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar), Ankara: İnkılâp Kitabevi Yayınları, 1996.
- Aydın, Mehmet, "Hıristiyanlık: Mezhepler ve Tarikatlar", C. XVII. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, s. 353 - 358.
- Chulev, Basil, *The Bogomils in Macedonia-Medieval Root of Protestantism, Renaissance and Socialist Movements The secret Books of Bogomils*. Macedonia: Skopje, 2015.
- Çog, Mehmet, "İslam-Bizans İlişkileri Bağlamında "Pavlikanlar" Üzerine Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:2 (2008), s. 73-87.
- Derinkök, Turgut, *Tampliye Şövalyeleri: Ortadoğu'da Dini İnanışlar ve Düşünceler*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.
- D-Vasilescu, Elena Ene, *Heavenly Sustenance in Patristic Texts and Byzantine Iconography*, London: Palgrave Macmillan, 2018.
- El-Mi'veş, Lütfi, "Bogomiller, Hıristiyanlar ve Bosna", (Çev. Kadir Albayrak), *Tezkire*, 36-37 (Ocak/Nisan 2004), s. 183-184.
- Esin, Emel, "Bosna-Hersek'de Bogomillere Atfedilen, XIII-XVI. Asırlardan Lahdler ile Anadoludaki XII-XIV. Yüzyıllardan Müşahhas Tasvirli Türk Mezar Taşları Arasında Bir Mukayese", *Orijentalni Institut u Sarajevu*, Vol. 30, 1980, s. 107-138.
- Fine, John Van Antwerp, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Michigan: The University of Michigan Press, 1991.
- Garioian, Nina G., *Byzantine Heresy: A Reinterpretation*, Washington: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1971.
- Groote, Marc de, "An Anonymous Sermon against the Hagarenes, the Bogomils, and the Jews", *The Harvard Theological Review*, Vol. 97, No. 3 (July 2004), s. 329-334+336-351.
- Hamilton, Janet; Hamilton, Bernard; Stoyanov, Yuri, *Bizans Döneminde Hıristiyan Düalist Heretikler (650-1405)*, (Çev. Leyla Kuzucular), Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2011.
- Hodziç, İsmajil, *Bogomilizm ve Bosna-Herkes Bogomilleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Samsun, 2007.
- Kaçar, Turhan, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009.
- Kaygusuz, İsmail, "Anadolu'dan Batı Avrupa'ya, Aykırı İnanç ve Düşünce Geleneği ve Alevilikteki Kalıtlar", *Müslüman ve Hıristiyanlığın İnanç Öğretilerinde Öteki Gerçekler*, İstanbul: Su Yayınları, 2006, s. 173-257.
- Lambert, Malcolm D., *Ortaçağ'da Dinsel Sapkınlıklar*, (Çev. Erdem Gökyaran), İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2015.
- Lavrın, Janko, "The Bogomils and Bogomilism", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 28, No. 23 (Aralık 1929), s. 269-283.
- Luca, Nathalie, *Mezhepler*, (Çev. M. Nedim Demirtaş), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005.

- Nikolov, Alexandar, "Patriotic and 'Proto-National' Motives in Late Medieval and Early Modern Bulgarian Literature: The Contexts of Paisij Hilendarski", *Whose Love of Which Country?*, (Ed. Balazs Trencsenyi & Marton Zaszkaliczky), Leiden: Brill, , 2010, s. 611-628.
- Nurigian, Giorgio, *The Macedonian Genius Through The Centuries*, London: David Harvey Publishers, 1972.
- Obolensky, Dmitri, *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaesim*, Middlesex: Cambridge University Press, 1972.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler: XV-XVII. Yüzyıllar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.
- Peters, Edwar, *Heresy and Authority in Medieval Europe*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1980.
- Serdar, Murat, "Kathar Sapkınlığına Karşı Amansız Mücadelenin Dini Aktörü", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol: 11, (October 2018), s. 278-287.
- Smith, John, *Christianity's Greatest Controversy: Prelude to Genocide*, Victoria: Archangel Publishing, 2004.
- Vassilev, Vassil A., *Bulgaria 13. Centuries of Existence*, Sofia: Sofia Press, 1979.

Balkanlar'da Rus Tehdidi: Kiev Knezi I. Svyatoslav'ın Bulgaristan'ı İşgâli (968-971)

Rus' Threat In The Balkans: Prince Svyatoslav's Invasion of Bulgaria (968-971)

Onur Sevim¹

öz

Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas'ın (963-969) hükümlerinin son döneminde Bulgarlara karşı Kiev Knezi Svyatoslav (945-972) ile işbirliğine girmesi üzerine Bulgaristan'ı ilhak eden Ruslar, Bizans'ı tehdit edecek bir konuma gelmiş bulunmaktaydı. Kiev Knezi Oleg (879-913) döneminde hâkimiyet alanını Güney Avrupa içlerinden Karadeniz kıyılarına kadar genişleten Ruslar, Svyatoslav döneminde etki alanını Balkanlar'a kadar yayarak nihayetinde Bizans ile komşu olmuşlardı. Bulgarlara göre daha büyük bir tehdit unsuru olan Ruslar ile Bizans'ın mücadelesi sonucunda Balkanlarda yeniden Bizans hâkimiyeti tesis edilecektir. Bu çalışmada Balkanlardaki Bizans hâkimiyetine hatta imparatorluğun doğrudan kendisine tehdit oluşturan Rusların, Balkanlar üzerindeki Bizans ile olan mücadelesi kaynaklar ışığında ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bizans İmparatorluğu, Kiev Knezliği, Kiev Knezi Svyatoslav, II. Nikephoros Phokas, I. Ioannes Çimiskes, I. Bulgar İmparatorluğu, Ruslar

ABSTRACT

The Rus', who annexed Bulgaria after the Byzantine Emperor Nikephoros Phokas II (963-969) collaborated with Prince Svyatoslav (945-972) against the Bulgarians during the last period of his reign, were in a position to threaten Byzantium. During the reign of Prince Oleg (879-913), the Rus' extended their dominion from southern Europe to the Black Sea coast, and during the reign of Svyatoslav they extended their influence to the Balkans, eventually becoming neighbors with Byzantium. After the struggle of the Rus' and Byzantines, which was a greater threat than the Bulgarians, Byzantine domination will be re-established in the Balkans. In this study, the struggle of the Rus', who pose a direct threat to the Byzantine domination in the Balkans and even to the Empire itself, with the Byzantines over the Balkans will be examined and analyzed in the light of the sources.

Keywords: Byzantine Empire, Kievan Rus', Prince Svyatoslav, Nicephoros II Phokas, John I Tzimiskes, The First Bulgarian Empire, The Rus' People

Sorumlu yazar/Corresponding author: Onur Sevim (Doktora Öğrencisi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.
E-posta: onur.sevim@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0745-2723

Başvuru/Submitted: 18.12.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested: 20.02.2021
Son Revizyon/Last Revision Received: 09.03.2021
Kabul/Accepted: 28.03.2021

Atıf/Citation: Sevim, Onur, "Balkanlar'da Rus Tehdidi: Kiev Knezi I. Svyatoslav'ın Bulgaristan'ı İşgâli", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 36 (2021), s. 35-56
<https://doi.org/10.26650/gaad.842700>

EXTENDED ABSTRACT

The Rus' people, and the Norse people dealing with the fishing and fur trade in the north of the Baltic Sea in the 8th century, descended to the lands between the Volga and the Dnieper River as of the 10th century and interacted with the Slavic, Finnish and other Turkic communities in the region. Their raids and activities in the region since the 11th century caused them to descend to the south by overthrowing the Khazars, one of the most powerful political authorities of the period. As a matter of fact, Kyiv was captured during the period of Rurik and the city became the center of the Russians in the period of Prince Oleg. Thus, the Kievan Rus' state, the first Rus' state in history, was established. They were becoming a dominant power in the north of the Black Sea which inevitably caused them to contact the Byzantines and the Rus' periodically showed their intention by landing on the Black Sea shores of the empire.

Slavic migrations flowing over the Balkans in the 7th century and the Byzantine Empire, which was subjected to attacks by Muslim Arabs in the East, could not do much against these unknown people from the north. Desperate in the face of the given commercial concessions and their direct attacks on the lands of the empire, the empire had to make use of the religious and cultural assimilation card of the Roman heritage. Indeed, one of the most important figures of Kievan Rus', Olga was baptized in Istanbul and adopted the Orthodox belief and the seeds of Byzantine cultural hegemony over the Russians were sown. However, this effort of Byzantium could not prevent the Rus' from threatening the empire in the future.

In the 10th century, the influence of Byzantium in the Balkans gradually decreased since the 7th century, due to the Bulgarians moving from the north of the Black Sea to the region. Especially during the reign of Tsar Simeon I, the influence of Byzantium in the region decreased greatly and the empire did not succeed against the Bulgarians. This situation disappeared only in 927 with the sudden death of the Bulgarian Tsar. Petro, son and successor of Simeon I, was recognized as the Bulgarian Tsar and was married to Maria Lekapanos, the grandson of Romanos I, establishing Byzantine influence over Bulgaria.

There was a period of nearly 40 years of calm after an agreement was reached between Bulgaria and Byzantium in 927 that ended many years of war. Meanwhile, both states prospered, but the balance of power gradually changed in favor of the Byzantines, who made large territorial gains against the Abbāsids in the East and formed a network of alliances against Bulgaria. In 966, Byzantine Emperor Nikephoros II Phokas refused to renew the annual tribute, which was part of the peace treaty, and declared war on Bulgaria. The emperor decided to conduct the war by proxy, both because he was busy with his expeditions in the East and because the Balkan geography was difficult. As a result, he invited Svyatoslav I Igorevich to invade Bulgaria.

Svyatoslav's campaign against the Bulgarians far exceeded the expectations of the Byzantines, who saw it merely as a means to exert diplomatic pressure on the Bulgarians. The Grand Prince of Kyiv conquered the core regions of the Bulgarian state in the Northeast

Balkans in 967-969, captured the Bulgarian Tsar Boris II and effectively ruled the country through him. Svyatoslav sought to advance southward against Byzantium, and Byzantium was worried that this would lead to the establishment of a new and powerful Rus' state in the Balkans. Byzantine emperor John I won a decisive victory over the Rus' and their Bulgarian allies at the Battle of Arcadiopolis in 970, and on 5 April 971, he captured the Bulgarian capital Preslav, where Boris II was captured with his whole family. After the three-month siege of the Dorostolon fortress, Svyatoslav accepted the agreement with the Byzantines and withdrew from Bulgaria. John I formally annexed Eastern Bulgaria to the Byzantine Empire.

As a result, Svyatoslav's occupation of Bulgaria is one of the important threats from the West in terms of Byzantine history. Throughout the history of the empire, the Rus' were different, although they were threatened by various nomadic tribes. Because the Rus', who had the concept of the state and had regular armies, were a direct threat to the empire. However, Emperor John I, eliminating the Rus' under the leadership of Svyatoslav, maintained the stability of the empire, which started to rise militarily with his predecessor, and after a long time, by putting an end to the First Bulgarian Empire, he managed to make Byzantium the sole ruling power in the Balkans again.

Giriş

Günümüzde Rus olarak adlandırılan millet, VIII. yüzyıldan itibaren Baltık Denizi ile Karadeniz arasında kalan nehirlerde ticaret yanında balıkçılıkla uğraşmış ve bu bölgelerde çeşitli akınlarda bulunmuş İskandinav kökenli bir halktır. Bugün her ne kadar Slav kökenli milletler içerisinde akıllara ilk olarak Ruslar gelse de bunlar VIII. yüzyılda İsveç kıyılarında ortaya çıkmışlardır.¹ Rus adı ise İsveç'teki Roslagen ya da Roden ile aynı kökenden türemiş olup günümüze intikal etmiştir.² Volga Nehri'nin kuzeyinde Fin kökenli ve Slav kabilelerin arasına karışarak tüccar ve akıncılardan oluşan bir topluluk olan Ruslar, doğu ve güneyden gelen ipek, gümüş yanında diğer ticarî malları kürk ve kölelerle takas ederek zamanla bölgedeki Slav nüfusu asimile etmişler ve Karadeniz'e dökülen Dinyeper ile Don nehirlerinin havzalarında etkili olmaya başlamışlardır. IX. yüzyıla gelindiğinde, etki alanlarını doğu ve güneyde genişleten Ruslar, Bulgar ve Hazarları saf dışı bırakarak Kiev Knezliği'nin tesis edilmesinde rol oynamışlardır. Nitekim XI. yüzyılda Rus terimi giderek bu knezlikle bağdaştırılırken, Vareg³ sözcüğü de sözü edilen nehir yollarında etkin olan İskandinavları nitelendirmek için kullanılan bir terim hâline dönüşmüştü.

Kiev Knezliği'nin kuruluş dönemi hakkında önemli malumatlar içeren Slav tarihinin en eski kaynaklarından biri olan Nestor Kroniği, IX. yüzyılda Doğu Slavlarının yayıldığı toprakların Vareg ve Hazar Hanlığı'nın hükümrânlığı altında olduğunu belirtmektedir. Kroniğe göre, 859 yılında Slav ve Fin kökenli kabilelerin Vareglere düzenli olarak haraç verdiği bilgisine ulaşılmaktadır.

- 1 Rusların kökenleri hakkındaki tarih yazımı, Slavca konuşan toplumlardaki ulus inşası, emperyalizm ve bağımsızlık hareketlerinin meşrulaştırılması ve Doğu ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki farklı siyasî ilişkileri meşrulaştırmak sebebiyle tartışmalı bir hâl almıştır. Rusya, Belarus ve Ukrayna'nın tarih yazımı ve kültürü için özellikle mühimdir, ancak Polonya için de öne çıkmıştır. Bu ideolojik güçlere, bir Rus devletinin ortaya çıkması için çağdaş kanıtların azlığı ve Rus halkının yayılmış olduğu geniş alanın büyük etnik çeşitliliği ve karmaşıklığı da eklenmiştir. Çok çeşitli tarihsel tartışmaların varlığına rağmen, Kiev Rus'un gelişiminin Slav olmayan Viking göçmenlerinden etkilendiği Normanist teori olarak karakterize edilirken Rus'un Slav kökenli siyasî gelişimi ise anti-Normanist teori olarak bilinmektedir. Bu konu hakkındaki araştırmalar için bkz.: Wladyslaw Duczko, *Viking Rus: Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe*, Brill, Leiden 2004, s. 3-9; Serhii Plokhyy, *The Origins of the Slavic Nations Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 10-48; Elena Melnikova, "The Varangian Problem: Science in the Grip of Ideology and Politics", *Russia's Identity in International Relations: Images, Perceptions, Misperceptions*, Routledge, Abingdon 2013, s. 42-52; Christian Raffensperger, "The Place of Rus' in Medieval Europe", *History Compass*, C. XII S. XI, London 2014, 833-887; Roman Zakharii, *The Historiography of Normanist and Anti-Normanist theories on the origin of Rus': The Historiography of Normanist and Anti-Normanist theories on the origin of Rus' A review of modern historiography and major sources on Varangian controversy and other Scandinavian concepts of the origins of Rus'*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, The University of Oslo, 2002; P. B. Golden, "Rüs", in: *Encyclopaedia of Islam*, Ed. P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, C. III, Leiden 1995, 618-629.
- 2 Sigfus Blöndal, *The Varangians of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 1979, s. 1-3; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara 1987, s. 16-17; F. Donald Logan, *The Vikings in History*, Routledge, London 1993, s. 187-188; Omeljan Pritsak, "The Origin of Rus'", *The Russian Review*, Vol. XXXVI, No: III, Kansas 1977, 249-273.
- 3 Özellikle XI. yüzyıldan itibaren Bizans ordusunda ve muhafız birliğinde yer alan İskandinav kökenli askerî birlik. Bkz.: Anthony Cutler, "Varangians", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, Oxford 1991, III, 2152.

862 yılına gelindiğinde bu duruma karşı hoşnutsuzluklarını isyan bayrağı açarak gösteren Slav ve Fin kabileleri, Novgorod bölgesinde kontrolü ele geçirerek kendi yönetimlerini ihdas etmişlerdi. Ancak gerekli yönetim kabiliyetinden ve mirasından yoksun bu kabileler zaman içerisinde kendi aralarında çatışmaya başlamışlardı. İçteki mücadelenin önünü alamayan Slav kabileleri daha önce isyan bayrağı çektikleri Varegleri bölgeye yeniden gelmeleri ve sulh tesis etmeleri için çağırmışlardı. Bölgeye intikal eden Vareg kökenli Rurik, Sineus ve Thor isimli kardeşler, Novgorod , Beloozero ve Izborks bölgelerinde yönetimi almışlardı. Daha sonra Sineus ve Thor'un ölmesiyle Rurik tüm bölgenin yegâne idarecisi olarak Rurik hânedanının lideri olmuştu. Yine aynı kroniğin vermiş olduğu bilgiler ışığında Rurik'in adamlarından olan Askold ve Dir kendisinden İstanbul'a (Tsargrad) gitmek için müsaade istemişlerdi. İstanbul güzergâhında ilerleyen Varegler burada bir tepe üzerine kurulmuş Kiev Kasabası'nı keşfetmişlerdi. Hazar Hanlığı hâkimiyetindeki bu kasabayı kuşatıp ele geçiren Varegler, daha sonra buraya yapmış oldukları göçlerle nüfus üstünlüğünü sağlamış ve knezliğin kalbi olan Kiev böylelikle bir merkez hâline gelmişti.⁴

Rurik, Rusları ölüm yılı olan 879'a dek yönetirken devletini küçük oğlu Igor'un nâibi olarak akrabası Oleg'e bıraktı. 880 ve 882 yılları arasında Oleg, Dinyeper Nehri boyunca güneyde muğlak bir güç yönetirken bu esnada Smolensk ve Lyubech şehirlerini zapt etmişti. Daha sonra, Rurik'in eski adamlarından olan Askold ve Dir'i knez soyundan gelmedikleri bahanesiyle görevlerinden azlederek katline hükmetmiş ve Kiev'i ele geçirmişti. Şehrin ele geçirmesinin ardından kendini Prens ilân eden Oleg, Kiev'i de Rus şehirlerinin anası olarak duyurmuştu. Böylece bugün Rus tarihçilerinin tarihte ilk Rus devleti olarak kabul ettikleri Kiev Knezliği kurulmuş oldu.⁵

Bizans ve Rusların İlk Münasebetleri

Bizans, Ortaçağ'ın başlarında İskandinavya'dan Baltık Denizi'nin doğusuna inen insanların cazibe merkezi olmaktan bir hayli uzaktı. Ladoga Gölü çevresinde avladıkları hayvanların kürklerini satarak bir ticaret ağı oluşturan Ruslar, zamanla Dinyeper Nehri'nin güneyine doğru Slav kabileleri arasında yayılarak Karadeniz'in kuzeyinde hüküm süren Hazar Hanlığı (651-1048) ile karşılaşmışlardı. Abbâsîler (750-1258) ve Bizanslılar ile ticarî bağları olan Hazarlar vasıtasıyla ticaret yapma imkânına erişen Rusların Bizans ile olan ilk münasebetleri IX. Yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşmişti.⁶

Rusların, Bizanslılarla ilk temasının tarihi kesin olmamakla birlikte 839 yılında Paphlagonya Seferi ile gerçekleştiğine dair rivayetler vardır. Sefer, Rusları "*barbarlığı, vahşeti ve zulmü sebebiyle herkes tarafından bilinen insanlar*" olarak nitelendiren bir çalışma olan *Amasralı*

4 *The Russian Primary Chronicle Laurentian Text*, İngilizce trc. & ed. Samuel Hazzard Cross & Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, The Medieval Academy of America, Massachusetts 1953, s. 52-60; Kurat, *a.g. e.*, s. 19-21.

5 *The Russian Primary Chronicle Laurentian Text*, s. 60-61; Kurat, *a. g. e.*, s. 19-21; Logan, *a. g. e.*, s. 184-185; Abbott Gleason, *A Companion to Russian History*, Wiley Blackwell, New Jersey 2009, s. 37.

6 Stefan Brink, *The Viking World*, Routledge, Abingdon 2008, s. 496-500.

Aziz George'un Yaşamında belgelenmiştir. Metne göre Ruslar, 806 yılı civarında rotalarını şarka çevirmeden ve St. George'un ölümünden bir süre sonra Paphlagonya'ya baskın yapmadan önce Marmara kıyılarına (muhtemelen İstanbul'u hedefliyorlardı) hücum etmişlerdi. Amasra şehrine geldiklerinde, St. George'un şefaet etmesi şehir sakinlerinin baskını atlatmasına yardımcı olmuştu.⁷ Bu olay, birçok kişi tarafından Rusların Güneydoğu Avrupa'ya göçünün en erken yazılı kaydı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca olaydan çok daha sonra kaleme alınmış müphem kayıtlara göre Ruslar, Paphlagonya seferi öncesinde hâlihazırda Bizans sınırlarına ulaşmışlardı. Özellikle, Suğdaklı St. Stephen'in XV. yüzyılda kaydettiği kroniğe göre, 790'larda Kırım'ı harap eden bir Rus Bravlin'in önderliğindeki işgâlinde söz edilmektedir; ancak bu bilgilere eserin eski Grekçe nüshasında rastlamak mümkün olmamıştır.⁸ Dolayısıyla işgâl girişiminin gerçekliği günümüzde hâlen tartışma konusudur.

Kiev'in Ruslar tarafından ele geçirilmesini müteakiben bunların İstanbul ile arasındaki bağlantı hızla kurulmuştu. İlk başta bağlantı ticaret ve politik unsurlara sahipti, ancak zamanla din ve bir dereceye kadar kültür de buna dâhil olmuştu. Ancak Kiev Ruslarının Karadeniz'in kuzeyinde giderek istikrarlı bir şekilde gelişen hâkimiyetleri nihayetinde Bizans ile çatışmalarına zemin hazırlamıştı. Tarih 860 yılının 18 Haziran'ını gösterdiğinde büyük bir Rus filosu İstanbul kıyılarında kendini göstermişti. Şimdiye kadar birçok milletten gelen saldırılara karşı zapt edilmez olan İstanbul, bu kez İskandinav kökenli Rusların büyük bir deniz saldırısının tanığı oluyordu. Ruslar, Kiev'den Dinyeper Nehri'ne inmişlerdi ve Karadeniz'den Boğaz kıyılarına gelerek saldırmışlardı. Yaklaşık 200 parçadan oluşan Rus filosu içinde barındırdığı 8.000 muharip ile İstanbul kıyılarındaki boy göstermişti.⁹ İmparator III. Mikhail'in (842-867) Anadolu'da Araplarla muharebe ediyor olması şehir garnizonlarının bu sebeple zayıflamasına yol açtığı gibi imparatorluk donanmasının Ege ve Akdeniz'de hem Araplara hem de Normanlara karşı giriştiği mücadele imparatorluğun Karadeniz ve Marmara kıyılarını savunmasız bırakmıştı. Nitekim bu durumdan istifade eden Ruslar, öncelikle boğaz kıyısındaki Manastırları yağmalayarak istilâya başlamış ve sonrasında Haliç istikametinde ilerleyerek Prens Adaları'na¹⁰ çıkarma yapmıştı. Ruslar esirleri katlederek meskenleri ve manastırları yağmalayıp patriklerin hizmetkârlarından 22 tanesini gemiye almış ve onları baltalarla parçalara ayırıp katletmişti.¹¹ Bizans'ın bu saldırıya karşı savunmasız durumu sebebiyle Rusları püskürtmek pek tabii mümkün değildi. Patrik Photios, cemaatini toplayarak Theotokos'dan şehri kurtarması için rica etmişti. Rus yağması 4 Ağustos 860 tarihine kadar

7 Amasralı Aziz George (George of Amastris), *The Life of St. George of Amastris*, İngilizce çev. David Jenkins, University of Notre Dame, Notre Dame 2001, s. 1-20.

8 Albert Leong, *The Millennium: Christianity and Russia (A.D. 988-1988)*, St. Vladimir's Seminary Press, New York 1990, s. 17-19.

9 Logan'a göre (a. g. e., s. 188) Rus filosu 200 gemiden oluşmaktadır. Nestor Kroniği (s. 60) de bu sayıyı 200 olarak vermiştir.

10 İstanbul Adaları ya da Kızıl Adalar olarak bilinen İstanbul'un Anadolu Yakası'nın güney kıyılarının açıklarında, Marmara Denizi'nin kuzeydoğu kesiminde yer alan ve kısaca Adalar olarak anılan takımadadır. Büyüklü küçüklü 9 ada ve kıyıya yakın iki kayalıktan oluşur. Bkz.: Reşad Ekrem Koçu, "Adalar", *İstanbul Ansiklopedisi*, 1, 205-209.

11 Alexander A. Vasiliev, *The Russian Attack on Constantinople in 860*, Cambridge Mass, Cambridge & Massachusetts 1946, s. 188.

devam etti ve Photios, başka bir dinsel konuşmasında araya giren ilâhi bir gücün bu uğursuz İstanbul kuşatmasını ortadan kaldırması dolayısıyla gökyüzüne şükranlarını sunmuştu. Saldırı Patrik Phoitos tarafından “Gökyüzünden gelen şimşek benzeri” bir sürpriz olarak tanımlanıyordu ki, hadise patriğin yazmış olduğu meşhur nutkundan günümüze intikal etmiştir. Ancak Patrik Photios’un kroniğinde neşrettiklerinden hareket ederek Rus saldırısının bir anda sona ermesine inanmak güçtür. Rusların Karadeniz kıyılarına yaptıkları bu çıkarma pek tabii bir yağma ve talan hareketinden daha fazlası değildir. Zîra hâlen Vareg komutanların idaresinde olan Ruslar, imparatorluk topraklarını ya da İstanbul’u ele geçirecek hem askerî kapasiteden yoksun hem de medeniyet seviyesi olarak yetersizlerdi. Ayrıca Photios yazıları, bir Yunan kaynağında adı geçen Rus (Rhos) isminin en erken örneklerinden bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Daha önce Karadeniz’in kuzeyindeki toprakların sakinleri, “*Tauroscythians*” olarak adlandırılmıştır. Photios, bunların bir hükümdarının olmadığını ve uzak kuzey topraklarında yaşadıklarını bildirmiştir.¹²

Rusların İstanbul üzerine gerçekleştirdikleri bir diğer sefer de Kiev Knezi Oleg döneminde 907 yılında vuku buldu. Kiev’e yerleşerek burada kendini Knez ilân eden Oleg, İstanbul’a bir sefer düzenleme kararı almış ve mahiyetindeki kalabalık bir ordu ile Dinyeper Nehri boyunca hareket ederek Boğaz sularına doğru yelken açmıştı. Sefer hakkında tafsilâtlı bilgiler içeren *Nestor Kroniği*’ne göre Bizans elçileri İstanbul’a yaklaşmadan önce Oleg’i zehirlenme girişiminde bulunmuşlardı. Sezgileriyle ünlü Kiev Knezi, kendisine ikram edilen şarabı içmeyi reddetmiş ve böylelikle bu suikast girişimi sonuçsuz kalmıştı. Oleg komutasındaki Rus donanmasına karşı Bizans, şehrin tüm kapılarını kapatarak Haliç’e çektikleri meşhur zincirlerle Boğaz’a girişi engellemişti. Alınan tedbirlere karşın hileye başvuran Kiev Knezi, tekerleklerle donatılmış 2.000 sığınaklı tekneyi (monoxyla) savaş aracına dönüştürmüş ve bunları karaya çıkarmayı başarak şehrin surları önüne yerleştirmişti. Şehrin varoşlarının yağmalanmasına rağmen bunlara karşı koyacak miktarda askeri bulunmayan Bizans, nihayetinde Kiev Knezi ile müzakereleri başlatmak zorunda kalmıştı. Bizans, yağmanın durdurulması ve bir daha tekrarlanmaması şartıyla Knezliğe vergi vermeyi kabul etmişti. Buna ek olarak iki devlet arasında öteden beri süregelen ticaret belirli esaslara göre tanzim edilerek bir ticaret antlaşması yapılmıştı.¹³ Bu anlaşmanın 911 yılında yenilediğine dair bilgilere de rastlamak mümkün olmuştur.¹⁴

Svyatoslav dönemine dek vuku bulan son Rus saldırısı 941 yılının Haziran ayında gerçekleşmişti. Knez Oleg’in 912 yılındaki ölümünü takiben yerine geçen Rurik’in oğlu Igor (914-945), öncelikle Hazar Denizi güneyinde yağma ve talan faaliyetlerinde bulunmuştu. Hazar Hanlığı’nın bölgede hâkimiyet alanını kısıtlayan Igor, 941 yılında Bizans’a karşı büyük bir sefer tertip etmişti. Ruslar, Bitinya’nın Karadeniz kıyılarına çıkarma yaparak Boğaziçi’ne kadar olan bölgeyi yağma ve talan etmişlerdi. İmparatorluğun Akdeniz’de Araplara karşı mücadele etmesini fırsat bilen Ruslar, İzmit’in güneyine kadar girme fırsatını yakalayarak bölgede tahribat

12 Vasiliev, *a. g. e.*, s. 187.

13 *The Russian Primary Chronicle Laurentian Text*, s. 64-65; Kurat, *a. g. e.*, s. 21-22.

14 Kurat, *a. g. e.*, s. 22.

ve katliamda bulunmuşlardı. Ancak İmparator I. Romanos Lekapenos (919-944) İstanbul'u müdafaa etmek üzere Grek ateşiyle donatılan 15 tane eski gemiyi bölgeye göndermişti. Parakoimomenos Theophanes tarafından komuta edilen deniz savaşında neredeyse tüm Rus filosu imha edilmişti. Fakat bu yenilgiye karşın pes etmeyen Kiev Knezi Igor 943 yılında Rus ve müttefiki Peçeneklerden¹⁵ müteşekkil bir ordu ile Tuna Nehri ağzında boy gösterince bu sefer Bizans, Ruslarla anlaşmayı daha makul görmüştü.¹⁶ 911 yılındaki antlaşmanın aksine yenilenen ticaret antlaşması ile Bizans şartları kendine daha uygun hâle getirirken bu metnin tamamı *Nestor Kroniği*'nde mevcuttur.¹⁷ Bizans ile yapılan bu görece başarısız ticarî antlaşmanın ardından devleti içinde de sorunlar yaşayan Kiev Knezi, çok geçmeden çıkan bir ayaklanma sonucu isyancılar tarafından katledilmişti. Ardında çok küçük yaştaki oğlu Svyatoslav'ı (942-972) bırakan Igor'un yerine ise karısı Olga (945-960) geçmişti.¹⁸

Kiev Rusya'sı tarihinin en önemli simalarından olan Olga'nın en önemli özelliği ise Ortodoks Hıristiyanlığı inancını benimsemiş olmasıdır. 957 yılında Bizans İmparatoru VII. Konstantinos'u (913-959) ziyaret maksadıyla İstanbul'a seyahat eden Olga, İmparator tarafından kabul edilmişti. Bir dizi ziyafet ve şatafatlı davet sonrası Olga, Ayasofya Patriği tarafından vaftiz edilerek kendisine vekâlet eden İmparatoriçe Helene'nin adını almıştı. Böylelikle Bizans kültür ve dinî etkisinin Rusya'da tohumları atılmış ve yaklaşık 30 yıl sonra Olga'nın torunu olan Kiev Knezi Vladimir'in Ortodoks inancını benimseyerek Kiev Knezliği'nin resmî dini olarak seçmesi ile birlikte bu tohum ilk filizlerini vermiştir.¹⁹

Bizans'ın Balkanlardaki Durumu ve Bulgaristan ile İlişkileri

Kiev Ruslarının Balkanlara kadar yayılıp Bizans'a doğrudan komşu olarak bir tehdit unsuru hâline gelmeleri hususuna temas etmeden önce Balkanlar'da değişen siyasî tabloya geniş bir perspektiften bakılması icap etmektedir. VII. yüzyılın sonlarına doğru Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a inen Bulgarlar, bu yüzyıldan itibaren imparatorluk açısından zaman zaman büyük bir tehdit unsuru oldular. İmparator IV. Konstantin'in (668-685) bunlara karşı bizzat düzenlediği bir sefer sonucunda mağlup olması üzerine 681 yılında Bizans, Balkanlar ve Tuna arasındaki bölgenin Bulgar hâkimiyeti altında olmasına rıza göstermiş ve böylelikle bu antlaşma Bulgar Devleti'nin başlangıcı olarak tarihteki yerini almıştır.²⁰

Bu süreçte Bulgarların Bizanslılara karşı tutumu ise ekseriyetle düşmanca olmuş ve VIII.

15 IX. yüzyılın sonlarında Orta Asya'dan Volga Havzası'na yerleşen göçebe Türkî topluluk. Bkz.: Omelyan Pritsak, Pechenegs, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, 1613; Akdes Nimet Kurat, *Peçenekler*, TTK, Ankara 2016.

16 John Julius Norwich, *Bizans: Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2013, s. 129-131.

17 *The Russian Primary Chronicle Laurentian Text*, s. 71-78; Kurat, *a.g. e.*, s. 23.

18 *The Russian Primary Chronicle Laurentian Text*, s. 82; Kurat, *a.g. e.*, s. 23.

19 Kurat, *a.g. e.*, s. 23-24; Jonathan Shepard, *The Origins of Rus' (c. 900-1015)*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 58; Norwich, *a.g. e.*, 145.

20 Steven Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, G. Bell & Sons, London 1930, s. 26-27; John V. A. Fine, Jr., *The Early Medieval Balkans*, University of Michigan Press, Michigan 1991, s. 66-69; Panos Sphoulis, *Byzantium and Bulgaria 775-831*, Brill, Leiden & Boston 2011, s. 105-112; Dennis P. Hupchick, *The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony*, Springer, Pennsylvania 2017, s. 47-50.

yüzyıl boyunca bu düşmanlık genellikle Bizans kuvvetlerinin muzafferiyetleriyle sonuçlanmıştır. Ancak Krum Han (803-814), boyunduruğu altındaki Bulgarları bir araya getirerek İmparator I. Nikephoros'un (802-811) komutasındaki Bizans ordusunu imha etmeyi başarmış ve savaş meydanında maktul düşen imparatorun kafatasından kendisine bir şarap kadehi yaptırmıştı. Bulgarların Bizans'a karşı elde ettiği bu galibiyet Krum Han'ın haleflerine uzun süren bir barış döneminin tadını çıkarmalarını sağlamış ve bu dönemde Bulgarlar hâkimiyet alanlarını Makedonya ve Sırbistan içlerine kadar genişletme imkânı bulmuşlardır.²¹

VIII. ve IX. yüzyılda Bulgarlar bölgedeki Slav nüfusu içerisinde kademeli olarak asimile olmaya başlamışlardı. Nitekim I. Boris'in (852-889) 864 yılında vaftiz edilerek Hıristiyanlık inancını benimsemesi bu süreci hızlandırmıştı. Bulgarların Roma Kilisesi'nin nüfuzuna geçmesini istemeyen Bizans, imparatorluk mirasının da getirmiş olduğu dinî ve kültürel asimilasyon kartını devreye sokmuştu. Nihayetinde İmparator I. Basileios'un (867-886) girişimiyle düzenlenen Papa II. Hadrianus'un (867-872) elçilerinin de iştirak ettiği 869-870 yılları arasında yapılan IV. İstanbul Konsili'nde Bulgar Kilisesi Ayasofya'nın kontrolü altına girmişti.²²

X. yüzyıl genelinde Bizans, Balkanlar'daki ikinci güçtü. Bulgar İmparatorluğu, Çar I. Simeon (893-27) döneminde Selânik ve Draç sınırları boyunca Adriyatik'in İstanbul'a ulaştığı Via Egnatia²³ yoluna tam olarak hâkimdi. Balkanlar'daki Bizans otoritesi Yunanistan, Trakya ve Rodop Dağları ile Ege kıyıları arasında, Makedonya *themasi*²⁴ dâhil olmak üzere bir toprak şeridi ile sınırlandırılmıştı. Çar I. Simeon hükümdarlığı altındaki Bulgaristan Devleti ortaçağ devrinin en müreffeh noktasına ulaşmıştı. İstanbul'da eğitim gören, sanata ve Grek kültürüne büyük saygı duyan Bulgar Çarı, sarayların ve kiliselerin inşasını, manastır topluluklarının yayılmasını ve Grek kitaplarının Slav diline çevrilmesini teşvik etmişti. Preslav, gözlemcilerin İstanbul'a rakip olarak tanımladığı muhteşem bir başkent hâline getirilmişti. Çar I. Simeon imparatorluğunun sınırı, yazılı sınır taşlarının dikilmesiyle belirlenmişti. Bu sınır, bir siyasî sınır çizgisi olarak hem Bulgaristan hem de Bizans tarafından ikili anlaşmalarda tanınmıştı.²⁵ Bulgar Çarı aynı zamanda yetenekli bir askerî liderdi. Yürüttüğü seferleri vasıtasıyla Bulgaristan'ın sınırlarını genişletmiş, bununla birlikte nihayetinde İstanbul'u ele geçirmek için ülkenin tüm gücünü tüketmişti.

I. Simeon önderliğindeki Bulgarlara karşı mücadeleye giren ve 886-912 yılları arasında

21 Runciman, *a. g. e.*, s. 51-57; Fine, Jr., *a. g. e.*, s. 94-101; Sophoulis, *a. g. e.*, s. 18-20.

22 Runciman, *a. g. e.*, s. 135-37; Fine, Jr., *a. g. e.*, s. 117-119.

23 Tarihi Draç şehrini geçtikten sonra Selanik-Vodena-Ohrida ve Silivri üzerinden İstanbul'a ulaşan yol.

24 Themalar, Orta Bizans İmparatorluğu'nun ana askerî ve idarî bölümleriydi. Balkanların Slav istilası ve Bizans topraklarının Müslüman Araplar tarafından ele geçirilmesinin ardından VII. yüzyılın ortalarında kuruldu ve Diocletian ve Büyük Konstantin tarafından kurulan daha önceki eyalet sisteminin yerini aldı. Kökenlerinde, ilk themalar Doğu Roma ordusunun saha ordularının kamplarından yaratıldı ve isimleri bu bölgelerde var olan askerî birimlere karşılık geldi. Tema sistemi IX. ve X. yüzyıllarda zirveye ulaştı, çünkü eski temalar bölündü ve bölgenin fethi yenilerinin yaratılmasına neden oldu. Orijinal tema sistemi XI. ve XII. yüzyıllarda önemli değişiklikler geçirdi, ancak bu terim imparatorluğun sonuna kadar il ve mâlî sınırlama olarak kullanılmaya devam etti. Bkz.: Alexander Kazhdan, "Theme", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, 2034-2035.

25 Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 18; Bulgar Çarı I. Simeon ve Bizans İmparatorluğu ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Runciman, *a. g. e.*, s. 123-174.

hüküm süren İmparator VI. Leon 894-896 yılları arasındaki savaşlarda üstünlük sağlayamamıştı. Trakya'da ortaya çıkan Bulgar tehlikesine karşın Macarlarla ortak hareket etme siyaseti güden İmparator VI. Leon, bu sayede kısa bir süreliğine de olsa Bulgar baskısından kurtulmuştu. Ancak bunu takiben Bulgarların Peçeneklerle iş birliği yapması üzerine Macarların etkisiz hâle getirilmesi İmparatoru Bulgar Çarı I. Simeon ile yeniden karşı karşıya getirmişti.²⁶ 898 yılında vuku bulan Bulgarifon Muhaberesi'nde büyük bir mağlubiyet alan imparator, Bulgarlarla barış yoluna giderek yıllık vergi vermek zorunda kalmıştı.²⁷ Bizans ve Bulgarlar arasındaki tansiyon İmparator Aleksandros (912-913) döneminde yeniden yükselmişti. İmparator, Simeon'a verilen yıllık vergiyi ödemeyi reddedince imparatorluğu uzun süre uğraştıran Bulgar Savaşı yeniden başlamıştı.²⁸ İmparatorun ölümüyle birlikte Patrik Nikolaos (901-907, 912-925) önderliğindeki bir *niyâbet heyeti* devlet yönetiminin başına geçmişti.

İmparator Aleksandros'un ölümünü izleyen süreçte Bulgar Çarı I. Simeon yakalamış olduğu savaş fırsatını 913 yılının Ağustos ayında değerlendirek soluğu başşehirin surlarında almıştı. Önceki Bizans-Bulgar rekabetinin aksine I. Simeon'un amacı doğrudan İstanbul'u ele geçirip Bizans İmparatoru olmaktı ve bu gaye imparatorluğun daha önceki hegemonya mücadelesinden çok farklıydı.²⁹ Fakat Bulgar hükümdarı başşehir ele geçirmek isteyen selefleri gibi aynı kaderi paylaşmak zorunda kalarak surları geçme muvaffakiyetine erişememişti. Bunun sonucunda *niyâbet heyeti* ile anlaşma yoluna giden I. Simeon, kızlarından birisinin genç İmparator VII. Konstantinos (913-959) ile evlenmesi konusunda heyetten büyük bir taviz koparmasına ilâveten kendisi de patriğin elinden Bulgar İmparatoru sıfatıyla taç giymişti. Böylelikle Bulgar hükümdarı, imparatorluğu ele geçirme yolunda büyük bir adım atarken ülkesine de aldığı tavizlerin mutluluğuyla dönmüştü. Ancak *niyâbet heyeti*'nin Bulgar hükümdara vermiş olduğu bu tavizler patriğin sonunu getirirken İmparatoriçe Zoe (906-912) saraya dönerek idareyi ele almıştı. Yapılan antlaşma feshedilerek Bulgarlara karşı askerî mücadele yoluna gidilmişti.³⁰ Her ne kadar İmparatoriçe Zoe mücadelenin başlarında Bulgarlara karşı başarılı bir siyâset yürütmüş olsa da sonradan alınan mağlubiyetler saygınlığını sarsmaya başlamış ve sonunda saray erkânında güçlü bir askerî rejimin kurulması yönünde düşünceler zikredilir hâle gelmişti. İmparatorluk donanmasının *drungarios*'u³¹ olarak, Ermeni bir köylü aileden gelen Romanos Lakapenos (920-944) yavaş yavaş imparatoriçe ve taraftarlarını tasfiye etme

26 F. Eckhart, *Macaristan Tarihi*, Türkçe çev. İbrahim Kafesoğlu, TTK, Ankara 2010, s. 9.

27 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara 2011, s. 239; Norwich, *a. g. e.*, s. 98; Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türkçe çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 365.

28 Warren Treadgold, *A History of Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997, s. 471; Ostrogorsky, *a. g. e.*, s. 243; Norwich, *a. g. e.*, s. 109; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, YKY, İstanbul 2018, s. 257.

29 Norwich, *a. g. e.*, s. 113.

30 Runciman, *a. g. e.*, s. 155; Ostrogorsky, *a. g. e.*, s. 245; Gregory, *a. g. e.*, s. 257-261.

31 Geç Roma ve Bizans İmparatorluğu döneminde "*drungos*" olarak adlandırılan askerî birliğin komutanına verilen rütbedir. Bkz.: John Haldon, *Warfare, State and Society in Byzantine World, 565-1204*, Routledge, London 1999, s. 109.

imkânına erişmiş ve 919 yılında kızı Helena'yı VII. Konstantinos ile evlendirmişti. İmparator tarafından *basileopator*³² unvanını alan Romanos Lakapenos bununla da yetinmeyerek 17 Aralık 920 yılında müşterek imparator olarak taçlandırılmış ve idareye ortak biri hâline gelmişti.³³

Niyâbet heyeti ve İmparatoriçe Zoe'nin aksine Bulgar hükümdarı I. Simeon karşı mutedil bir politika izleyen Romanos Lakapenos, İstanbul surlarının Bulgarlar tarafından aşılamayacağını bildiğinden Bulgarların Trakya ve Yunanistan'daki yağma ve işgâllerine karşı sükûnetini bozmadan beklemişti. Nihayetinde kendi kızını VII. Konstantinos ile evlendirip imparatorluğu ele geçirme fikrinde olan I. Simeon, kendi siyâsetinin bizzat Romanos Lakapenos tarafından uygulanarak etkisiz hâle getirilmesinin çaresizliğiyle 924 yılında müzakere isteğinde bulunmuştu. 924 yılında Bulgarlarla yapılan görüşmeler neticesinde I. Simeon'un Bulgar ülkelere mahsus imparator unvanı taşıması hususunda anlaşma sağlanmış ve böylece Bizans'a dâir imparatorluk sevdası nihayete ermişti.³⁴ 927 yılında Bulgar Çarı'nın aniden ölümüyle birlikte imparatorluk için Bulgar tehlikesi ortadan kalkarken I. Simeon'un oğlu ve halefi Petro (927-969) Bulgar Çarı olarak tanınmış ve Romanos'un torunu Maria Lakapene (ö. 966) ile evlendirilerek Bulgaristan üzerinde Bizans nüfuzu tesis edilmiş oldu.³⁵ I. Simeon öldüğünde, kendisini Sırp toprakları da dâhil olmak üzere Kuzey Balkanlar'ın efendisi olarak görüyor ve ayrıca "*Bulgarların Çarı ve Yunanlıların Otokrat'ı*" olarak tavsif ediyordu. Ancak İstanbul'u ele geçirme sevdası hem kendisini hem de ülkesini tüketmişti.

Bulgarların meşhur çarı I. Simeon'un ölümünü müteakip Bizans-Bulgar çıkarları, Tuna'nın kuzeyinden gelen yeni göçebe kavimlere karşı koyma noktasında ittifak hâlindeydi. İki taraf arasında 927 yılında yapılan evlilik anlaşması ile Bizans, Bulgar Çarı'nın statüsünü tanıyarak bunlara yıllık haraç vermeyi taahhüt etmişti. Buna karşılık Bulgar hükümdarı ise imparatorluğun Balkan topraklarını savunacağına dair garanti vermişti. Nitekim Bizans-Bulgar ilişkileri Maria Lekapena'nın 963 yılındaki ölümüne kadar sükûnet içinde geçmiş ve bu süre içerisinde Bizans düzenli olarak Bulgarlara yıllık vergisini ödemişti. Ancak bu durum 963 yılında II. Nikephoros Phokas'ın (963-969) imparator olmasıyla değişmeye başlamıştı. Zîra Bizans, Bulgaristan'ın ötesine yerleşen çeşitli göçebe kavimlerle ilişkilerini önemli ölçüde geliştirirken bu kavimlerden bir tanesi olan Macar baskınlarının sıklığının artması imparatorluğu endişelendirmişti. Bu sebeple güçlü Macar reisleriyle bir dizi anlaşmalar yapılmıştı. Tuna sınırındaki topraklarda durumu istikrara kavuşturmak için ticaret teşvik edilirken, Bizans sikke ve mücevheratı kullanıma açılmış ve Transilvanya madenlerinden tuz satın alınmıştı. Öte yandan Kherson³⁶ çevresindeki Peçenekler ile başa çıkmak için uzun bir süre emtia dağıtmak için benzer bir

32 Bizans İmparatorluğu'nda genç imparatorun eğiticisi, vâsîf anlamına gelen bir unvandır. Bkz.: Alexander Kazhdan, "Basileopator", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, 263-264.

33 Runciman, *a. g. e.*, s. 164-165; Ostrogorsky, *a. g. e.*, s. 246; Gregory, *a. g. e.*, s. 258.

34 Runciman, *a. g. e.*, s. 168-174; Ostrogorsky, *a. g. e.*, s. 247; Gregory, *a. g. e.*, s. 258.

35 Ostrogorsky, *a. g. e.*, s. 249; Norwich, *a. g. e.*, s. 126.

36 Başlangıçta ve resmi olarak Klimata olarak adlandırılan Kherson Theması, Kırım'da bulunan askerî-sivil bir Bizans themasıydı. Bkz.: Anthony Cutler, "Cherson", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, 418-419.

sistem kurulmuştu. Kiev Rusları ile yeni temaslar, değerli mal ve metaller için kuzey halklarının açgözlülüğünden istifade edilmeye gayret gösterilmişti. Köleler ve Rus orman ürünleri, giderek daha ayrıntılı anlaşmalarda ortaya konan şartlara göre her yıl İstanbul'a getirilmişti. Tuna Nehri'nin güneyinde Hırvatlar kendi topraklarında kalmış ve daha önce Sırbistan'daki çalkantılı durum sakinleşmişti. Uzun yıllar boyunca çeşitli yerel yöneticiler Bizans yönetimini tanımışlardı.³⁷ Bu sebeple, askerî imparator II. Nikephoros Phokas tahta çıkışından kısa bir süre sonra, Çar I. Petro (927-969) ile anlaşmayı yeniden müzakere edecek bir konumda olduğuna karar vermesi sürpriz olmamıştır.

Doğu'da Araplara karşı yürütülen uzun soluklu savaşlardan sonra muzaffer bir şekilde başşehre dönen İmparator II. Nikephoros, 966 yılında İstanbul'a gelen Bulgar elçilerini pek de misafirperver olmayan bir tutumla kabul etmişti. Çariçe Maria Lekapena'nın ölümünden sonra imparatorluğun Bulgarlara karşı bir yükümlülüğünün olmadığını dile getiren imparator, kendilerine verdiği yıllık vergiyi ödemeyi de reddetmişti. İmparator, Çar Petro'yu göçebe kavimlerin yaptıkları baskınları engelleyememesinden dem vurarak Trakya'ya askerî geçit töreni yapmak ve sınır savunmalarını desteklemek için yola çıkmıştı. İmparatorun bu tutumundan dolayı endişe duyan Bulgar Çarı Petro, oğulları Boris ve Romanus'u rehin olarak İstanbul'a gönderse de bu girişimi imparatoru tatmin etmemişti. Bütün gücünü doğudaki askerî seferlere harcamak isteyen İmparator II. Nikephoros Phokas, batıda bir cephe açmaktan imtina etmekteydi. Zîra imparator, bölgenin coğrafyasının her yerde geçilmez dağlarla sarılı ve çok büyük nehirlerle çevrili olağanüstü ıslak ve yoğun ormanlarla kaplı olduğunu bilmekteydi.³⁸ Bizanslılar uzun zamandır anlaşmayla kendilerine bağlı olan Ruslarla yakın ilişkileri sürdürmüşlerdi. Zengin ödül vaatleriyle ve Diyakoz Leon'a göre 1.500 pound altın ödeyerek Rus hükümdarı Bulgaristan'a kuzeyden saldırmaya teşvik edilmişti.³⁹ İmparator, bu iş için Bizans'ın Kırım'daki toprağı olan Kherson Strategosu'nun oğlu olan Kalokyros'u Kiev'e göndermişti.⁴⁰ II. Nikephoros Phokas'ın Svyatoslav'dan yardım istemesi olağandışıydı, zîra Peçenekler bu tür görevler için kullanılıyordu. Svyatoslav'ın Bulgaristan seferinin arka plânını ve kronolojisine dair soruları inceleyen tarihçi A. S. Stokes, bu hareketin yakın zamanda Hazar Hanlığı'nı yok eden Svyatoslav'ın dikkatini Bizans'ın Kırım'daki toprağı olan Kherson'dan uzaklaştırmanın ikinci bir sebep olduğunu öne sürmüştür.⁴¹

37 Stephenson, *a. g. e.*, s. 47.

38 Stephenson, *a. g. e.*, s. 48.

39 Diyakoz Leon (Leo the Deacon), *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, İngilizce çev. Alice-Mary Talbot & Denis F. Sullivan, Dumbarton Oaks Studies, Washington 2005, s. 111-112.

40 Tarihçiler Ioannes Skylitzes ve Diyakoz Leon'a göre Kalokyros, bir Kherson bir strategosu'nun oğluydu. 967 veya 968'de II. Nikephoros ona patrikos unvanını verdi ve onu Bizans'ın savaşta olduğu Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun işgâlini başlatmasını ikna etmek için onu Svyatoslav'a gönderdi. Kalokyros, Svyatoslav'a seferin maliyeti için 15.000 pound altın ödeyecekti. Bkz: Diyakoz Leon (Leo the Deacon), *a. g. e.*, s. 128; Ioannes Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, İngilizce çev. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 269-270.

41 A. D. Stokes, "The Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich", *The Slavonic and East European Review*, Vol. XL, No: XCV, London 1962, s. 466-496.

Kiev Knezi Svyatoslav'ın Bulgaristan'ı İşgâli: Balkanlar'da Bizans-Rus Mücadele ve Rusların Balkanlardan Atılması

Svyatoslav, İmparator II. Nikephoros Phokas'ın davetini hoşnutlukla kabul etmiş ve 968 yılının Ağustos ayında komutasındaki ordusu ile beraber Tuna'yı geçerek Bulgar topraklarına girmişti. Dorostolon'da (Silistre) yapılan savaşta Kiev Knezi 30.000 kişiden oluşan Bulgar ordusunu mağlup etmeyi başarmış ve Dobruca'nın büyük bir bölümünü işgâl etmişti. Buna ilâveten Svyatoslav, Bulgaristan'ın kuzeydoğusundaki 80 kasabayı da ele geçirerek buraları yağmalamıştı. Rus ordusunun işgâl haberini alan Bulgar Çarı Petro ise geçici bir süre felç olmuştu; zîra göndermiş olduğu ordunun Rusları durduracağından emindi. Ruslar kışı Preslav'da geçirirken Bulgarlar ise Dorostolon Kalesi'ne çekilmek mecburiyetinde kalmışlardı.⁴² Ancak *Nestor Kroniği*'ne göre ertesi yıl Peçeneklerin Kiev üzerine yaptıkları saldırıların haberini alan Svyatoslav bölgeden ayrılınca Peçenekler, Bizanslılar ya da Bulgarlar tarafından kışkırtılmıştı.⁴³ Çar Petro, ülkesinin işgâli üzerine vakit kaybetmeden İstanbul'a yeni bir elçi heyeti yollamış ve İmparator II. Nikephoros önceki tavrının aksine bu kez Bulgar elçilerini büyük bir ihtimamla karşılamıştı. Fakat Bulgarların bulunduğu müşkül durumdan ziyadesiyle memnun olan imparator, Çar Petro'nun haklarından feragat ederek yerine oğlu Boris'in geçmesini ve iki genç imparator adayı Basil ve Konstantinos'un Boris'in kızlarıyla evlenmelerini istemişti.⁴⁴ II. Nikephoros Phokas'ın plânı çok iyi işlemiş ve Bulgarların gücü kırılarak Bizans'a karşı bir tehdit unsuru olmaktan son derece uzak kalmışlardı. Muhtemelen imparatorun aklında Bulgarları doğrudan imparatorluğa bağlama fikri yatmaktaydı. Ancak imparatorun gözden kaçırdığı bir şey vardı ki Kiev Knezi Svyatoslav da en az kendisi kadar kurnaz ve az ile yetinmeyecek kadar ihtiraslı bir hükümdardı.

969 yılında Bulgar Çarı I. Petro çekildiği manastırda vefat etmiş ve yerine Bizans'ın velâyetinden serbest bırakılan Çar II. Boris (969-971) geçmişti. Yeni Bulgar Çarı, Svyatoslav'ın yokluğunu fırsat bilerek hâkimiyeti altına almıştı. İmparator II. Nikephoros Phokas ise yürürlüğe koyduğu plânının bu zamana kadar işe yaramasının keyfini sürmekteydi. Ancak işler Kiev Knez'inin Bizans tarafından Ruslara karşı kullanılan Peçenek tehlikesini bertaraf ederek yeniden bu verimli ve zengin Bulgar topraklarında görünmesiyle birden bire değişmişti. Zîra *Nestor Kroniği*'ne göre Svyatoslav Tuna toprakları için şunları söylüyordu: "*Kiev'de olmak benim için bir zevk değil, ancak Tuna'daki Preslav'da yaşayacağım. Bu benim topraklarımla merkezi olacak; çünkü orada tüm iyi şeyler akıyor: Bizanslılardan altın, değerli kumaşlar, şaraplar ve birçok çeşit meyve; Çekler ve Macarlardan gümüşler, atlar ve Ruslardan kürkler, balmumu, bal ve köleler.*"⁴⁵ Nitekim Svyatoslav'ın bu konuda cesaretlendiren Bizans tacına göz diken eski Bizans elçisi Kalokyros olmuş ve Kiev Knezi, Peçenekleri yendikten sonra yokluğunda

42 Dimitri Obelensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453*, Praeger, California 1971, s. 128; Stephenson, a. g. e., s. 48.

43 *The Russian Primary Chronicle Laurentian Text*, s. 85-86.

44 Fine, a. g. e., s. 182-183.

45 *The Russian Primary Chronicle Laurentian Text*, s. 86.

ülkesini yönetmesi için bir niyâbet heyeti oluşturarak rotasını yeniden güneye çevirmişti.⁴⁶ 969 yazında, Svyatoslav müttefik Peçenek ve Macar birliklerinin de eşlik ettiği ordusuyla Bulgaristan'a dönmüştü. Onun yokluğunda Preslav II. Boris tarafından geri kazanılmış ve Bulgarlar Ruslara karşı kararlı bir şekilde şehri savunmuştu. Ancak Svyatoslav nihâyetinde muvaffak olarak burayı ele geçirmişti. Daha sonra II. Boris ve Roman teslim olmuş ve Ruslar Dorostolon ile Bulgaristan'ın başkenti Preslav'a garnizonlar yerleştirerek doğu ile birlikte Kuzey Bulgaristan'ı hızla kontrol altına almışlardı. Orada II. Boris, Svyatoslav'ın vasisi olarak ikâmet etmeye ve sembolik otoritesine Kiev Knezi'nin vasalı olarak devam etmişti. Mamafih II. Boris'in varlığı Bulgarların Rus hâkimiyetine olan kızgınlığı ve tepkisinin azaltılması için kullanılan bir figürden biraz daha fazlasıydı. Zîra Svyatoslav, Bulgar desteğini almakta gayet başarılıydı. Nitekim Kiev Knezi, vermiş olduğu ganimet umutları ve Bizans karşıtlığıyla cesaretlendirdiği Bulgarları ortak bir Slav mirasıyla cezbederek ordusuna katmıştı. Öte yandan Rus hükümdarının kendisi yeni tebaasını yabancılaştırmamaya dikkat etmiş ve ordusunun kırsal bölgeleri yağmalamasını ya da barışçıl bir şekilde teslim olan şehirleri talan etmelerini yasaklamıştı.⁴⁷ Böylece Nikephoros'un plâni tam tersi şekilde gelişmişti. Zayıf bir Bulgaristan yerine imparatorluğun kuzey sınırında yeni ve savaşçı bir ulus yerleşmiş ve ayrıca Svyatoslav güneye yani Bizans'a ilerlemeye devam etme niyetini açıkça göstermişti. İmparator her ne kadar Bulgarların Ruslara karşı savaşı sürdürmelerini sağlamaya çalışsa da önerileri dikkate alınmamıştı. Akabinde 11 Aralık 969'da İmparator II. Nikephoros bir saray darbesinde öldürülmüş ve yerine Balkanlardaki durumla başa çıkma görevini üstlenen I. Ioannes Çimiskes (969-976) geçmişti. Yeni imparator, müzakereleri başlatarak Svyatoslav'a elçiler göndermişti. Rus hükümdarı, İmparator I. Ioannes'in Balkan topraklarından çekilmesini talep etmiş ve Bizans'ın Avrupa topraklarını kendisine terk ederek Küçük Asya'ya çekilmesi konusunda ısrar etmişti.⁴⁸

Kiev Knezi ile başlatılan müzakerelerin sonuçsuz kalması savaşı kaçınılmaz bir hâle getirmişti. İmparator I. Ioannes Çimiskes ilk iş olarak İstanbul'u koruyan surların bakım ve onarımı için talimat vermişti. Esasında İstanbul yüzyıllardır çeşitli barbar kavim ve toplulukların saldırısına maruz kalmış; ancak bu saldırılar surların geçilmez oluşu ve coğrafyanın verdiği avantajla bertaraf edilmişti. Fakat Ruslar farklıydı; Baltık Denizi'nden Balkanlara kadar uzanan bu savaşçı özellikleriyle tanınmış halk, imparatorlukta büyük bir endişe uyandırıyor. İmparator, sefelinin büyük katkısıyla oluşturulan yüksek rütbeli ve birinci sınıf generallerine güveniyordu. Nitekim imparatorluk bu kabiliyetli ve güçlü komuta sınıfıyla doğuda Araplara karşı yüzyıllar sonra üstünlük sağlamıştı. Başşehirde kalmaya karar veren I. Ioannes Çimiskes, Bulgaristan'da Ruslara karşı mücâdele etmesi için kayınbiraderi ve yakın dostu Bardas Skleros ile birlikte Petros Phokas'ı görevlendirip bunlara gerekmedikçe Ruslarla savaşmama emri

46 Ioannes Skylitzes; *a. g. e.*, s. 275; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Türkçe çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 15.

47 Fine, *a. g. e.*, s. 185-186.

48 Obelensky, *a. g. e.*, s. 129; Mark Whittow, *The Making of Byzantium 600-1025*, University of California Press, California 1996, s. 292; John Haldon, *The Byzantine Wars*, Arcadia Press, Gloucestershire 2001, s. 97.

vermişti. İmparator, düzen ve disiplinden yoksun Rus ordusunu korkutmak ve geri çekilmeye zorlamak için imparatorluk ordusundaki birliği Trakya'ya göndermişti. Balkan topraklarından İstanbul düzlüklerine inerek imparatorluğu ele geçirme niyetinde olan Svyatoslav beraberindeki Macar ve Peçenek birlikleriyle ordusunu takviye etmiş ve bunlara tüm eski ayrıcalıklarının yanı sıra paganizme geri dönme vaatlerinde bulunmuştu. Knez'in kendisi de annesi Olga'ya rağmen Hıristiyanlığı kabul etmemiş ve eski pagan geleneklerine sadık kalmıştı.⁴⁹

İmparatoru temsilen Trakya'ya gönderilen başkomutan Bardas Skleros önce Edirne'ye (Adrianopolis) kadar ilerlemiş ardından düşmanın yaklaşmasıyla geri çekilmişti. Skleros'un izlemiş olduğu strateji gereği düşmana geri çekilme izlenimi vererek onları önceden hazırlanan tuzağa çekmişti. Öte yandan Patrikios Ioannes Alakas idaresindeki Bizans süvari birliği de aynı taktiği uygulamış ve üç bölüm hâlinde ilerleyen Rus ordusunun Peçeneklerden oluşan üçüncü grubu tuzağa düşerek neredeyse tamamen imha etmişlerdi.⁵⁰ Orduların sayısı hususunda her ne kadar dönemin ana kaynakları mübalâğalı rakamlar verse de Svyatoslav komutasındaki Rus gücü kabaca 50.000 civarlarında iken Bizanslıların sayısı 12.000 kadardı.⁵¹ 970 yılının Mart ayında iki ordu Edirne ve İstanbul yolunun güzergâhındaki Arkadiopolis (Lüleburgaz) civârında karşılaşmıştı. Bizanslılar ve Rusların ilk defa açık bir alanda karşı karşıya geldikleri bu savaşta iki taraf, amansız ve kanlı bir çarpışmaya girişmişti. Muharebenin sonucunda Rusları mağlup etmeyi başaran Bizanslılar zafer naraları atarken Ruslar tam anlamıyla felâketi yaşamıştı. Kiev Knezi Svyatoslav kılıç artığı adamlarıyla birlikte Bulgaristan'a dönmek zorunda kalırken bir yıl boyunca hücum etmeye cesaret edemeyecekti.⁵²

Bardas Skleros'un Trakya'da Ruslara karşı mücadele ettiği sırada İstanbul'da otoritesini sağlamlaştırmaya çalışan imparator, gelen haberlerin hoşnutluğuyla Ruslara son darbeyi vurmak için hazırlıklarına devam etmekteydi. Nitekim 971 yılının ilkbaharında hazırlıklarını tamamlayan imparator, bizzat Bulgaristan'a tevcih ederek Svyatoslav'ı bölgeden atma niyetindeydi. Ancak işler I. Ioannes Çimiskes'in istediği gibi gitmemiş tam da bu sırada selefinin yeğeni Bardas Phokas Kayseri'de (Caesarea) *basileios*⁵³ ilân edilmişti. Şarkta tahtına doğrudan tehdit oluşturan bu haber üzerine imparator derhâl Trakya'daki en güvendiği kumandanı Bardas Skleros'u beraberindeki birlikleriyle Kayseri'ye göndermişti.⁵⁴ Zîra doğudaki tehdit Svyatoslav'a nazaran daha büyük bir ciddiyet teşkil ediyordu. Yaklaşık bir yıl süren Bardas Phokas'ın tahtı ele geçirme girişimi bertaraf edildikten sonra İmparator I. Ioannes Çimiskes, dört gözle beklediği Bulgaristan seferine yeniden yürürlüğe koyma imkânını bulabilmişti. İmparator, İstanbul'da geçirdiği bu süre zarfında Karadeniz'deki donanmasının hazırlanması,

49 *The Russian Primary Chronicle Laurentian Text*, s. 84; Kurat, *a. g. e.*, s. 24.

50 Ioannes Skylitzes; *a. g. e.*, s. 275-81; Ioannes Zonaras, *a. g. e.*, s. 16; Norwich, *a. g. e.*, s. 177.

51 Norwich, *a. g. e.*, s. 177; Hupchick, *a. g. e.*, s. 232-236.

52 Stephenson, *a. g. e.*, s. 51-55; Norwich, *a. g. e.*, s. 178; Hupchick, *a. g. e.*, s. 236.

53 Yunan kökenli bir kelime olan Basileios, "kral" anlamına gelir ve Bizans tarihinde imparatorlar için sıkça kullanılmıştır. . Bkz.: Alexander Kazhdan, "Basil", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, 259-260.

54 Ioannes Zonaras, *a. g. e.*, s. 17; Ostrogorsky, *a. g. e.*, s. 273; Norwich, *a. g. e.*, s. 178-179; Gregory, *a. g. e.*, s. 269.

ordunun ihtiyaçlarının sağlanması ve tedbiri için gayret sarf etmişti.⁵⁵ İmparatorun Ruslara karşı yapmak istediği seferde başarısızlığa uğramamak için bütün tedbirleri alarak hazırlıklarını dikkatle yürüttüğü anlaşılmaktadır. Zîra İmparator I. Ioannes Çimiskes, olası bir mağlubiyetin Rusları İstanbul kapılarına getireceğinden endişelenmekteydi.

Bizans İmparatoru, isyan hareketinin patlak vermesinin ardından Kiev Knezi'nin imparatorluğun bu durumundan yararlanarak Trakya kırsallarını yağmalamasından çekinse de Svyatoslav, Arkadiopolis'te aldığı darbenin ardından hâlen toparlanamamıştı. Dolayısıyla, İmparator Ioannes Çimiskes yapacağı Bulgaristan seferiyle bu duruma son noktayı koymakta kararlıydı. Ruslar, Bulgar başkenti Preslav ve Aşağı Tuna'da büyük kalelerin ele geçirilmesinin ardından Haemus Dağları'nın (Koca Balkan Dağları) kuzeyine çekilmişlerdi. Fakat dağ geçitlerini kontrol altına alamayan Ruslar bir Bizans stratejisinin kurbanı olmuşlardı. İmparator, 972 yılındaki paskalyadan bir hafta önce İstanbul şehrinden yola çıkmış ve Edirne'deki Skleros'tan geriye kalan ordu kuvvetleriyle birleşerek maiyetindeki kuvvetleriyle Hameus Dağları'na giderek Preslav'a kadar herhangi bir zorlukla karşılaşmaksızın hızla ilerlemişti. Nitekim imparatorun İstanbul'da paskalya kutladığını düşünen Svyatoslav herhangi bir savunma önlemi almamıştı. Bununla birlikte Preslav'a vardığında savunmasız Rus garnizonunu gören imparator, vakit kaybetmeksizin Rusları gafil avlamak niyetiyle hücumla geçmişti. Fakat uzun süren şiddetli çarpışmalar sonucu iki taraf da birbiri üzerinde üstünlük sağlayamamış ve I. Ioannes Çimiskes son çare olarak bizzat kendi eğitip donattığı *Ölümsüzler Ordusu*'nü Rusların üzerine salmıştı. Bunun neticesinde saldırıya karşı koyamayan garnizon Sphangel komutasındaki Rus garnizonu kaçmaya başlasa da birçoğu şehre varamadan bu ordu tarafından katledilmişti. Kentin surlarına ulaşan İmparator I. Ioannes Ruslara teslim olma çağrısında bulunmuş ancak teklifi geri çevrilmişti. Bunun üzerine şehri kuşatma altına alan I. Ioannes Çimiskes, şehre mancınıklarla ağır taşlar ve Grek Ateşi atma emrini vermişti. Rusların direnci karşısında imparator kent surlarını ateşe vererek içerideki tüm Rusları canlı canlı yakmış ve kaçmaya çalışanları da öldürmüştü. Şehirde esir tutulan Bulgar Çarı II. Boris ve ailesi ise sâlimen kurtarılacak himâye altına alınmıştı.⁵⁶

Preslav'da gelişen olaylar neticesinde Svyatoslav tarafını bir paniklemiş ve Kiev Knezi çareyi Tuna Nehri'ndeki ana liman olan Silistre'ye kaçmakta bulmuştu. Bizans İmparatoru, Svyatoslav'ın kaçtığı haberini almış ve onunla yüzleşmek için Dorostolon'a baskın hazırlıklarına girişmişti. Ancak Ruslar yerel bir ayaklanmadan korkarak önde gelen 300 Bulgar'ı idam etmişlerdi.⁵⁷ Ayrıca Svyatoslav Uzun bir kuşatmadan korkan Svyatoslav, imparatorluk filosu-

55 Norwich, *a. g. e.*, s. 181; Hupchick, *a. g. e.*, s. 234-235; Stokes, *a. g. m.*, *The Slavonic and East European Review*, 466-496.

56 Diyakoz Leon (Leo the Deacon), *a. g. e.*, s. 175-180; Ioannes Skylitzes; *a. g. e.*, s. 271-298; Ioannes Zonaras, *a. g. e.*, s. 18-19; Fine, *a. g. e.*, s. 186; Tredgold, *a. g. e.*, s. 509; Stephenson, *a. g. e.*, s. 52; Norwich, *a. g. e.*, s. 182; Hupchick, *a. g. e.*, s. 234-235; Stokes, *a. g. m.*, *The Slavonic and East European Review*, 466-496.

57 Stephenson, *a. g. e.*, s. 52; Hupchick, *a. g. e.*, s. 239; Stokes, *a. g. m.*, *The Slavonic and East European Review*, 466-496.

nun Tuna Nehri'ne doğru ilerlediğinin farkındaydı. 23 Nisan 971'de Silistre'ye varan imparatora karşı kuvvetlerini toplayan Svyatoslav, şehrin önündeki bir tarlada konuşlanmış muharebeye hazır konumdaki ordusuyla I. Ioannes Çimiskes'i karşılamıştı. Uzun ve şiddetli bir mücadeleden sonra, Bizans İmparatoru ağır katafraktli süvâriilerin ilerlemesini emretmişti. Bu saldırı karşısında Rusların safları hızla kırılmış ve askerler doğrudan Silistre Kalesi'ne kaçmışlardı. Kaleyi yaklaşık üç ay kuşatma altına alan Bizans ordusu aynı zamanda şehrin kara ve deniz yolu ulaşımını da engellemişti. Ruslar her ne kadar bu kuşatmayı kırmak için bir takım hilelere başvursa da başarılı olamamıştı. Nihayetinde yeniden savaş başlamış ve bu üç perdeden oluşan şiddetli çarpışmalar Bizans zaferiyle sonuçlanarak Ruslar teslim olmaya zorlanmıştı.⁵⁸

Rus Knezi, İmparator'dan barış istemek zorunda kalmıştı. Antlaşmaya göre; Rus ordusunun bölgeden ayrılmasına izin verilmiş ve aldıkları esirler ise serbest bırakılmıştı. Ticaret hakları bir daha asla imparatorluk topraklarına saldırmama koşuluyla yeniden teyit edilmişti.⁵⁹ Bununla birlikte Bizanslılar, Ruslara gizli bir tuzak hazırlamıştı ve İstanbul'dan gönderilen elçiler vasıtasıyla Peçeneklerle ittifak kurmuştu. Rus Knezi'nin Kiev'e dönmekte olduğu haberini alan Peçenekler, Svyatoslav'ın Dinyeper Nehri'ne yaklaşmakta olduğu sırada kalabalık bir orduyla Ruslara hücum etmişti. Bağlantıları kesilen Rus ordusu Dinyeper dirseğinde kışlamak zorunda kalarak kısıtlı imkânlar içerisinde büyük bir sıkıntı çekmişti. 973 yılı ilkbaharında Dinyeper'i geçerek Kiev'e doğru yola çıkan Kiev Knezi'nin etrafı Peçenekler tarafından sarıllarak ordu ile birlikte imha edilmişti. Peçenek başbuğu Küre, Knez'in kafatasından ziyafetlerde kullanılmak üzere bir şarap maşrapası yaptırmıştı.⁶⁰ Kiev'e ise yalnızca Svyatoslav'dan önce hareket eden küçük bir Rus kıtası varabilmişti.

İmparator I. Ioannes Çimiskes Dorostolon'u terk etmeden önce şehrin adını kendisiyle omuz omuza çarpıştığına inandığı bir azizin adını vererek Theodoropolis olarak değiştirmişti.⁶¹ Daha sonra kendisine katılan Çar II. Boris ve ailesiyle birlikte İstanbul'a doğru yola çıkmıştı. İmparator kazandığı bu büyük zaferle birlikte giderek güçlenen Kiev Ruslarını bir daha geri dönmek üzere Balkanlardan atmakla kalmamış aynı zamanda Bulgaristan'ı doğrudan imparatorluk topraklarına katarak I. Bulgar İmparatorluğu'na son vermişti. Öte yandan Bulgar Patrikliği feshedilerek kontrol ettiği tüm piskoposluklar da yeniden Ayasofya'ya bağlanmıştır. Dolayısıyla, Bulgar Çarı I. Simeon döneminden itibaren Tuna'nın kuzeyinden Adriyatik'e kadar uzanan ve imparatorluğa doğrudan tehdit oluşturup hatta vergiye bağlayan Bulgaristan'a boyun eğdirilmişti. Kiev'in alınmasıyla birlikte Karadeniz'in kuzeyinde giderek güçlenen Rusların İstanbul'u Tsargrad yapma hayalleri de bir daha gerçekleşmemek üzere nihayete ermiştir.

58 Diyakoz Leon (Leo the Deacon), *a. g. e.*, s. 180-200; Ioannes Skylitzes; *a. g. e.*, s. 271-298; Ioannes Zonaras, *a. g. e.*, s. 19-23.

59 *The Russian Primary Chronicle Laurentian Text*, s. 89-90; Diyakoz Leon (Leo the Deacon), *a. g. e.*, s. 199-200; Ioannes Skylitzes, *a. g. e.*, s. 293-294; Ioannes Zonaras, *a. g. e.*, s. 22-23; Kurat, *a. g. e.*, s. 26; Hupchick, *a. g. e.*, s. 239-240; Stokes, a. g. m., *The Slavonic and East European Review*, 466-496.

60 *The Russian Primary Chronicle Laurentian Text*, s. 90.

61 Diyakoz Leon (Leo the Deacon), *a. g. e.*, s. 200; Ioannes Zonaras, *a. g. e.*, s. 22

II. Nikephoros Phokas'ın Ioannes Çimiskes'in omuzlarına yüklediği Rus tehdidi imparatorluğun üstünlüğünü kesin olarak kabul ettirdiği bir sefer olarak tarihe geçmiştir.

Sonuç

VII. yüzyılda Baltık Denizi'nin kuzeyinde balıkçılık ve kürk ticareti ile uğraşan İskandinav kökenli bir halk olan Ruslar, IX. yüzyıl itibarıyla Volga ve Dinyeper Nehri arasındaki topraklara inerek bölgedeki Slav, Fin ve diğer Türkî topluluklarla etkileşimde bulunmuşlardır. Rusların XI. yüzyıldan itibaren bölgede yaptıkları akınlar ve faaliyetler dönemin en güçlü siyasî otoritelerinden biri olan Hazarları devre dışı bırakmış ve Rusların güneye inmelerine vesile olmuştur. Nitekim Rurik döneminde Kiev ele geçirilmiş ve Prens Oleg döneminde şehir Rusların merkezi olarak tarihte kurulan ilk Rus devleti olan Kiev Knezliği doğmuştur. Rusların Karadeniz'in kuzeyinde hâkim bir güç hâline gelmeleri kaçınılmaz bir surette Bizanslılarla temaslarda bulunmalarına sebep olmuş ve Ruslar belirli aralıklarla niyetlerini imparatorluğun Karadeniz kıyılarına çıkarma yaparak göstermişlerdir.

VII. yüzyılda Balkanlar üzerine akan Slav göçleri ve doğuda Müslüman Arapların saldırılarına maruz kalan Bizans İmparatorluğu, kuzeyden gelen bu yabancı halk karşısında pek de bir şey yapamamıştır. Verilen ticarî imtiyazlar ve Rusların doğrudan imparatorluk topraklarına yaptıkları çıkarmalar neticesinde çaresiz kalan imparatorluk, Ruslara karşı dinî ve kültürel nüfuz kartını kullanmak zorunda kalmıştır. Nitekim Kiev Rusya'sının en önemli sınırlarından biri olan Olga bizzat İstanbul'da vaftiz edilerek Ortodoks inancını benimsemiş ve Bizans'ın Ruslar üzerindeki kültürel hegemonyasının tohumları atılmıştır. Ancak 963 yılında tahta çıkan İmparator II. Nikephoros Phokas döneminde imparatorluğu uzun zamandır uğraştıran Bulgarlara karşı Kiev Knezi Svyatoslav bölgeye bizzat Bizans tarafından davet edilmiştir. Baltıkların kuzeyinden Karadeniz kıyılarına uzanan hâkimiyet alanıyla Ruslar, imparatorluk tarafından hafife alınmıştır. II. Nikephoros'un attığı bu adım imparatorluğun kaderini büyük ölçüde etkileyerek Bulgarlardan daha ciddi bir rakip ortaya çıkarmıştır. Ancak İmparatorluk bu esnada yüzyıllardır savunma durumunda olduğu Araplara karşı doğuda başarılar kazanmaya başlamış ve Antakya gibi Hıristiyanlık açısından önemli bir merkez Bizans sınırlarına dâhil edilmiştir. Askerî açıdan daha mağrur ve kudretli olan imparatorluk I. Ioannes Çimiskes gibi askerî asalet sınıfından gelen bir imparatorun da varlığı ile Rus tehlikesini bertaraf etmiştir.

Rusların güneye inerek İstanbul'u Tsargrad yapma girişimleri gelecekteki yegane siyasî hedeflerinden biri olmuştur. Nitekim Knez Svyatoslav'ın devletin merkezini Preslav'a taşımak istemesi ve sonraki hedefine İstanbul'u oturtması bunun göstergesidir. Ayrıca Rusların bu girişimi gelecekte Osmanlı İmparatorluğu'nu da hedef alan sıcak denizlere inme ve İstanbul'a hâkim olma gayesinin köklü bir geçmişe dayandığının göstergesidir.

Batıdan gelen pek çok göçebe kavim Bizans için tehlike arz etse de Ruslar bunlar içerisinde disiplinli ve düzenli ordularıyla büyük bir tehditti. Ancak İmparator I. Ioannes Çimiskes, Svyatoslav önderliğindeki Rusları bertaraf ederek askerî olarak sefeli ile yükselmeye başla-

yan imparatorluğun istikrarını sürdürmüş ve I. Bulgar İmparatorluğu'na son vererek uzun bir sürenin ardından Balkanlarda Bizans'ı yeniden hâkim güç yapmayı başarmıştır.

EKLER

EK 1: Kiev Knezi I. Svyatoslav'ın Tuna kıyısında İmparator I. İoannes Çimiskes ile buluşması
Klavdiy Vasiliyevich Lebedev (1852-1916) - Rus ressam

EK 2: Çar I. Simeon döneminde I. Bulgar İmparatorluğu

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bibliyografya

Amasralı Aziz George (George of Amastris), *The Life of St. George of Amastris*, İngilizce çev. David Jenkins, University of Notre Dame, Notre Dame 2001.

Blöndal, Sigfus, *The Varangians of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 1979.

Brink, Stefan, *The Viking World*, Routledge, Abingdon 2008.

Cutler, Anthony, "Cherson", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, 418-419.

Cutler, Anthony, "Varangians", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, Oxford 1991, III, 2152.

Diyakoz Leon (Leo the Deacon), *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, İngilizce çev. Alice-Mary Talbot & Denis F. Sullivan, Dumbarton Oaks Studies, Washington 2005.

Duczko, Władysław, *Viking Rus: Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe*, Brill, Leiden 2004.

- Eckhart, F., *Macaristan Tarihi*, Türkçe çev. İbrahim Kafesoğlu, TTK, Ankara 2010.
- Fine, Jr., John V. A., *The Early Medieval Balkans*, University of Michigan Press, Michigan 1991.
- Golden, P. B., "Rūs", in: *Encyclopaedia of Islam*, Ed. P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, C. III, Leiden 1995, 618-629.
- Gregory, Timothy E., *Bizans Tarihi*, YKY, İstanbul 2018.
- Haldon, John, *The Byzantine Wars*, Arcadia Press, Gloucestershire 2001.
- Haldon, John, *Warfare, State and Society in Byzantine World, 565-1204*, Routledge, London 1999.
- Hupchick, Dennis P., *The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony*, Springer, Pennsylvania 2017.
- Ioannes Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, İngilizce çev. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge 2010.
- Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Türkçe çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Kazdhan, Alexander, "Basil", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, 259-260.
- Kazdhan, Alexander, "Basileopator", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, 263-264.
- Kazdhan, Alexander, "Theme", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, 2034-2035.
- Koçu, Reşad Ekrem, "Adalar", *İstanbul Ansiklopedisi*, I, 205-209.
- Kurat, Akdes Nimet, *Peçenekler*, TTK, Ankara 2016.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara 1987.
- Leong, Albert, *The Millennium: Christianity and Russia (A.D. 988-1988)*, St. Vladimir's Seminary Press, New York 1990.
- Logan, F. Donald, *The Vikings in History*, Routledge, London 1993.
- Melnikova, Elena, "The Varangian Problem: Science in the Grip of Ideology and Politics", *Russia's Identity in International Relations: Images, Perceptions, Misperceptions*, Routledge, Abingdon 2013.
- Norwich, John Julius, *Bizans: Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2013.
- Obelensky, Dimitri, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453*, Praeger, California 1971.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara 2011.
- Plokhy, Serhii, *The Origins of the Slavic Nations Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Pritsak, Omeljan, "The Origin of Rus'", *The Russian Review*, Vol. XXXVI, No: III, Kansas 1977, 249-273.
- Pritsak, Omeljan, Pechenegs, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, 1613.
- Raffensperger, Christian, "The Place of Rus' in Medieval Europe", *History Compass*, C. XII S. XI, London 2014.
- Runciman, Steven, *A History of the First Bulgarian Empire*, G. Bell & Sons, London 1930.
- Shepard, Jonathan, *The Origins of Rus' (c. 900-1015)*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Sophoulis, Panos, *Byzantium and Bulgaria 775-831*, Brill, Leiden & Boston 2011.
- Stephenson, Paul, *Byzantium's Balkan Frontier*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Stokes, A. D., "The Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich", *The Slavonic and East European Review*, Vol. XL, No: XCV, London 1962, s. 466-496.
- The Russian Primary Chronicle Laurentian Text*, İngilizce trc. & ed. Samuel Hazzard Cross & Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, The Medieval Academy of America, Massachusetts 1953.
- Treadgold, Warren, *A History of Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997.

- Vasiliev, Alexander A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türkçe çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- Vasiliev, Alexander A., *The Russian Attack on Constantinople in 860*, Cambridge Mass, Cambridge & Massachusetts 1946.
- Whittow, Mark, *The Making of Byzantium 600-1025*, University of California Press, California 1996.
- Zakharii, Roman, *The Historiography of Normanist and Anti-Normanist theories on the origin of Rus': The Historiography of Normanist and Anti-Normanist theories on the origin of Rus' A review of modern historiography and major sources on Varangian controversy and other Scandinavian concepts of the origins of Rus'*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, The University of Oslo, 2002.

III. Haçlı Seferi Öncesinde Diploması Ve Alman Ordusunun Balkan Topraklarındaki Yolculuğu Üzerine

On The Diplomacy Before The Third Crusade and The Campaign of German Forces in The Balkan Region

Aydın Usta¹

öz

Kudüs'ün 1187 senesinde Sultan Salâhaddîn tarafından zaptını müteakip Avrupa'da başlayan Doğu'ya yapılacak yeni bir Haçlı Seferi hazırlıklarının en önemli simalarından biri de Kutsal Roma-Germen İmparatoru I. Frederich Barbarossa'dır. Deniz yolunu tercih eden İngiliz ve Fransız krallarının aksine kara güzergâhını seçen I. Frederich aynı zamanda Sultan Salâhaddîn'in en çok çekindiği isimdi. Gerekli hazırlıkların tamamlanmasından sonra Nisan 1189'da Regensburg'tan yola çıkan Alman İmparatorunun iki aşamalı sefer yolculuğunun ilk safhası ise Balkan geçişidir. Çanakkale Boğazı'na kadar devam eden bu güzergâhta Alman Ordusu, Macar topraklarından çıkıp o sırada isyanlarla çalkalanmakta olan Bizans topraklarına girmiştir. Burada civardaki haydutların saldırıları kadar seferin kendi üzerine dönmesinden endişelenen Bizans İmparatoru II. Isaakios Angelos'un engellemelerinin de muhatabı olmuştur. Bu çalışmamızda I. Frederich ve emrindeki Alman ordusunun yürüyüşleri sırasında başlarından geçen olaylar ve öncesinde yaşanan diplomasi faaliyetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Frederich, Salâhaddîn, II. Isaakios, III. Haçlı Seferi, Diplomasi

ABSTRACT

One of the most important pillars of the preparations for a new Crusade to the East, which began in Europe in 1187 after Jerusalem was seized by Sultan Şalâh al-Dîn, is the Holy Roman-German Emperor Frederich Barbarossa I. Unlike the British and French kings who preferred the sea route, Frederich I chose the land route, and was also the name sultan Şalâh al-Dîn was most afraid of. After the completion of the necessary preparations, the first phase of the German Emperor's two-stage expedition journey from Regensburg in April 1189 is the Balkan crossing. On this route to the Dardanelles, the German Army left Hungarian territory and entered byzantine territory, which

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Aydın Usta (Prof. Dr.), Mimar Sinan
Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-6639-5880

Başvuru/Submitted: 08.02.2021
Kabul/Accepted: 05.05.2021

Atıf/Citation: Usta, Aydın, "III. Haçlı Seferi Öncesinde Diploması ve Alman Ordusunun Balkan Topraklarındaki Yolculuğu Üzerine", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 36 (2021), s. 57-81
<https://doi.org/10.26650/gaad.876738>

was awash with riots at the time. Here, as much as the attacks of the nearby bandits, German have also been the interlocutor of the Byzantine Emperor II Isaakios Angelos who was concerned that the expedition would turn on him. This study focused on the events that happened during the marches of Frederich I and the German army under his command, and the previous diplomatic activities..

Keywords: I. Frederich, Şalāḥ al-Dīn, II. Isaakios, Third Crusade, Diplomacy.

EXTENDED ABSTRACT

The wave of excitement and concern that surrounded Europe after the conquest of Jerusalem by Şalāḥ al-Dīn b. Ayyūb on 2 October 1187, also heralded a new Crusade to the East. People made their preparations to take back Jerusalem, which they regard as the holiest place of Christianity, and took action from land and sea. The Holy-Roman Emperor Frederich Barbarossa also set out by land with his strong and crowded army, unlike the English and French kings who preferred to go by sea. Emperor Frederich thought that his army would be able to advance along the way without any difficulties, thanks to a number of diplomatic activities he carried out before her movement.

That is why, long before, he wrote a letter to Sultan Şalāḥ al-Dīn and invited him to fight in the Zoan Plain if he did not give Jerusalem back to Christianity. However in spite of the guarantees given by the Byzantine both the Saldjuks in Turkey to Germans they showed from the very beginning that they did not intend to leave the Germans alone freely.

In our study will be explained that events which the German Crusaders of the Third Crusade which encountered in the Byzantine land in the Balkans constitute the second stage of the journeys.

So much so that the German army has faced many difficulties since entering here. In addition to the risk of epidemic disease caused by swamp lands and mosquitoes, the attacks of bandits of different ethnic identities, which they have thought the Byzantines were guided by, caused losses to them. Even after the tension in the relations, the Byzantine Imperial Army started to intervene in the situation itself. Meanwhile, Serbs and Bulgarians, who were waiting for the opportunity to leave the empire's nationality and want to gain land in the Balkans, They wanted to provoke Frederich Barbarossa, against II. Isaakios and direct the expedition to Istanbul. On the other hand, this hostile attitude of Byzantium was enough to anger the Germans who were already prejudiced against them. For this reason, they thought that they were acting together with Muslims against them. As a matter of fact, in the sources we have dealt with in relation to this, there is information that they acted in this way because they had an alliance with Şalāḥ al-Dīn b. Ayyūb.

However, Emperor II. Isaakios Angelos realizing that did not have much of a chance against the dominant power of the German Crusaders ultimately chose to make an agreement with his interlocutor. Thus, the German Army, with Byzantine hostages, passed through the Dardanelles after a five-day effort, and they started the third phase of their journey.

XI. yüzyılın sonlarında başlayan Haçlı Seferlerinin iki ana motivasyon unsurundan biri “Doğulu Hıristiyan kardeşlere” yani Bizans’a yardım olarak ifade edilmiş olsa da iki yüz yılı bulan seferler tarihindeki gelişmelerin bundan bir hayli farklı tezahür ettiği aşikardır. Zira Büyük Roma İmparatorluğunun siyasî mirasının yegâne hak sahibi olmak pozisyonuna karşın belki de yer aldığı coğrafyanın etkisiyle aslî kimliğinden giderek uzaklaşan Bizans ile Batı dünyası arasındaki uçurum seferlerin başladığı dönemlerde ciddi boyutlara ulaşmıştı. Özellikle 1054’te gerçekleşen *Schisma* iki taraf arasındaki kutuplaşmanın mezhepsel yönünün en keskin tezahürüydü.¹ Zira Ortodoksluk ve Katoliklik arasındaki dinî bir çatışma olarak görünen söz konusu ayrılık diğer taraftan Batı’daki yeni iktidar sahiplerinin Bizans’ın siyasî varlık ve miras söylemlerine duydukları tepkinin açık bir ifadesiydi.

451’deki Kadiköy Konsilinde dönemin İmparatoru Marcianus’un (450-457) daha çok siyasî gayelerine hizmet üzere gerçekleştirdiği İstanbul Patrikliğini, Roma Kilisesine eşitlemek hamlesi söz konusu mezhepsel ayrılığı beraberinde getirirse de Batı dünyası ilerleyen zamanlar içinde bunu Bizans’ı, kendi siyaset sahasından uzaklaştırmak adına bir bahane yapmıştır. Papa III. Leo tarafından 800 senesinde Charlemagne’ye imparatorluk unvanının verilmesi de bahse konu siyasetin bir ürünüdür.

Ancak Bizans için 1071’de Malazgirt’te uğradığı mağlubiyet; Batıdan askerî destek (paralı asker) bulmayı gerekli kılarken, aklında uzun zamandan beridir uygulamaya koymak istediği çok daha başka planları olan Papalığın önüne de önemli bir fırsat çıkarmıştır. Böylece görünürde Kudüs hedefi ile Avrupa’dan harekete geçen Haçlı kitleleriyle Bizans arasında zahirî dostluk gösterilerinin yaşandığı fakat gerçekte karşılıklı menfaatlerin ön plana çıktığı bir diplomasi oyunu başlamıştır. Öyle ki başlangıcından İstanbul’un 1204’teki işgaline kadar geçen süreçte taraflar asıl meşgalelerinin yanında aynı zamanda yekdiğerini kollamak için ciddi mesai sarf etmişlerdir.

Çünkü bu dönemde Bizans imparatorlarının, Haçlılarla olan ilişkilerindeki en büyük endişeleri karşıdakilerin bir fırsatını bulup başkentlerini ele geçirmesi ihtimali olmuştur. Elbette ki onların zihinlerinden hiçbir zaman çıkmayan bu kaygılarını tetikleyen olaylar da seferler boyunca eksik olmamıştır. Durum böyle iken Batıdan gelen *kardeşlerine* karşı yeri geldiğinde aynı coğrafyayı paylaştıkları unsurlarla kader birliği yapmaları gayet olağan hale gelmiştir.

1187 yılına gelindiğinde başta Kudüs olmak üzere yaşanan toprak kayıpları aslında bir süredir kenara itildiği görülen Haçlı ruhunun yeniden canlanmasını sağlamıştı. Bu vesileyle Avrupa’nın her yerini saran Ortadoğu’ya doğru yeni bir sefer heyecanı tabii olarak Bizans’ı da yakından ilgilendirmekteydi. Ancak daha 1176’da Türkiye Selçukluları karşısında uğradığı ağır yenilginin yaralarını sarmadan eski düşmanları Normanlardan gelen bir istila tehdidini

1 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara: TTK, 1995, s. 310-312; John Julius Norwich, *Bizans II, Yükseliş Dönemi (MS. 803-1081)*, çev. Selen Hırçın Riegel, İstanbul: Dünya Yayınları, 2013, s. 250-255; Averil Cameron, *The Byzantines*, Oxford: Princeton University Press, 2006, s. 44-45; Aydın Usta, *Sorularla Bizans İmparatorluğu*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016, s. 145-146.

karşılama zorunda kalan yaşlı imparatorluğun siyasî-askerî durumu pek de iyi sayılmazdı. Üstelik yakın zamanda bir hanedan değişikliği yaşamış ve kendisine belki de son ihtişamlı günlerini yaşatan Komnenoslar tahttaki yerlerini zayıf Angeloslara bırakmışlardı. Böylesi bir ortamda Avrupa'dan Kudüs hedefiyle başlatılan ve Bizans topraklarından geçecek her askerî gücün onlar için sıkıntı kaynağı teşkil etmesi, eski defterlerin de halen göz önünde olduğu düşünüldüğünde son derece doğal bir durumdu. Bu çalışmamızda bahse konu seferin öncesinde gerçekleşen devletlerarası diplomasi ve bunun seferin kara ayağını oluşturan İmparator I. Frederich Barbarossa'nın idaresindeki Alman Ordusunun, Kudüs hedefiyle çıktığı yolculuğunda Balkan geçişi sırasında yaşanan gelişmelere olan etkisi ele alınmaya çalışılacaktır.

Bizans'ın Haçlı hareketinin başladığı dönemden itibaren Batıdan gelen dindaşlarıyla arası hiçbir zaman gerçek manasıyla iyi olmamıştı. Öyle ki Bizans bu seferlerin ana hareket temalarından biri olan *Doğulu Hıristiyan kardeşlere yardım* söyleminin temelsizliğini daha başlangıçta onların İstanbul surlarına yaptığı saldırılar dolayısıyla gayet iyi bir şekilde anlamıştı. Nitekim zamanın imparatoru I. Aleksios Komnenos'un bu sıralarda yaşadığı endişeler kızı Anna Komnena'nın kaleme aldığı eserinde açık şekilde ifade edilmektedir.² 1107-1108 yılları arasında İmparatorluğun Balkan topraklarındaki en stratejik şehirlerinden biri olan Draç üzerine yönelen Haçlı saldırısı ise söz konusu endişelerin gerçeğe dönüşmesi olmuştur. Haliyle Bizans, Avrupa siyaset sahnesindeki yalnızlığı telafi etmek adına kendisine yeni müttefikler bulmak arayışına girmiştir. Neticede ticarî imtiyazlar karşılığında Venediklilerden ve komşu Türkiye Selçuklularından alınan destek ile *Batılı kardeşlerinin* gerçekleştirdiği ilk fiili saldırıyı bertaraf edebilmiştir.³

Öte yandan Bizans'ın 1071 yılı sonrasında başlayan Anadolu coğrafyasını Türklerle paylaşmak gerçekliği zamanla belli bir ortaklık ve bir arada yaşam tecrübesini de beraberinde getirmiştir. İki taraf içinde yeni bir durum olan bu yeni düzen ve komşuluk ilişkileri Bizans için Türkleri, Haçlılara nazaran daha bilindik ve ehven-i şer kılmaktaydı. Nitekim bu gerçeklik Niketas Khoniates'in ağzından biraz farklı da olsa şu şekilde dökülmüştür;

İmparator Manuel'e göre Doğulu halkları para ya da silah gücüyle kendi tarafına çekmek mümkündür..... Fakat türlü sebeplerle çok yaygın topraklarda oturan batılı milletlerden korkuyordu. Çünkü bunlar dik başlı ve inatçıydılar. Bunların kana susamışlıkları çok ileri bir derecededir ve bu duygularının körleşmemesi için durmadan çaba harcarlar. Etrafları daima servetle çevrili olmakla ve sadece bütün silah çeşitlerine malik olmakla kalmayıp bunlar sürekli olarak Bizans'ın kötülüğünü istemektedirler; daima isyankâr, Bizanslılara şaşkı bakan ve kabadırlar.⁴

2 Anna Komnena, *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996, s. 303, 305, 314-315.

3 Anna Komnena, *a.g.e.*, 371-373, 385-388; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, çev. Fikret İşıltan, Ankara: TTK, 1992, s. 40-42; Ebru Altan, "Bizans'a Karşı İlk Haçlı Seferi Girişimi ve 1108 Devol Anlaşması", *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, I, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 107-117; Usta, *a.g.e.*, s. 163-164; aynı mlf., *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016, s. 146-149.

4 Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret İşıltan, Ankara: TTK, 1995, s. 139.

Nitekim Sicilya Normanları daha Haçlı Seferlerinin öncesinde imparatorluğun Balkanlardaki arazine karşı ciddi bir istila hareketi gerçekleştirmişlerdi. Bunlar Avrupa'daki Bizans karşıtı hareketin başını çekmekteydiler. Mezhepsel konulardan mütevellit Papalıkla, *imparatorluk* unvanının kullanımı sebebiyle de Almanlarla ilişkiler her daim pamuk ipliğine bağlı bir haldeydi. Macarlarla Balkanlar meselesi yüzünden zaten genel bir savaş hali mevcuttu. Avrupa'daki bir başka önemli siyaset ve güç unsuru olan Fransa Krallığı, Bizans'ın üzerine ilk haçlı seferini düzenleyen Bohemund'un en büyük destekçilerinden biri olmuştu. Ayrıca fiyaskoyla neticelenen II. Haçlı Seferinin ardından da Sicilyalıların kurduğu ittifakın en etkin üyelerinden biri durumuna gelmişlerdi.

Mamafih devletlerarasındaki ilişkilerde dostluk ya da düşmanlık ile alakalı hassas denge, siyasî çıkarların nerede ve nasıl keşiştiği ile yakından alakalıdır. Almanların, papalık ile geleneksel düşmanlıkları, Normanlar ile İtalya üzerindeki rekabetleri Bizans'a Avrupa diplomasisinde kendi adına bir denge kurmak imkânını sağlamıştır. Öyle ki Sicilya Normanlarının el altından siyasî rakipleri olan Welf'leri maddî anlamda desteklemelerine içerleyen III. Konrad, Bizans ile yaklaşmayı tercih etmiştir. Venedik ise ticarî bağlantıları ve Normanların Akdeniz'de artan etkisinden duyduğu kaygı sebebiyle bu ittifaka dâhil olmuştur.⁵ Ancak III. Konrad'ın 1152'de ölümü ve İmparator Manuel'in üç sene sonrasında İtalya'nın kuzeyinde gerçekleştirdiği askerî harekât yeni Alman İmparatoru I. Frederich Barbarossa ile aranın bozulmasına yetmiştir.

İtalya'daki Alman çıkarları konusunda son derece hassas olan I. Frederich derhal papalık ile Bizans'ın, buradaki varlığına hiçbir şekilde müsamaha göstermeyeceği hususunda bir anlaşma yapmıştır. Bu arada imparatorluğun uzun bir aradan sonra İtalya'da faaliyet göstermesi diğer müttefik Venedik ile olan ilişkilerin de bozulmasına yol açmıştır. Bizans adına felaketi tamamlayan ise başlangıçta kazanılan bazı başarılarla karşı İtalya'da Sicilya Normanları karşısında uğranılan mağlubiyet olmuştur. Neticede imparatorluk 1158'de buradan tamamıyla çekilmek zorunda kalmıştır. Söz konusu olaylar silsilesi aynı zamanda Bizans'ın Avrupa siyasetinde var olmak konusundaki son çabasıdır ve kesin bir hüsrana neticelenmiştir.⁶

Batıda siyaset ve diplomasi sahasında yaşanan bu değişkenlikler doğudaki hâkimler için de çok yabancı bir durum değildi. Bizans'ın doğu komşusu Türkiye Selçukluları, imparatorlukla olan münasebetlerinin dışında kuruldukları tarihten itibaren Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye'de hâkimiyet kurmak için yoğun bir mesai harcamışlardır. Bu sebeple de evvela Büyük Selçuklular sonrasında ise sırasıyla Zengîler ve Eyyûbîlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak burada da dengeler Batıda olduğu gibi her daim pamuk ipliğine bağlı olmuş ve sürekli şekilde değişkenlik gösterebilmiştir.

Diğer taraftan başkentinin yer aldığı konum Bizans adına batıda olduğu kadar doğu siyasetinin de içinde olmak zorunluluğunu beraberinde getirmekteydi. Dolayısıyla her şartta

5 Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 354-355; John Julius Norwich, *Bizans, III, Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS. 1082-1453)*, çev. Selen Hırçın Riegel, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2013, s. 111.

6 Ostrogorsky, s. 355-357; Norwich, III, s. 117-122.

bu taraftaki siyasî gelişmelerin içinde bulunmak gayretinde olmuş ve mevcut durumu kendi çıkarlarına göre yönlendirmeye çalışmıştır. Örneğin II. Kılıç Arslan iktidarının hemen başlarında Danişmentli-Bizans-Zengî ittifakı karşısında yaşadığı çaresizliği Bizans'ın bazı siyasî-askerî gereksinimler sebebiyle kendisine yanaşması sayesinde atlatabilmiştir.⁷ Öte yandan bu ittifakın diğer bir güçlü üyesi Zengîlerin temel gayesi ise Türkiye Selçuklularını Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'den mümkün olabildiğince uzak tutmak olmuştur. Onların bu siyaseti ardılları Eyyûbîler tarafından da gayet dikkatli bir şekilde devam ettirilmiştir.⁸

Söz konusu durum haliyle Türkiye Selçuklularına karşı bir Bizans-Eyyûbî yaklaşımını da beraberinde getirmişti. Zira Avrupa'daki diplomatik yalnızlığı, doğuda her geçen gün büyümekte olan Selçuklu tehdidi böyle bir ittifakı Bizans için bir zorunluluk durumuna sokmaktaydı. Manuel Komnenos'un veliyeti II. Aleksios adına imparatorluğu idare eden Proto-sebastos Aleksios 1181 yazında Kahire'ye elçiler göndermek suretiyle ilk adımı atmış ve iyi niyetinin bir göstergesi olarak da 180 Müslüman esiri serbest bırakmıştı.⁹ Ardından Komnenosların son üyesi Andronikos da 1183'teki elçilik teatisi ile sağlanan mutabakat ve ortaklığı devam ettirmişti.¹⁰

Bununla birlikte daha sonrasında Angeloslar tarafından da devam ettirilecek bu anlaşmanın kaynaklar tarafından bize aktarılan şartlarında o günün siyasî-askerî gerçeklikleriyle bağdaşmayan bazı durumlar vardır. Öyle ki Salâhaddîn'in, Haçlıları yenmeyi başardığı takdirde kazanacağı zaferinin asıl meyvesi Kudüs'ü ve Askalân'a kadar olan kıyı bölgesinin yanında

-
- 7 Türkiye Selçuklularının en büyük hükümdarlarından biri olan II. Kılıç Arslan tahta çıkmasından hemen sonra yüzleşmek zorunda kaldığı neredeyse bütün komşularının yer aldığı böylesi bir ittifak tehdidinden bizzat İstanbul'a giderek İmparator Manuel ile görüşmek suretiyle kurtulabilmiştir. Zira adı geçen imparator, Macarların Balkanlardaki tehdidine son vermek gereksinimi sebebiyle geride kendisine sıkıntı çıkaracak bir güç bırakmamak adına Sultan ile anlaşmayı tercih etmişti. Ayrıca Danişmendîlerin, Türkiye Selçuklularının egemenliğini tamamiyle sıfırlayacak şekilde güçlenmesi de Bizans için pek fazla istenilen bir durum değildi. Dolayısıyla da Bizans bahse konu ittifaktan ayrılıp Selçuklularla anlaşmayı tercih etmişti. Bkz., Ioannes Kinnamos, *Historia*, çev. İşin Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Ankara: TTK, 2001, s. 145-151; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993, s. 200-202; Usta, *Sorularla Bizans*, s. 182-183.
- 8 Nüreddîn Mahmud bunun için Türkiye Selçuklularına karşı Danişmendîleri korumak suretiyle hamle yapmayı tercih ederken Salâhaddîn Eyyûbî de, II. Kılıç Arslan ile damadı Hısn-ı Keyfa Artuklu Hâkimi Nüreddîn Muhammed arasında ailevi olarak kabul edebileceğimiz bir meseleye müdahil olarak benzer şekilde bir tutum sergilemiştir. Bkz. Turan, *a.g.e.*, s. 211-212; Aydın Usta, *Doğunun ve Batının Hakimleri, Selçuklular (Gerçek Hikayeler ve Anekdotlar)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 187-189.
- 9 Makrizî, *es-Sulûk li-ma'rifeti düveli'l-müluk*, I, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut 1997, s. 185.
- 10 *Chronicon Magni Presbyteri, Annales Reicherspergenses*, ed. W. Wattenbach, *Monumenta Germaniae Historica* (MGH), XVII, ed. G. H. Pertz, Hannover 1861, s. 511; çev. G. A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Text*, Burlington: Ashgate Publishing, 2010, s. 152-153; Jonathan Phillips, *Defenders of the Holy Land, Relations between the Latin East and the West 1119-1187*, Oxford: Oxford University Press, 1996, s. 251; Bernard Hamilton, *The Leper King and his Heirs, Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 170; Charles M. Brand, "The Byzantines and Saladin 1185-1192: Opponents of the Third Crusade" *Speculum*, vol. 37, no. 2 Nisan 1962, s. 167-169; Savvas Neocleous, "The Byzantines and Saladin: Some Further Argument", *Al-Masaq: Islam and Medieval Mediterranean*, 25:2, 2013, s. 205-206, 210; aynı mlf. "Byzantine-Muslim Conspiracies Against the Crusades: History and Myth", *Journal of Medieval History*, 36 (2010), s. 267-268.

Ermenileri sınırına kadar Konya sultanına ait olan topraklarını ele geçirip Bizans'a vermeyi kabul ettiği ifade edilmektedir. Bir diğer ilginç husus ise gerek Andronikos ve gerekse Isaakios ile yapılan bu anlaşmalarda Eyyûbî hükümdarının, muhataplarının *en sevgili tabii (homini suo dilectissimo)* olarak ifade edilmesidir.¹¹ Bahse konu durumu *kaynağın* bölgeye ve dolayısıyla siyasî konjonktürüne uzak olmasının bir sonucu gibi görmek mümkündür. Ancak Bizans'ın mevcut haliyle karşısındakine böyle bir şeyi dikte edip taviz koparabilecek durumu olmadığı aşikârdır. Diğer taraftan söz konusu anlaşmada bazı dönemlerde adı konulmasa da aslında seferlerin başından itibaren var olan *de facto* bir durumdur¹² ve III. Haçlı Seferi boyunca iki taraf arasında gerçekleşen yazışmaların içeriğinde de kendisini açıkça belli etmiştir.

Öte yandan bölgenin en güçlü iki devleti (Türkiye Selçukluları-Eyyûbîler) arasındaki ilişkinin salt bir düşmanlık ve rekabetten ibaret olmadığını da burada ifade etmek gerekmektedir. Nitekim iki devletin siyasetteki bütün çekişmelerine karşın *Sünnî İslam* ve *Cihad* ortak paydalarında yolları kesişmekteydi. Her türlü rekabetin üzerinde ve kendine has (*su generis*) olan bu iki husus ahalinin de baskısıyla aynı zamanda ciddi bir kamuoyu meydana getirmekteydi. Öyle ki iki tarafın arasının II. Kılıç Arslan'ın damadı Hısn-ı Keyfa Artuklu Hâkimi sebebiyle bozulduğunda Salâhaddîn'in Anadolu üzerine yürümek isteğini birincisinin veziri bu gerçekliği vurgulayarak engellemiştir (1180).¹³ Ayrıca kara yönünden Ortadoğu üzerine gelecek herhangi bir Haçlı tehdidinde daha evvelkiler de olduğu gibi Türkiye Selçuklularının burada oynayacağı kalkan rolü Salâhaddîn için de önemli idi. Dolayısıyla aktardığımız bu olayın akabinde taraflar arasındaki ilişkinin nispeten düzeldiği görülmektedir. Hatta Salâhaddîn'i 1187'de Kudüs'ü almasının sonrasında ilk tebrik edenlerden biri de II. Kılıç Arslan olmuş ve bu iş için bizzat

11 *Chronicon Magni Presbteri*, aynı yer.

12 Bu konudaki farklı görüşlerin varlığına karşın (bkz. Neocleus, *The Byzantines and Saladin*”, s. 204-221; aynı mlf. *Byzantine-Muslim Conspiracies*”, s. 270-271) böyle bir ortaklığın coğrafyaya bağlı siyasî-askerî çıkarların bir gereği şeklinde yorumlanmasının daha doğru olacağını düşünmekteyiz. Zira Batılı kroniklerde geçen gerçeklik ihtimali bulunmayan bilgilerin (Salâhaddîn'in Bizans'a tabiyeti, Bizans'a toprak vermesi, zehir olayı vd.) varlığına karşın hepsinin ortak paydasının Batı'dan gelenlere karşı öyle ya da böyle Doğuluların birlikteliğine olan vurgudur. Aslında bu durumun başka bir örneğini Akka kuşatması sırasında Doğulu Haçlıların liderliğini üstlenen Konrad de Montferrat ile Selahaddin arasında yapılan İngiltere Kralı Richard'ın aleyhine yazışmalarda da görmek mümkündür. (Bkz. İbn Şeddad, İbn Şeddad, *en-Nevadir es-Sultaniyye fi'l-Mehasin el-Yusufiyye*, thk. Cemal Şeyyal, Kahire: Meketteb'ül-Hâncû, 1994, s. 190, çev. D. S. Richards, *The Rare and Excellent History of Saladin*, Burlington: Ashgate Publishing, 2002, s. 182) Bu türden misalleri çoğaltmak mümkündür. Alman İmparatorunun gerçekten de Filistin'e gitmek niyetinde olmasına karşın, II. Isaakios'un yaşadığı endişe ve korkuları da bir histeri nöbeti şeklinde değil yukarıda da ifade ettığımız üzere iki taraf arasında geçmişte yaşanan olumsuzlukların bir neticesi kabul etmek gerekir. Bir başka ifade ile doğal bir reaksiyondur.

13 Eyyûbî Sultanı büyük bir öfke ile Anadolu üzerine yürüyüp burasını ele geçireceğini ifade ettiğinde İhtiyareddîn Hasan: *Ey Efendimiz, senin gibi bir sultana yakışmaz. Sen Sultanların en büyük ve en şöhretlilerinden birisin. Halkın, senin Haçlılarla anlaşma yaptığını ve cihadı terk edip ülkenin çıkarlarını bir kenara ittiğini, sana, emrindeki halka ve bütün Müslümanlara faydalı bir işten yüz çevirdiğini, uzak yakın her taraftan asker toplayıp, senin ve askerlerinin kahpe bir şarkıcı için yollara düşüp büyük masraflar ettiğini duymasına kadar büyük bir kötülük düşünebiliyor musun? Yarın Allah'a ne mazeret beyan edeceksin? Sonra halifenin, diğer Müslüman hükümdarların ve halkın nezdindeki itibarın ne olur? Onlara bunu nasıl anlattırın? Düşün ki hiç kimse senin yüzüne karşı bunları söylemez. Fakat meselenin böyle olduğunu bilmezler mi?* şeklindeki sözleriyle bu realiteyi vurgulayarak onu engellemiştir. Bkz. İbn el-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, XI, nşr. C. J. Tornberg, Beyrut: Dâru Sadir, 1979, s. 465.

veziri İhtiyareddîn Hasan'ı görevlendirmiştir.¹⁴ Ayrıca İngiltere Kralı II. Henri'nin Haçlı Seferi için kolay geçiş ve ikmal imkânlarını görüşmek üzere İstanbul'a yolladığı elçiler 1188'de geri döndüklerinde efendilerine, Türkiye Selçukluları ile Eyyûbîler arasında akrabalık bağı kurulduğunu da bildirmişlerdir.¹⁵

Bölgesel olarak niteleyebileceğimiz bu ittifaklar ve devletlerarası ilişkilerin yanında III. Haçlı Seferinin hemen öncesinde daha geniş çaplı diplomasi faaliyetleri de dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki 1179'da başlayıp sonraki yıllarda da devam edecek olan II. Kılıç Arslan ve I. Frederich arasındaki elçilik teatisidir. Bu durum Türkiye Selçuklu Sultanının, Eyyûbî-Bizans ittifakına karşılık kendisine güçlü bir müttefik bulmak çabasının bir sonucudur. Aslında II. Kılıç Arslan daha 1173 senesinde Kudüs'e yaptığı hac ziyaretinden dönen Saksonya Dükü Arslan Heinrich'i dönüş yolculuğu sırasında güzel bir şekilde ağırlamıştır.¹⁶ Burada Arslan Heinrich'in aklında II. Kılıç Arslan ile görüşmek gibi bir düşünce olmamasına karşın hasbelkader şekilde gelişen olaylar neticesinde yapılan bu görüşmenin Türkiye Selçukluları ile Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu arasındaki diplomasinin yolunu açtığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁷

II. Kılıç Arslan'ın 1179'da Almanya'ya gönderdiği elçilik heyetinin gelişini bize aktaran kaynakta, olayın Hıristiyanlığı ön plana çıkaran birtakım öğelerle süslediği göze çarpmaktadır. Buna göre Sultan, imparatora kızını oğlu ile evlendirmesi kaydıyla halkıyla birlikte Hıristiyanlığı

14 İmâdeddîn el-Katib el-İsfahanî, *el-Feth el-Kussî fi'l-feth el-Kudsî (Hurub-i Salâhaddîn ve Feth-i Beyti'l-Makdis)*, t.y., s. 116; Ebû Şame, *Kitabü Ravzateyn fi ahbari'l-devleteyn, en-Nuriyye ve'l-Selahıyye*, III, thk. İbrahim Zeybek, Beyrut 1997, s. 415; IV, 6.

15 Roger de Hoveden, *Annals of Roger de Hoveden*, II, çev. Henry T. Riley, Londra, 1853, s. 99.

16 Arnoldi, *Choronica Slavorum*, thk. I. M. Lappenberg, in *Scriptores Rerum Germanicarum*, ed. G. H. Pertz, Hannover: Monvmenta Germaniae Historica, 1868, s. 22-25; E. Joranson, "The Palestine Pilgrimage of Henry the Lion", *Medieval and Historiographical Essay in Honor of James Westfall Thompson*, ed J. L. Cate-E. N. Anderson, Chicago, 1938, s. 196-202; Altay Tayfun Özcan, "Lübeckli Arnold'un Choronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heirich'in, II. Kılıç Arslan'ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, no. 1, Konya 2016, s. 191-216.

17 Zira Arnoldi (s. 30) Arslan Heinrich'in, İmparator ile görüşmeye gittiğini ve muhatabının da onun yolculuğundan sağ salım geri dönmesinden ötürü son derece sevinçli olduğunu yazmıştır (post hec abiit ad imperatorem, qui tunç erat in civitate Augusta et letatust est, multum de adventu ipsius et quia salcum illum receipt). Dolayısıyla burada Heinrich'in akrabası olan imparatora gezisiyle ilgili detayları aktardığı ve böylelikle tarafların birbirlerinden ve düşüncelerinden haberdar olduklarının düşünülmesi son derece makul görünmektedir. Öte yandan gerek Ostrogorsky (s. 361) ve gerekse Charles M. Brand (*Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Cambridge 1968, s. 178) iki taraf arasındaki diplomatik diyalogu 1173 senesinden itibaren başlatmaktadır. Runciman, (II, 328) ise bu olay hakkında tamamiyle sessiz kalmıştır. Turan (s. 221) ise münasebetleri yine aynı olay ile başlatmasına karşın 1171 tarihini vermiştir.

kabul edeceği teklifinde bulunmuştur.¹⁸ Bahse konu tekliflerden ikincisinin gerçeklikten uzak görünmesine karşılık evlilik ile alakalı ilk teklif ise Ortaçağda devletlerarası ilişkileri geliştirmek adına başvuru genel geçer bir kaide olması hasebiyle doğruluk payı yüksektir. Ayrıca Bizans ile I. Frederich arasındaki bozuk siyasî ilişkiler dikkate alındığında gayet mantıklı bir hamledir. Nitekim Kutsal Roma-Germen İmparatorunun, III. Haçlı Seferine çıkmak için hazırlıklarını yaptığı döneme kadar da sürdürülmüştür.

III. Haçlı Seferine doğru giden periyotta yaşanan bir diğer ilginç diplomasi ise Sultan Salâhaddin Eyyûbî ile Papa III. Lucius (1181-1185) arasında geçen bir dizi mektuplaşmaya dairdir. 1184 yılına ait aktarımlarda verilen iki mektubun ilkinde Sultan, Oliverius Vitalis adlı Papalık elçisi tarafından kendisine iletilen mektuptan duyduğu memnuniyeti ifade ettikten sonra esir mübadelesi hususundaki onayını bildirmektedir.¹⁹ İkincisi ise Sultanın yine kendisine gelen mektubun cevabı olmak üzere Venedikli Jean Dandolo'nun eliyle Papalık makamına verdiği cevabı içermektedir. Sultan *bütün Hıristiyan âleminde bulunabilecek en iyi dost ve Hıristiyanların bağlı olduğu efendi* şeklinde hitap ettiği muhatabına Ortadoğu'daki Haçlıların anlaşmayı bozmasından ötürü veryansın etmektedir.²⁰ Söz konusu mektupların bu dönemi bize aktaran İslam kaynaklarından teyidi mümkün olmasa da içeriklerinin bölgedeki siyasî-askerî realiteye uygun olduğu görülmektedir. Sultan özellikle ikinci mektupta mevcut barışın Kudüs ve Sur'daki Haçlılar tarafından bozulduğunu ifade ile artık sorumluluğun kendisinde olmadığını yazmıştır.²¹ Zaten sonrasında başlattığı bir dizi askerî harekât neticesinde Hittin Zaferi (Temmuz 1187) ile Kudüs'ün (Ekim 1187) fethine giden yol açılmış ve dolayısıyla III. Haçlı Seferi için de ilk adım atılmıştır.

Buraya kadar ele almaya çalıştığımız çok yönlü ittifak ve diplomasi teşebbüsleri çalışmamızın ana mihverini teşkil eden Kutsal Roma-Cermen İmparatoru I. Frederich Barbarossa'nın

18 Ottonis de Sancto Blasio, *Chronica*, ed. A. Hofmeister, in *Scriptores Rerum Germanicarum*, Hannover: Monvmenta Germaniae Historica, 1912, s. 37. Öte yandan bu durumu yukarıda aktardığımız Arslan Heinrich'in Sultan II. Kılıç Arslan ile 1173'te hac dönüşünde yaptığı görüşmedeki Hıristiyanlıkla ilgili diyaloglarla ilişkilendirmek mümkündür (bunlarla alakalı bkz. Joranson, a.g.m., s. 201-202, 189n; Özcan, s. 207-211). Heinrich'in gezisinin sonrasında aktarımlarının etkisiyle Sultanın, Hıristiyanlık içerisinde sapkın kabul edilen mezheplerden birine mensubiyeti konusunda birtakım tevatürlerin çıkmış olması muhtemeldir. Nitekim yine bu periyota ait olmak üzere Papa III. Alexander'ın kendisine gelen ve adı geçen Sultanın, Hıristiyanlığa geçmek isteğine karşılık (Petri Blenensis, *Opera Omnia*, II, ed. I. A. Giles, Oxonii 1847, (Opuscula) XXI-XXXII; Mathei Parisiensis, *Cronicis Maioribus*, s. 112, praefatio: W. Wattenbach, ed. *Monvmenta Germaniae Historica*, tomus XVIII, Hannover: Monvmenta Germaniae Historica, 1888, s. 112) yazılan sahte mektubun (bkz. Altay Tayfın Özcan, "Papa III. Alexandr'ın II. Kılıç Arslan'a Gönderdiği Mektup ve Sultan'ın Hıristiyanlığı Kabulü Meselesi: Mit mi Gerçek mi?", *MESOS, Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi*, c. I, sayı. 1, Aralık 2019, s. 5-18.) yanında yine 1186'da ölen çağdaş Roberti de Torignio (Robert Torigni)'nin (*Chronica*, ed. Richard Howlett, *Chronicles of the Reigns Stephen, Henry II and Richard I*, vol. IV, Londra: Monvmenta Germaniae Historica, 1889, s. 297) deyim yerinde ise doğüstü mucizelerle süslü ve Hıristiyanlığı yüceltmek motivasyonu ile yazıldığı aşikar II. Kılıç Arslan'ın annesi vesilesiyle Hıristiyan olduğuna dair aktarımlar dikkati çekmektedir.

19 Radulfi de Diceto, *Opera Historica*, (*Ymaniges Historiarum*) II, ed. William Stubbs, Londra: Monvmenta Germaniae Historica, 1876, s. 25.

20 Radulfi de Diceto, a.g.e., s. 25-27.

21 Radulfi de Diceto, II, 27.

Haçlı seferinin Balkan geçişindeki olaylara da direkt etkide bulunmuştur. Öyle ki Almanlar ile Bizans arasında yaşananlarda yukarıda aktarmaya çalıştığımız diplomatik münasebetlerin gölgesi çoğu zaman yekdiğerine karşı şüphe bulutları şeklinde vurmuştur. Bu durum olayları bize aktaran kroniklerin anlatılarına da kimi zaman abartılı komplo teorileri şeklinde yansımıştır. Diğer yandan I. Frederich Barbarossa'nın kara yolunu tercih etmesindeki sebeplerin başında Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ile arasındaki elçilik teatisi olduğu ve hatta söz konusu münasebetlerin imparatorun Balkanlardaki yolculuğu boyunca da sürdüğü bir vakiadır.

Kudüs'ün, Müslümanlar tarafından fethinin sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan şaşkınlık, hayal kırıklığı ve dehşetin fiiliyata yansması geniş kitlelerin haçı kabul ederek doğuya hareketlenmek üzere hazırlıklara başlaması şeklinde olmuştur. Diğer taraftan kralların da dâhil olduğu üst rütbelilerin sefer hazırlıkları yaptıkları bu dönemde farklı gruplar bağımsız bir şekilde organize olarak çok daha evvelden peyderpey Doğuya doğru yola çıkmışlardır.

Birbirleriyle savaşan İngiltere ve Fransa kralları, Papalığın aracılığı ile Gisors'ta bir araya gelip buna son verirken Kara Avrupası'nın en büyük gücü olan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğunun sahibinin ikna edilmesi için yukarıdakiler arasındaki barışın sağlanmasında da aktif rol alan Albano Piskoposu Henri görevlendirilmiştir. Almanca bilmeyen ve tercümanlar vasıtasıyla muhatabına hitap eden bu zat yine de vazifesini başarıyla yerine getirmiştir. Onun çabaları sayesinde imparatorun dışında birçok soylu ve şövalyede haçı kabul etmiştir.²² İmparator gerekli planlamaların yapılması adına 27 Mart 1188'de Mainz'de geniş katılımlı bir buluşma tertip etmiştir. Burada haçın kabul edilmesinin akabinde hazırlıkların 23 Nisan 1189 tarihine kadar tamamlanması kararı alınmıştır.²³

Yapılan hazırlıkların dışında diplomatik çabaların da bütün hızıyla devam ettiği görülmektedir. Nitekim bu yıl içerisinde Bizans İmparatoru II. Isaakios Angelos tarafından gönderilen *Logothetes tu dromu*²⁴ Ioannes Dukas başkanlığındaki bir Bizans heyeti Eylül ayında Nüremberg'teki I. Frederich'in huzuruna çıkmışlardır. Görüşme iki taraf arasında geçmişte yaşanmış menfi olayların gölgesinde cereyan etmiş ve heyet II. Isaakios'un, Ortadoğu'yu hedefleyen Alman seferinin kendi egemenlik sahası için bir tehdit olabileceği konusundaki endişelerini I. Frederich'e iletmiştir.

22 *Chronica Regia Coloniensis*, in *Scriptores Rerum Germanicarum*, Hannover: Monvmenta Germaniae Historica, 1880, s. 138-139; Arnoldi, *Chronica Slavorum*, s. 128; Otto Sancto Blasio, *a.g.e.*, s. 45; Ansbertus, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, thk. Josepho Dobrowsky, Prag: Ashgate Publishing, 1827, s. 18, çev. "The History of Expedition of Emperor Frederick", *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, çev. G. A. Loud, Burlington, 2010, s. 41; "The History of Pilgrims", *The Crusade of Frederick Barbarossa The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, çev. G. A. Loud, Burlington, 2010, s. 143; Roger of Wendower, *Flores Historiarum*, İng. çev. J. A. Giles, *Flowers of History*, II, Londra, 1899, s. 63; Edgar N. Johnson "The Crusade of Frederick I and Henry VI", *A History of the Crusades*, II, *The Later Crusades 1189-1311*, ed. R. L. Wolff - H.W. Hazard (gen. ed. K. M. Setton), Londra, 1969, s. 86-90.

23 Arnoldi, s. 128; Ottonis de Sancto Blasio, *a.g.e.*, s. 44; "The History of Pilgrims", aynı yer.

24 Bizans'ta ulaşım, iletişim ve dış işlerinden sorumlu bakan olup aynı zamanda dış işleri konusunda da imparatorun başdanışmanlığını yapan görevlidir. Bkz. Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik*, çev. Gül Çağlalı Güven, İstanbul, 2000, s. 40; A. Kazhdan, "Logothetes tou dromou", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, s. 1248.

Daha önceki Haçlı seferlerinde yaşananlar ve bundan kaynaklı olarak Bizans yöneticilerinin ve ahalisinin zihninde yerleşmiş genel Haçlı imajı dikkate alındığında II. İsaakios'un endişe etmek hususunda pek de haksız olmadığını rahatlıkla söylemek mümkündür.²⁵ Aynı dönemlerde haçı kabul eden İngiltere Kralı II. Henri'nin, Lüksemburg Arkeodunu Richard Barre eliyle gönderdiği benzer istekleri içeren mektubu da Bizans İmparatorunun endişelerini arttırmış olmalıdır.²⁶ Ancak I. Frederich'in gerekli güvenceleri vermesinin sonrasında II. İsaakios, Alman Ordusunun geçiş güzergâhında istenilen erzak ve diğer ihtiyaçları karşılayacağını taahhüt etmiştir.²⁷

Bunun dışında sefere kara güzergâhından devam etmek hususunda ısrarlı görünen I. Frederich'i yolculuğun rahat geçeceği hususunda ümitlendiren bir başka gelişme de hemen hemen Bizans heyetiyle aynı dönemlerde huzuruna çıkan Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın elçileri olmuştur.²⁸ Ancak Alman İmparatoru her iki heyet ile varılan mutabakatlara karşın bu kadar iyimserlik beslemesi için henüz erken olduğunun şimdilik habersizdi. Nitekim Bizanslıların yanında İstanbul'a yolladığı elçilik heyeti *kurtların arasına kuzu olarak gönderildiklerinden* (quod tam simplices et fideles legati mittebantur, sicut oves in medio luparum) haberdar değildi.²⁹

I. Frederich her şeye karşın kendisinden son derece emin olup bunu da Henri von Dietz adlı elçisini Salâhaddîn'e gönderip ona açık bir savaş ilanında bulunarak göstermiştir. Kudüs'ü ve ele geçirdiği diğer toprakları vermediği takdirde onu bir sonraki Kasım ayında Zoan Ovasında savaşa davetin yanında kendisini Romalı General Crassus ile özdeşleştirerek bu zafetin kazandığı zaferler ile muhatabını tehdit etmiştir. Ancak karşı taraftan aldığı cevap haliyle beklediği gibi olmamıştır. Eyyûbî Sultanı ise cevaben savaş için geldiği takdirde her zaman Hıristiyanlardan da kalabalık olan Müslümanlarla onları karşılayacağını, eğer ki barış isterse bölgede Haçlıların elinde kalan yerlerin kendisine teslim edilmesini, bunun yapıldığı takdirde

25 Bizans ahalisi bilhassa II. Haçlı Seferi sırasında Haçlıların saldırganlığından dolayı ciddi sıkıntılar yaşamışlardı. Bununla alakalı bkz. Elizabeth Jeffreys-Michael Jeffreys, "The Wild Beast From the West, Immediate Literary Reactions in Byzantium to the Second Crusade", *The Crusade from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ed. Angeliki E. Lailou-Roy Perviz Mottahedeh, Washington: Hoax Press, 2001, s. 101-116.

26 Radulfi de Diceto, II, 52-53.

27 Niketas Khoniates, *Historia*, çev. Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, *Kommenos Hanedanı'nın Sonu ve II. İsaakios Angelos Devri*, İstanbul: Dünya Yayınları, 2006, s. 207-208; Ansbertus, a.g.e., s. 19, İng. çev. s. 45-46; Brand, *Byzantium Confronts the West*, s. 176; Johnson, a.g.m., s. 91.

28 Ansbertus, s. 15; "History of Pilgrims", s. 146; Ottonis de Sancto Blasio, s. 45-46.

29 Ansbertus, s. 20, İng. çev. s. 46. Müellif elçilerin, Bizans heyeti ile birlikte gönderildiğini ifade ederken *Chronica Regia Coloniensis*'de (s. 145) Bulgar topraklarına girildikten sonra elçilerin yollandığı ifade edilmektedir. Arnoldi (s. 132-133) de buna benzer bir ifade kullanmıştır. Ayrıca bkz. Brand, *Byzantium Confronts the West*, s. 176; Johnson, a.g.m., s. 91-92; John Freed, *Frederick Barbarossa: The Prince and the Myth*, New Haven: Yale University Press, 2016, s. 330-331.

Kutsal Haçı geri verip elindeki Hıristiyan esirleri serbest bırakacağını ve Kudüs'te Hıristiyan rahiplere ibadet için müsaade edeceğini bildirmiştir.³⁰

Mektubun içeriğindeki ifadelerin abartılı ve uydurma olabileceği konusundaki (haklı/haksız) şüpheler bir kenara bırakıldığında böyle bir elçiliğin mevcudiyeti bir vakiadır. Zira Eyyûbî sultanına mektubu götüren Henri von Dietz'in adı aynı dönem içerisinde I. Frederich tarafından Bizans İmparatoruna gönderilen elçiler arasında da geçmektedir³¹. Dolayısıyla bu zatın evvela Sultana gidip sonrasında diğer Alman elçileriyle İstanbul'da buluştuğunu düşünmek makul olacaktır.³² Hatta adı geçen zat, Türkiye Selçuklularının merkezi Konya'ya da uğrayarak II. Kılıç Arslan'a, imparatorun serbest geçiş hakkı ve ordu için pazar yerleri talebini de iletmıştır.³³

Mainz'daki toplantıda verilen sürenin dolmasının sonrasında emrindeki ordusuyla birlikte 23 Nisan 1189'da Regensburg'tan hareket eden İmparator I. Frederich geride bıraktığı ülkesinin işlerini ise büyük oğlu Heinrich'e havale etmiştir. Kendi adını taşıyan diğer oğlu Swabia Dükü ise onunla sefere katılmıştır. Böylesine büyük bir ordunun denizden taşınamayacağını gerçeği dışında yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden ötürü kara yolundan gidilmesi daha uygun görülmüştür.³⁴ Teçhizat ve disiplin anlamında mükemmel olmalarının yanında yolculuk sırasında hastalanacaklar için gecikmeye sebebiyet vermesin diye birçok vagon (kapalı araba) inşa edilmiştir³⁵. Ancak Alman imparatoru seferi sırasında yaşayacağı uzun süreli gecikmelerin çok başka nedenlerden kaynaklanacağından şimdilik habersizdi.

30 *Chronica Regia Coloniensis*, s. 140; Petri Belenensis, II, 173-174; Radulfi de Diceto, II, 56-57; "History of Pilgrims", s. 144-145; Roger of Wendover, II, 64-68; Roger de Hoveden, II, 100-102; *Itinerarium Peregrinorum Gesta Regis Ricardi*, İng. çev. Helen J. Nicholson, *Chronicle of Third Crusade A Translation of the Itinerarium Peregrinorum Gesta Regis Ricardi*, Londra 1997, s. 49-54; Geoffrey de Vinsauf, *Richard of Holy Trinity, Itinerary of Richard I and the Others to the Holy Land*, Cambridge: Lulu Press, 2001, s. 22-27.

31 Ansbertus, aynı yer, İng. çev. aynı yer.

32 Münster Piskoposu, Nassau Kontu Rupert, Kont Walram, Dietz Kontu Henri ile mabeyncisi Markvard'tan oluşan bu heyetin yola çıkışı ile alakalı iki farklı görüş bulunmaktadır. Ansbertus (s. 19-29, İng. çev. s. 46) Bizans heyetinin hemen peşinden elçilerini yola çıkardığını söylerken Niketas Khoniates (s. 208-209) ise Bizans sınırlarına girdikten sonra heyetin gönderildiğini yazmıştır.

33 "History of Pilgrims", s. 145.

34 Alman Haçlı Ordusunun mevcudiyetle alakalı kaynaklarda birbirini tutmayan farklı rakamlar söz konusudur. Bunlardan Arnoldi (s. 130-131) Tuna Nehri geçilirken yapılan sayımda 50.000 süvari ve 100.000 yaya sayıldığını söyler. *Itinerarium* müellifi (s. 60) 3000 süvari ve 80.000 yaya, *Chronica Regia Coloniensis*'de (s. 144) 15.000'i seçme 30.000 kişi, İslam kaynaklarından Ebû Şâme (IV, 111) ve İbn Şeddad'ta (s. 115, İng. çev. 106), İmadeddin el-Katib el-İsfahanî (s. 179) de ise 60.000'i süvari olmak üzere toplamda 300.000 kişi şeklinde sayılardan söz edilmektedir. John Freed (*a.g.e.*, s. 335) 2000 ila 3.000'i süvari toplamda 12.000 ila 15.000 arasındaki bir rakamın en iyi tahmin olabileceğini belirtir. Bu rakamlara orduya daha sonrasında katılan Bulgarları Burgundy, Lorraine ve diğer yerlerden gelen takviyeleri dâhil etmez. Johnson (s. 92) ana gücünü 20.000 süvarinin oluşturduğu 100.000 güçlü askerinin olduğu söylenir, demektir. Bize göre ise bu öncelikle süvariler de dâhil olmak üzere 40.000-50.000 arasında bir rakamdır. Zira 100.000 üzerindeki rakamların ikmal, sevk ve idare anlamında yürütülmesinin arz edeceği güçlükleri dikkate almak gerekmektedir. Diğer taraftan I. Frederich'in 1158 senesindeki Milan kuşatmasında 15.000 Alman ve İtalyan şövalyesi ile sayısız yaya askerle yer aldığı söylenmektedir (Freed, s. 172). Alman İmparatorunun, İtalya'da muhatap alınan askerî güçlerle Salâhaddin Eyyûbî'yi hele de uzun bir yol güzergâhını da dikkat ederek aynı kefeye koymayacağını aşîkârdır. Aynı zamanda onun, Eyyûbî Sultanının en çekindiği güç olduğunu da düşündüğümüzde belirttiğimiz rakamlarda bir orduyla yola çıkmış olması muhtemeldir.

35 *Itinerarium Peregrinorum Gesta Regis Ricardi*, s. 55.

Nehir üzerinden gemiyle Viyana'ya kadar gelen I. Frederich daha sonra kara yoluyla 25 Mayıs 1189'da Pressburg (bugünkü Bratislava) şehrine ulaşmıştır. Burada kamp kurarak dört gün boyunca ordusunun geride kalan kısımlarının toplanmasını beklemiştir. Pressburg'ta bağluların ve müttefiklerin katılımıyla güçlenen Alman ordusu içerisindeki bazı unsurlar kara güzergâhının meşakkatlerinden sakınarak imparatorun ayrılıp deniz yoluyla Ortadoğu'ya gitmeyi tercih etmişlerdir. Bu arada disiplinin korunmasına son derece önem verildiğinden münferit yağmalama olaylarının müsebbipleri elleri kesilmek suretiyle cezalandırılmışlardır.³⁶

Alman Ordusu, Macaristan topraklarındaki ilerleyişi sırasında Kral Bela ve eşi tarafından gayet iyi bir şekilde karşılandığı gibi bunlar Gran'da (bugünkü Estergon) I. Frederich ile bir araya gelerek Pentocost (Hamsin) Yortusu kutlamalarını birlikte yapmışlardır. Söz konusu süreci bize aktaran Ansbertus, İmparatora sunulanların yanında diğer liderlere ve ordu mensuplarına da hediyeler verildiğini, ordunun erzak ihtiyaçlarının karşılandığını söylerken Macar Kralının bunu sevgiden mi yoksa korkudan mı (timore vel amore) yaptığının belli olmadığını da ifade etmektedir.³⁷ Kaynağın, kralının samimiyeti ile alakalı şüphesine karşın Alman ordusunun Macar topraklarındaki beş haftayı bulan yolculuğu sorunsuz geçmiştir.

Drava Nehri aşan Almanlar kısa süre önce Macarların eline geçmiş olan Sirmium'a girmiştir. Gerek adı geçen yerleşimde ve gerekse haziran ayının son günlerini geçirdikleri Belgrad şehrinde yılanlar ve sivrisineklerin varlığı dışında herhangi bir aksilikle karşılaşmamışlardır. 1 Temmuz'da ordudaki marangozlara yaptırılan gemilerle Tuna Nehri geçerek Bizans arazisine adım atmışlardır. Burada Braničevo şehrinin valisi tarafından da başlangıçta iyi bir kabul görmüşlerdir.³⁸ Fakat mevcut durumun aldatıcı olduğu çok geçmeden kendisini belli etmiştir. Almanlar 11 Temmuz'da şehirden ayrılırken Vali başlangıçtaki tavrının tamamen aksine yanlarına verdiği kılavuzların eliyle onları geçilmesi zor yollardan götürerek ilerlemelerini yavaşlatmayı amaçlamıştır.

Alman Ordusu, Niş'e doğru harekete geçtiğinde ise artık her şey tersine dönmüş gibiydi. Arazinin sık ağaçlarla örtülü olmasından da istifade eden çevredeki Grekler, Sırlar, Bulgarlar ve Ulahlar yaptıkları saldırılarla Almanlara rahatsızlık veriyorlardı. Bütün bunların Braničevo valisinin talimatıyla yapıldığı ve haliyle işin İmparator II. Isaakios'a kadar uzadığına dair yakalananlardan edinilen bilgiler Almanların, Bizanslılara karşı giderek artan bir öfke duymalarına sebebiyet vermekteydi. Özellikle de yapılan saldırılarda zehirli okların kul-

36 Ansbertus, s. 21-25, İng. çev. s. 47-56. Müellif burada ayrıca Alman ordusuna yapılan katılımları tek tek aktarmaktadır.

37 *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, s. 25-26, İng. çev. s. 58. Ayrıca bkz., *Chronica Regia Coloniensis*, s. 144; Arnoldi, s. 129-130; Ottonis de Sancto Blasio, s. 46; *Itinerarium Peregrinorum Gesta Regis Ricardi*, s. 55-56; Geoffrey Vinsauf, s. 33.

38 Bilhassa Arnoldi (s. 131-132) Braničevo dükünün, İmparatora iki kulp ile taşınan altından bir gemi hediyesi ettiğini, Alman ordusunun geçmesi için yolları genişlettiğini ve bir haftalık erzaklarını verdiğini söylemektedir.

lanılması, failerin belli bir kasıtlı hareket ettiklerini göstermekteydi.³⁹ İlginç bir şekilde Batılı kroniklerde Bizans ile Salâhaddîn Eyyûbî arasındaki diplomatik münasebetler aktarılırken adı geçen Sultan tarafından elçilik heyeti ile birlikte II. Isaakios'a zehirli yiyecekler gönderildiğine dair bazı aktarımlar mevcuttur.

Buna göre iki taraf arasında zaten var olan dostluk Kudüs'ün fethinin sonrasında da devam etmişti. Yukarıda da belirtildiği gibi II. Isaakios, Sultanı kutlamak üzere ona elçiler göndermişti. Hatta daha sonrasında İstanbul'a gelen Sultanın elçileri diğer mevkidaşlarına nazaran çok daha büyük itibar görmüşlerdi.⁴⁰ İki taraf arasında zaten var olan ve yukarıda aktardığımız ittifakın varlığı dönemin şahidi İslam kaynaklarınca da anlatılmaktadır. Nitekim hepsi söz birliği etmiş gibi Bizans İmparatoru II. Isaakios'un, Haçlıları engellemek isteğine karşın bunu başaramadığı ancak ikmal hususunda onları oldukça zorladığı ifade etmişlerdir.⁴¹ Öte yandan bu durum zaten Kudüs'ün elden çıkmasının şokunu yaşayan ve çözüm yerine öncelikle evvela bir günah keçisi aramayı alışkanlık haline getirmiş Batılılar için gayet uygun bir ortam meydana getirmektedir.

Öyle ki *Chronicon Magni Presbyteri*'de iki tarafın gerçekleştirdikleri karşılıklı elçilik teatisi sırasında Bizans İmparatorunun, Sultan Salâhaddîn'den aldığı hediyelerin arasında 8.000 yük zehirli un, 3.000 yük zehirli buğday (et sex milia modiorum farinae toxicatae, et tria milia modiorum frumenti simiter toxicati) ve yine zehir dolu bir kap bulunduğu şeklinde bir bilgi geçmektedir.⁴² Hatta biraz daha sonrasında bu durumun giderek paranoya halini aldığı ve başka bir kaynaktan Almanların, Bizanslıların verdikleri şaraplardan kendilerinin zehirlenmediklerini aksine bunları içtikleri düşmanlarının acılar içinde öldükleri yazılmıştır.⁴³ Yine bir diğer kronikte Eyyûbî Sultanının kendisine müttefik edindiği Bizans İmparatoruna 800 Türk okçusu gönderdiğini şeklindeki bilgi de elçilik ile birlikte gelen zehir ve zehirli oklarla vurulan

39 Ansbertus, s. 29, İng. çev. s. 60. Yine *Itanarium* (s. 56) müellifi de benzer şekilde Alman ordusunun ezilmesi ya da engellenmesi için bütün bunları İmparator Isaakios'un organize ettiğini yazmıştır. Arnoldi (s. 131) ise ilginç bir şekilde zehirli ok saldırılarının Sırp tarafından yapıldığını ve yiyecek aramaya çıkan 500 hizmetçinin bu şekilde öldürüldüğünü ertesi gün ise bölgenin hâkiminin (Sırp Jupanı Stephan Nemanya) itaatini sunmak üzere İmparatorun yanına geldiğinden bahsetmektedir. Ayrıca İmparator Manuel'in 1180'deki ölümü sırasında Bizans'ın tabiiyetinden çıkan adı geçen Sırp Jupanının bu bölgede etkinlik göstermesi de Arnoldi'nin aktardıklarını doğrular niteliktedir. Aynı şekilde Ansbertus (s. 28, 30, 33, 35, İng. çev. s. 60-62, 64, 66) eserinin farklı yerlerinde Alman Ordusuna karşı zehirli oklarla yapılan saldırılara dair kayıtlar bulunmaktadır.

40 Radulfi de Diceto, II, 59.

41 İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 132-133, İng. çev. s. 121-122; Ebû Şame, IV, 111-114; İbn el-Esîr, XII, 48. Yine Yerli Hıristiyan kaynaklarımızdan Gregory Abu'l-Farac'da (*Abu'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 454) *Almanya Kralı, İstanbul'a geldiğinde Yunanlılar onu ilerlemekten alıkoymadılar. Bu yüzden kral onlarla döğüştü ve onları mağlup etti. Yunanlılar da ona boyun eğdiler ve yol verdiler* şeklinde kısa ama benzer bir kayıt yer almaktadır. Niketas Khoniates (s. 209 v.d.) de belli bir süre sonrasında İmparatorun muhataplarını engellemek çabası içine girdiğinden bahsetmektedir.

42 s. 512, İng. çev. s. 155. Ancak aynı olaydan bahseden Radulfi de Didecto (II, 60) da zehir olayı ile alakalı bir bahis yoktur.

43 Ansbertus, s. 54-55; İng. çev. s. 81-82.

Almanların açıklaması gibidir.⁴⁴ Ancak Sultan Salâhaddîn'in yakın danışmanları arasında yer alan kaynaklarımızda böyle bir bilginin mevcudiyetine rastlanmaz. Zehirli oklar meselesinin gerçeklik içermesi olasılığının yüksekliğine karşın yine de bunun organize bir fiil olduğunu söylemek pek doğru bir yargı olmayacaktır. Muhtemelen bahse konu kaynaklar içine düştükleri zorlukların da etkisiyle karşılardaki ittifakın etkisini göstermek amacıyla böyle bir anlatıma başvurmaları ihtimal dâhilindedir. Ayrıca Akka önlerindeki mücadelelerde asker açısından sıkıntı yaşayan ve bunu da Halife'ye yazdığı mektubunda açıkça ifade eden⁴⁵ Sultan'ın bahsedilen rakamdaki bir birliği Bizans imparatoruna göndermesi şartlar gereğince düşünülemez. Öte yandan onun bütün siyasî-askerî kariyeri sırasında düşmanlarına dahi ortaya koyduğu adaletli ve hoşgörülü tavrının da böyle bir harekete engel teşkil edeceğini burada belirtmek gerekmektedir.

Bir başka husus ise Bizans İmparatorluğunun Manuel Komnenos'un ölümünden beridir isyanlarla çalkalanan Balkan coğrafyasındaki etkinliğinin derecesinin ne olduğudur. Hatta I. Frederich ile sürekli görüşen ve onu İstanbul üzerine yürümeye kıskırtan Sırp, Bulgar ve Ulah asi liderlerinin dahi bölgedeki otoritesi sorgulanır niteliktedir. Böylesi bir hengâmede Alman Ordusuna yapılan saldırıların büyük bir kısmının bu düzensizlikten istifade etmeye çalışan haydutlardan geldiğini düşünmek daha doğru bir tespit olacaktır. Bizans'ın olaylara menfi yöndeki müdahalesi ise bize göre Braničevo valisinin eliyle Almanları geçilmesi zor yollara sevk etmekten ibarettir.

Aslında benzer bir durum *karşı saftaki* Bizans için de geçerlidir. Nitekim İmparator, her şeye rağmen Almanların Filistin'e değil kendisi üzerine yürüdüğünü düşünmekteydi. Bu sebeple de kendisine aktarılan bir kehanette onların Xylokerkos Kapısı'dan (Belgrad Kapısı)'sından şehre gireceği anlatıldığı için burasını ördürmüştü. Hatta kaynakta onun eline yeni yapılmış okları alarak Blakhernai Sarayı'nın penceresinden bakıp buradan ok atarak Almanları yok edeceğini söylediği ve böylelikle kendisini gülünç duruma düşürdüğü ifade edilmektedir.⁴⁶

Yukarıdan itibaren anlatmaya aktarmaya çalıştığımız söz konusu rivayetler Bizans ile Haçlıların arasında var olan ve aradan geçen süreçte daha da keskinleşmiş bir düşmanlığın ürünüdür. Her iki taraf da birbirini olduğundan daha kötü göstermenin yanı sıra yaptıkları ve yapılanlar için mazeret gösterebilmek adına fırsatını bulduklarında yekdiğerini böylesine abartılı hikâyelerin muhatabı yapmaktan geri durmamıştır. Aslında bütün bunlar 15 sene sonrasında meydana gelecek olayların da bir habercisidir.

Tekrardan Alman Ordusunun ilerleyişine döndüğümüzde yanlarındaki yolu bilen Macarların desteği ile 27 Temmuz'da Niş'e ulaşan imparatoru burada Sırp Büyük Jupanı Stephan Nemanya ve kardeşi karşılamıştı. İmparator Manuel'in 1180'deki ölümü sonrasında Bizans

44 *Chronicon Montis Sereni*, Monumenta Germaniae Historica, tomvs: XXIII, ed. E. Ehrenfeuchter, Hannover 1874, s. 161.

45 Ebû Şâme, II, 185.

46 Niketas Khoniates, s. 212-213; Radulfi de Didecto, *aynı yer*.

ile tabiiyet bağlarını koparan bu zat I. Frederich'in gelişini hâkimiyet sahasını genişletmek ve siyasi bir ittifak için fırsat olarak görmüştü. O sıralarda işgal etmiş olduğu Niş'te muhataplarını iyi bir şekilde istikbal edip hediyeyle boğan Stephan Nemanya aynı şekilde güzel bir karşılık görmüştü. Bu durum haklı olarak zaten güvensizliklerin pençesindeki II. Isaakios Angelos'u gelenlerin niyetleri konusunda iyice endişelendirmiş olmalıdır.⁴⁷ Mamafih Nemanya'nın talepleri hedefinden sapmak istemeyen I. Frederich tarafından kabul görmemişti. Benzer şekilde Bulgar asiler de I. Frederich ile anlaşma zemini bulmak üzere Alman ordugâhına gelip gidiyorlardı.⁴⁸

İlginç olan bir husus ise Bizans İmparatorunun, Almanların gelişi sırasında İstanbul'da bulunmayışdır. Nitekim II. Isaakios o sıralarda Philadelphia şehrinde isyan eden Theodoros Mankaphas isyanını bastırmak üzere Anadolu'ya geçmişti.⁴⁹ I. Frederich'in elçileri de bir süre onun gelişini beklemek zorunda kalmışlardı. Bir sene öncesinde elçilerinin Nüremberg'de Alman İmparatorunun huzuruna çıkmış olmalarına karşın II. Isaakios'un, muhatabını biraz daha geç beklediği ihtimal dâhilindedir. Nitekim Almanlar da onun, İstanbul'da olmadığını Macar Kralı'nın gönderdiği elçilerden öğrenmişlerdir.⁵⁰

İmparator, İstanbul'a dönmeyişinin hemen ardından kabul ettiği elçileri efendilerinin Sırp-larla münasebatından endişe ederek tevkif ettirmişti. Bunun sonrasında Alman ordugâhına gönderilen Bizans elçilerinin de vazifelerinin tamamen aksine hareket etmeleriyle iki taraf arasındaki ilişkiler biraz daha çıkmaza girmişti. Öyle ki Ioannes Dukas ve Andronikos Kantakuzenos adlı elçiler I. Frederich'i *Romalılara karşı kızdırdılar*.⁵¹ Akabinde ise olaylar domino taşı etkisiyle gelişmeye başladı. *Sonuçta edilen yeminler bozuldu ve gerekli yiyecek malzemesinin sağlanması aksadı*.⁵² Teyakkuza geçen Bizans askerî gücü, Bulgaristan'daki sık ormanlık sahada ve geçitlerde pozisyon aldığı gibi Alman ordusundan yiyecek aramak üzere ayrılana da saldırmak emrini almıştı. Böylece zihinlerde mevcut olan asıl niyetler artık tam manasıyla açığa çıkmıştı.

Bu arada Filibe'ye doğru yola çıkan Alman Ordusu ise Bizanslıların yönlendirmesiyle ya da yalnızca soygun ve talan gayesiyle saldırılar düzenleyen gruplara karşı kayıplar vererek ilerlemeye devam ediyordu. Ayrıca sıtma başta olmak üzere salgın hastalıklar da can kayıplarının sayısını arttırmaktaydı. Erzak imkânlarının kısıtlanmasından ötürü ordudaki fakir yaya askerler arasındaki kayıplar da yükselmişti. Çünkü bunlar yanlarındaki mevcut erzakı önceden tükettikleri için yeni durumdan haliyle ciddi şekilde etkilenmişlerdi. Bölgenin ahalisi ise bulunabilecek ikmal ve iaşe maddeleriyle birlikte şehirleri terk edip dağlara çekilmişti.

47 *Chronicon Magni Presbyteri*, s. 510, İng. çev. s. 150. Arnoldi (s. 132) ise Braničevo Valisinin; Almanların geldiğini ve eğer onlara müsaade ederse onu tahtından edip ülkesini elinden alacaklarına dair II. Isaakios'a bir mektup yazarak onu endişelendirdiğini aktarmaktadır. Ayrıca bkz. Brand, s. 177; Jason, a.g.m., s. 102.

48 Ansbertus, s. 30, 33, 55, 58, İng. çev. 61-62,64,83-85. Ayrıca bkz. Johnson, s. 99-100.

49 Niketas Khoniates, s. 202-206.

50 Ansbertus, s. 28-29, İng. çev. s. 60-61.

51 Niketas Khoinates, s. 209; Ansbertus (s. 33, İng. çev. s. 64) ise onların yine kendilerine karşı ikiyüzlü bir tavır takındıklarını, yol güzergâhı boyunca rehberlik ve pazar yerleri açılacağına güvencesini verdiklerini söylemektedir.

52 Niketas Khoinates, aynı yer.

Bu arada Almanlar erzaklarının bulunduğu kolu saldırganlara karşı süvarilerin dışında tatar yayları (arbalet) ile silahlanmış askerler ile korumaya aldıkları gibi yakaladıklarını da idam edip teşhir ederek korku salmaya çalışıyorlardı.⁵³

İmparator I. Frederich yürüyüşün öncesinde ordusunu üç kısma bölerek öncü birliklerinin başına oğlu Swabia Dükünü getirmişti. Babasıyla aynı adı taşıyan bu zatin gayretleriyle Alman Ordusu birbiri ardına muhtemelen Bizans kuvvetleri tarafından tutulan üç tahkimli geçidi aşip daha rahat bir yürüyüş imkânı bulduğu gibi çevreden elde ettikleri erzak sayesinde ikmallerini sağlayabilmişlerdi. Nihayetinde 14 günlük bir yolculuğun sonrasında yine sakinleri tarafından terk edilmiş ve erzak bakımından boş olan Sofya şehrine ulaşmışlardı. Bir süre dinlenip güç toplayan I. Frederich bazı Bizans güçlerinin yolu üzerindeki geçitleri tahkim ettiğini haber almıştı. Bunun üzerine bizzat ordusundan bir kısım süvarinin başına geçerek rakiplerinin üzerine yürümüşü. Fakat karşındakiler savaşmayı göze alamayarak çekilmeyi tercih etmişlerdi. Böylece Bulgaristan geçitlerinin tamamını aşmayı başaran Almanlar sekiz haftanın sonunda 20 Mayıs'da Circuviz denilen yere inmişlerdi. Burası düz bir araziydi.⁵⁴

I. Frederich'i Circuviz'de II. Isaakios'un serbest geçiş hakkını reddettiğini bildiren bir mektubuyla gelen yeni bir Bizans heyeti beklemekteydi. Daha Almanya'dan harekete geçmeden evvel bu konuda anlaşmış olduğunu düşündüğü muhatabından böyle bir karşılık almak onu kızdırmıştı. İstanbul'a gönderdiği elçilerin hapsedildiğini öğrenmesi ise kızgınlığının öfkeye dönüşmesine sebebiyet vermişti.⁵⁵

İmparatorlarının öfkelerini çevredeki araziye yağmalayarak dindirmek isteyen⁵⁶ Alman ordusu 26 Mayıs'ta Filibe'ye ulaşmıştı. Bu şehirde bulunan erzak depolarında ele geçirilenler ve yapılan talandan elde edilenlerle birleştiğinde ordu ikmal ve iâşe yönünden oldukça rahatlamıştı. Bunun etkisiyle I. Frederich, Filibe'de kışlamaya karar vermişti. Çünkü Bizans İmparatoru ile tam bir anlaşmaya varmadan hareket etmek niyetinde değildi. Hatta şehirdeki ikameti sırasında farklı senaryolar için de hazırlık yapmaktan geri durmamıştı. Nitekim Almanya'daki oğlu Heinrich'e mektup yazarak Bizans üzerine bir saldırı için Papalıktan gerekli

53 Ansbertus, s. 35, İng. çev. s. 65-66.

54 Ansbertus, s. 34-38, İng. çev. s. 65-68.

55 Ansbertus, s. 39, İng. çev. s. 69; Khoniates (s. 212), II. Isaakios'un muhatabına sert bir mektup yazarak barış istememesini ve erkekçe karşısına çıkması bildiren bir mektup yazdığını söyler. Müellif burada I. Frederich'in bölgedeki Bizans komutanı Protostrator Manuel Kamytzes'e mektuplar yazarak ilerleyişinin engellenmesinden dolayı şikâyetlerini bildirdiğini belirtir. *Chronicon Magni Presbyteri* (s. 510, İng. çev. s. 150) de ise Bizans İmparatorunun gönderdiği elçiler aracılığı ile Almanlardan ele geçirecekleri yerlerin yarısını istediği şekilde bir bilgi yer almaktadır.

56 I. Frederich o zamana değin çeşitli bahanelerle geçtikleri yerlerde yağma yapan ordu mensuplarını cezalandırmaktan kaçınmamıştı. Hatta verdiği ağır cezalar sebebiyle bu türden olaylar ciddi şekilde azalmıştı. Ancak elçilerinin hapse atılması ve bir süre beklemesine karşılık serbest bırakılmamaları üzerine Alman İmparatoru bilhassa Filibe'ye geldikten sonra Bizans arazisini yağmalamak üzere ordusuna müsaade vermiştir. Bkz. Ansbertus, s. 33-34, İng. çev. s. 64-65; Arnoldi, s. 132-133. Brand (s. 181-182) da Alman İmparatorunun muhatabı anlaşmaya zorlamak üzere bu yağmalara giriştiğini ifade etmektedir. Ayrıca bkz., Freed, s. 339-340; Ebru Altan, Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190), *Tarih Dergisi*, sayı:68 (2018/2), İstanbul 2018, s. 19-20.

onayın alınmasını ayrıca İtalyan denizci şehir devletleriyle iletişime geçerek bunların filolarıyla mart ayı içerisinde kendisiyle İstanbul önlerinde buluşmalarının sağlanmasını istemişti.⁵⁷ Bu sırada İstanbul'dan, Almanları kıskırtan haberler gelmeye devam ediyordu. Söylenenlere göre Patrik Dositheios; Ayasofya'da bir Grek 100 Haçlıyı öldürdüğü takdirde Tanrı'nın bağışlanmasını garanti edecektir şeklinde vaazlar vermekteydi.⁵⁸

Öte yandan II. Isaakios, Protostrator Manuel Kamytzes emrindeki Bizans birliklerine Almanları sürekli şekilde rahatsız etmeleri için emir vermişti.⁵⁹ Adı geçen komutan Filibe yakınlarındaki tepelerin yamaçlarında pusuya yatarak sabahleyin yiyecek aramaya çıkan gruplara saldırmayı planlamıştı. Ancak Almanlar bölgedeki Ermeniler aracılığı ile bundan haberdar edildikleri için şehirden yaptıkları ani bir saldırı ile Kamytzes'in birliklerini kaçırmak zorunda bırakmışlardı. Bizanslılar bir ara savaşmak için duraksadılar ise de kayıplar vererek çekilmişlerdi. Hatta birçoğu atlarını ve silahlarını yitirmiş bir halde karargâhlarına dönebilmişti. Zira hızlı şekilde hareket etmek istediklerinden buna dayanamayan atları çatlamişti.⁶⁰ Edindikleri bu acı tecrübenin neticesinde artık Almanlara fazla yaklaşmaya cesaret edemeyen Bizans birlikleri onları uzak mesafeden takibi sürdürmüşlerdi.

Alman İmparatoru ise güvenlik, erzak temini ve karşısındakilere isteklerini kabul ettirmek amacıyla çevredeki Bizans şehirlerine saldırıları arttırmıştı. İlk olarak Bizans ordusundaki paralı Türk birlikleri tarafından savunulan Beroe (Eski Zağra, Stara Zagora) şehri muhafızlarının kaçması neticesinde ele geçirilip yağmalanmış ve dört gün sonrasında da terk edilmişti. Akabinde Filibe'nin 60 km kuzeyinde yer alan Scribention (günümüzde Sopot) ve Brandovei ve Perna şehirlerinin dışında toplamda on kale daha Almanların eline geçmişti.⁶¹ Bu arada evvelden beridir Bizans idaresi ile sorunlar yaşayan bölgedeki Bulgarlar ve Ermeniler, onlarla gönüllü işbirliği içerisine girmişlerdi.

II. Isaakios, Almanların Filibe'ye yerleşmelerinin sonrasında giriştikleri yağmalara aynı sertlikte mukabele etmenin imkânsızlığını anlamıştı. Dolayısıyla I. Frederich'in kendisine gönderdiği yeni bir elçilik heyetinin gelişini de fırsat bilerek öncelikle esir tuttuğu ilk heyetteki üyeleri serbest bırakmıştı. Daha sonrasında yanlarına kendi elçilerini katarak onları Filibe'ye yollamıştı. Bunlar hep birlikte 28 Ekim'de Alman imparatorunun yanına varmışlardı.

Ancak tekrardan başlayan görüşmeler bir kere daha karşılıklı güvensizliklerin gölgesinde kaldığı gibi üstelik şimdi taraflar arasında yekdiğerine karşı nasıl hitap edileceği şeklinde bir sorun ortaya çıkmıştı. Öncelikle esaretten dönen elçileri dinleyen Alman İmparatoru; Patriğinin kıskırtıcı vaazlarını, Eyyûbî sultanının aynı dönemlerde İstanbul'a gelen elçilerine verilen değeri öğrendiğinde muhabatına fazla güvenmemesi gerektiğini tekrardan tecrübe etmişti.

57 Ansbertus, s. 42-43, İng. çev. s. 71-72.

58 Ansbertus, s. 43, İng. çev. s. 72.

59 Niketas Khoniates, s. 212-216, 217.

60 Ansbertus, s. 44-45, İng. çev. s. 73; Niketas Khoniates, s. 216-217.

61 Ansbertus, s. 45, İng. çev. s. 74.

Bu sebeple Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçmeden önce kendisini ve ordusunu garantiye almak üzere II. Isaakios'tan rehinelere istemişti. Zira yolculukları boyunca yaşadıkları ve karşısındakine duyduğu güvensizlik sebebiyle boğaz geçişi sırasında ordusunun her iki kıyıya dağıldıkları sırada hücumu uğrayıp imha olunmasından çekiniyordu.⁶²

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi imparatorluk unvanının kullanılmasıyla alakalı taraflar arasında ucu bir hayli eskiye giden bir tartışma yeniden başlamıştı. II. Isaakios bu ve sonraki elçilik heyetleriyle birlikte yolladığı mektuplarında *imparator* unvanını kendi şahsı için kullanıp I. Frederich'e *kral* diye hitap etmişti.⁶³ Bize göre bu II. Isaakios'un muhataplarını geciktirmek adına yaptığı yeni bir hamleden başka bir şey değildir. Öyle ki askerî anlamda Almanları durdurmanın imkânsızlığını ve kendisi için çok daha tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini gördüğünden işin siyaset-diplomasi mecrasında sürdürülmesini daha uygun bulmuş olmalıdır. Çünkü uzun yıllardır devam eden bu konunun siyasetin dışında sosyal ve mezhepsel yönleri bulunmaktaydı. Böylesine geniş bir sorunlar yumağının da bir anda çözümü imkânsızdı.

Nitekim konumuz dâhilindeki olayları bize aktaran kaynaklarda Almanlar kendilerini Romalı ve II. Isaakios'u Grek kralı (Regem Greciae)⁶⁴ olarak nitelendirirken Bizans tarafı da aynı şekilde kendilerini Romalı muhataplarını ise Alman ya da barbar olarak ifade etmekteydiler.⁶⁵ Bunun yanında Almanlar zaman zaman Bizans İmparatoru için İstanbul Kralı (Regem Constantinopolitanum) bazen de İstanbul İmparatoru (Imperatoris Constantinopolitani) unvanını da kullanmışlardır.⁶⁶ Ancak sonuçta iki taraf da kendisini gerçek imparator olarak gördüğünden bu tartışmanın tam da II. Isaakios'un istediği gibi uzaması muhtemeldi.

Fakat her şeye rağmen taraflar; Almanların, Çanakkale Boğazı'ndan geçmeleri, Bizans'ın ise onlar için pazar yerleri ve gemiler tedarik etmesi konusunda aralarında mutabakat sağlamışlardı. Fakat tabii ki Almanların muhataplarına güven duymak hususunda halen ciddi şüpheleri mevcuttu.

62 Ansbertus, s. 48-49, İng. çev. s. 76-77.

63 Büyük Roma İmparatorluğunun hayatta kalabilen yegâne varisi durumundaki Doğu Roma (Bizans) zaman içerisinde söz konusu mirastaki hakkını vurgulamak üzere hamlelerde bulunmuş ise de pek de başarılı olamamıştır. Avrupa siyasetinin yeni sahipleri onu, kendi etki sahalarından uzak tutmak adına ellerinden gelen çabayı göstermişlerdir. Bu arada Bizans İmparatorluğu'nun 451 senesindeki Kadıköy Konsili'yle birlikte Hıristiyanlık üzerindeki hegemonyasını sonlandırdığı Papalık da bunun intikamını 800 senesinde Charlemagne'ye imparatorluk tacı giydirecek almıştır. Böylece Bizans'ın karşısına mukabil bir imparator çıkarmışlardır. Bu durum Bizans'ı, Avrupa siyasetinden uzaklaştırma çabalarının bir sonucu olmuştur. O sıralarda zaten ikonoklast hareketin ortaya çıkardığı iç çatışmalarla meşgul olan Bizans başlangıçta bunu kabullenmek istemedi ise de nihayetinde 812 senesinde I. Mikhael Rangabe (811-813) gönderdiği elçiler vasıtasıyla Charlemagne'yi imparator olarak selamlamıştır. Hatta bunun öncesinde dönemin Bizans İmparatoriçesi Irene ile Charlemagne'nin evliliği ve böylece doğu ve batının yeniden tek bir imparatorluk haline getirilmesi fikri dahi söz konusu olmuştu. Ancak imparatoriçenin azli buna müsaade etmemiştir. Bkz., Georg Ostrogorsky, s. 170-173; John Julius Norwich, *Bizans II*, 18-19; Usta, *Sorularla Bizans İmparatorluğu*, s. 89-90.

64 *Chronica Regia Coloniensis*, s. 145.

65 Niketas Khoniates, s. 207-208, 210, 212, 217, 219.

66 Ansbertus, s. 48, İng. çev. s. 76; Arnoldi, s. 132; *Chronicon Magni Presbyteri* aynı yer; Ottanis de St. Blasio, s. 47.

Bütün bu görüşmeler devam ederken *Chronicon Magni Presbyteri*'de Alman Ordusunun Filibe'deki sayısız cesetten çıkan kokular sebebiyle tehdit içinde olduğuna dair bir bilgi aktarılmaktadır.⁶⁷ Bu durum bir salgın hastalığın sonucu olmalıdır. Dolayısıyla da I. Frederich daha evvelki kararının aksine ilerlemeye karar vererek 5 Kasım'da Edirne'ye gitmek üzere şehirden ayrılmıştır. Ordusundan bir kısmını ise ağırlıklarla birlikte Filibe'de bırakmıştır.

8 Kasım'da Blisimos (Belozem) şehrine ulaşan Alman İmparatoru burada yedi gün kadar kaldıktan sonra bir meseleyi görüşmek üzere Filibe'ye dönmüştür. Ordu yeniden yola çıktığında ise bazı Macar kontları ayrılmak isteklerini bildirmeleri üzerine onlara onay veren Frederich akabinde ilerlemeye devam etmiştir. Macarlar 19 Kasım'da Alman ordusunu terk ederek geri dönmüşlerdir. Bunun sonrasında Alman İmparatoru muhtemelen hem bu konuyla alakalı hem de damadı olan II. Isaakios'un yaptıklarından şikâyet etmek üzere Macar Kralı Bela'ya elçiler göndermiştir.⁶⁸

22 Kasım'da Edirne'ye ulaşan Alman Ordusu bir yandan burada kışı geçirmek üzere hazırlıklar yaparken diğer taraftan da çevredeki şehirleri zapt ve yağmaya başlamıştı. İlk olarak Regensburg Piskoposu Konrad emrindeki birliklerle Probaton şehrini ele geçirmiş ve içerisinde bol miktarda erzak bulmuştu. Swabia Dükü Frederich ise güçlü bir birlik tarafından savunulan Dimetoka'ya saldırıp 24 Kasım'da şehri ele geçirmeyi başarmıştı. Yağmalanan şehirde 1500 kişi öldürülmüştü.⁶⁹ 7 Aralık'ta ise Filibe'de bırakılan ağırlıklar ve ordunun orada kalan kısımlarından bazıları da Edirne'ye ulaşmıştı.

Öte yandan Bizans birlikleriyle zaman zaman yapılan çatışmalara karşın Almanlar bölgede askeri üstünlüklerini kesin şekilde ortaya koymuşlardı. Bu arada Sırbistan Jupanı Stephan Nemanya ve Bulgar asiler de I. Frederich'e hala İstanbul üzerine gittiği takdirde bütün askeri güçleriyle yanında yer alacaklarını bildiren elçiler göndermeye devam ediyorlardı. Fakat Kudüs'e gitmek kararında ısrarcı olan imparator onların tekliflerini geri çevirmekte tereddüt etmemişti. Ancak Bizanslıların üzerinde kurduğu baskıyı da sürdürmekten vazgeçmemişti.

Öyle ki Alman birliklerine ikmal ve iâşe sağlanması yönünden verdiği destek sebebiyle *Ordunun Kahyası* (dispensator exercitus)⁷⁰ lakabını alan oğlu Swabia Dükü Frederich, Makedonya tarafına doğru ağır bir yağma akını yapmıştı. Başkentinin hemen yanı başına yerleşen muhatabının yaptıklarına daha fazla direnmenin ortaya çıkaracağı tehlikelerin farkında olan Isaakios nihayetinde yeniden elçiler göndererek istenilen rehinelere vereceğini, pazar yerlerinin oluşturulup boğaz geçişinde gerekli bütün gemileri tedarik edeceğini bildirmek zorunda kalmıştı.

Alman imparatoru şartları kesinleştirmek üzere elçilerini İstanbul'a gönderirken saldırılarına devam eden birlikleri Arkadiopolis (günümüzde Lüleburgaz) şehrini yağmalayıp karşılarına çıkan Ulahlar ve Kumanlardan müteşekkil bir Bizans birliğini de mağlup etmişlerdi.⁷¹

67 Aynı yer, İng. çev. s. 153.

68 Ansbertus, s. 52-53, İng. çev. s. 80.

69 Ansbertus, s. 53-54, İng. çev. s. 81; *Chronica Regia Coloniensis*, s. 146-147.

70 Ansbertus, s. 58, İng. çev. s. 85.

71 Ansbertus, s. 62-63, İng. çev. s. 88-89.

Şehirleri yağmalanan ve ahalisi katledilen II. Isaakios neticede aşağıda aktarılan şartlar dâhilinde I. Frederich ile kesin bir anlaşmaya varmıştı. Buna göre:

- 1) II. Isaakios malların yağmalanması, şehirlerin imha edilmesi, insanların ölümü ve yaralanmasıyla alakalı her türlü tazminat talebinden gönüllü olarak vazgeçecektir.
- 2) Bizans İmparatoru Almanların kendilerinin ve bineklerinin geçişi için her türlü araç ve gemiyi sağlayacaktır. Ayrıca bunlar I. Frederich'in kontrolünde olacaktır. Ancak Alman İmparatoru da Bizans topraklarına hiçbir zarar verilmeyeceğinin ve hiçbir geminin İstanbul üzerine yönelmeyeceğinin garantisini verecektir.
- 3) Abydos ile İstanbul arasındaki sahadaki Bizans'a ait bütün gemiler limanlarda demirli kalacak, herhangi bir ihanet ihtimaline karşın bu periyotta denize açılmayacaklardır.
- 4) Almanlar, Bizans arazisinde kaldığı süreçte İstanbul İmparatorunun ordusu onlara dört günlük mesafeden daha yakına gelmeyecektir.
- 5) II. Isaakios geçiş sırasında kıyıya yakın iki şehri Almanlara bırakacak. Ancak Almanlar da buradaki ahalije ve şehre hiçbir şekilde zarar vermeyecektir.
- 6) Bu vaatlerin yerine getirilmesini sağlamak üzere II. Isaakios muhatabına özel seçilmiş 22 rehine verecektir (burada hanedana mensup ya da yakın rehinlerin adları sayılmaktadır).⁷² Esirler Alaşehir'e ulaşıncaya kadar I. Frederich'in yanında kalacak ve sonrasında zarar verilmeden geri gönderileceklerdir.
- 7) Eğer ahali Almanlara yiyecek temininde gönülsüz davranıp bu iş için görevlendirilmiş Pansebastos, orduya yiyecek temin edemediği takdirde Almanlar herhangi birinin toprağını elinden almamak kaydıyla uygun gördükleri gibi davranmakta serbesttir.
- 8) İstanbul İmparatoru, Almanlara yardım eden Grek, Ermeni ya da Latin herkesi affedeceğini, onlara imparatorluk lütfunu bahşedeceğini garanti eder.
- 9) Alışverişlerde bir gümüş mark 5.5 hyperpera'ya denk olacaktır. Eski ve yeni arasında fark gözetilmeksizin hyperpera 120 staminaya eşit kabul edilecektir.
- 10) Alman ordusu için geçiş sırasında ve sonrasında mümkün olan yerlerde iyi pazarlar kurulacak. Ürünler, II. Isaakios'un belirleyeceği makul fiyatlara hiçbir hile olmaksızın buralarda satılacaktır.
- 11) II. Isaakios, Münster Piskoposu ve yanındakilerin elçilik görevleri sırasında uğradıkları zararları tazmin edecektir.
- 12) Şehrin ve imparatorluğun en iyi 500 adamı Patrik Dositheius'un da hazır bulunacağı Ayasofya'daki bir törende bu şartlar üzerine yemin edecektir.
- 13) Anlaşmada da Ökumenik Patrik'in de imzası yer alacaktır.

72 Arnoldi (s. 133) rehinlerin 50 kişi olduğunu söylemektedir.

14) Ayrıca Bizans İmparatoru savaş başladığından beri karada ya da denizde ele geçirdiği hacı ya da tüccar olsun herkesi serbest bırakacaktır.⁷³

Yapılan bu anlaşma öncekilere nispeten daha kesin bir karakter arz etmekteydi. Alman Ordusundaki birçok ileri gelenin halen İstanbul'a saldırmak hususundaki heveslerine karşın I. Frederich şartlara uymak kararındaydı. Bulgarların ve Sırpaların ısrarlı tekliflerini de bu sebeple tekrardan ret etmişti. 15 Ocak'da Alman Ordusunun, Filibe'de kalan diğer birlikleri de ana orduya katılmak üzere buradan ayrılmışlar ve 6 Şubat günü Edirne'ye varmışlardı.

14 Şubat'da Alman karargâhına gelen İmparator II. Isaakios'un elçilerinin hemen akabinde 17 Şubat'ta önce Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ve ardından da onun büyük oğlu Kutbeddin Melikşah'ın elçileri I. Frederich'in yanına gelmişlerdi. Bunların verdiği dostluk mesajları da Alman İmparatorunun bir an önce Anadolu'ya geçmek isteğinde etkili olmuş olmalıdır. Nitekim daha öncesinde gönderdiği Wiesenbachlı Gottfried ile birlikte yanına ulaşan Sultan Kılıç Arslan'ın elçisi, I. Frederich'e pazar yerleri için de güvence vermişti.⁷⁴

Burada Sultanın dışında büyük oğlu Melikşah'ın da Alman imparatoruna elçiler göndermesi gayet dikkat çekicidir. Zira II. Kılıç Arslan ülkesini 11 oğlu arasında pay etmiş olup bunlar arasında ciddi bir rekabet söz konusuydu.⁷⁵ İçlerinden en büyüğü olan Melikşah muhtemelen kendisini yaşlı babasının veliahtı olarak gördüğü için Alman İmparatoru ile diplomatik münasebete girmek hususunda tereddüt göstermemiştir.

Alman Ordusundaki yolculuk hazırlıklarının devam ettiği sırada 24 Şubat'ta çıkan bir fırtına ciddi sıkıntı meydana getirmişti. Ancak her şeye rağmen 27 Şubat'ta istenilen rehinelere de gelmesinin sonrasında yağın şiddetli yağmurların oluşturduğu seller ve çamurlu yolların dışında hareket etmek için herhangi bir engel kalmamıştı. 1 Mart'ta Alman Ordusunun öncüsü olarak Edirne'den ayrılan Swabia Dükü Frederich'in bir gün sonrasında İmparator da kalan birliklerle şehri terk etmişti. Yağmurların sebebiyet verdiği ağır şartlara rağmen yürüyüşüne devam eden Alman Ordusu nihayetinde 21 Mart'ta Bolayır'ı geçerek Gelibolu'ya ulaşabilmişti. Bu arada özellikle de binek hayvanlarının yiyecekleri tükenmişti. Ancak fırtınadan dolayı İstanbul'a gitmekte olan mısır ve erzak yüklü bir Venedik kadirgasının kıyıya vurmasıyla bu mesele hiç umulmadık şekilde çözülmüştü.⁷⁶

Almanlar gruplara ayrıldıktan sonra ilk olarak 22 Mart'ta Swabia Dükü kendi birlikleriyle boğazdan karşı kıyıya geçmişti. Ardından ordunun kalan kısımları yağın şiddetli yağmurlara rağmen Bizans gemileri tarafından Anadolu'ya aktarılmış ve son olarak da 28 Mart günü I. Frederich beş kadirganın eşliğinde karşı kıyıya adım atarak geçişi tamamlamıştı.⁷⁷ İmparator

73 Ansbertus, s. 64-66, İng. çev. s. 90-92.

74 Ansbertus, s. 67, İng. çev. s. 92-93; *Chronica Regia Coleniensis*, s. 147.

75 Bkz. Turan, s. 225-229.

76 Ansbertus, s. 70-71, İng. çev. s. 95.

77 Ansbertus, s. 71, İng. çev. s. 95-96; Niketas Khoniates, s. 222; *Chronica Regia Coleniensis*, s. 148. Arnoldi (s. 133) ise Alman Ordusunun üç günde karşı kıyıya geçtiklerini yazmıştır.

hemen akabinde yanında bulunan rehinelere 13 tanesini serbest bırakmış ise de diğer beşini şartlarda ifade edildiği üzere Alaşehir'e ulaşıncaya kadar yanında tutmuş ve buraya geldiğinde geriye göndermiştir. Alman Ordusu, imparatorlarının gelişinden bir gün sonra Anadolu içlerine doğru harekete geçerek yolculuklarının ikinci bölümüne başlamışlardır.

Sonuç olarak; Alman Haçlı Ordusunun Regensburg'tan Gelibolu'ya kadar uzanan yolculuklarının bu ilk safhasında Bizans İmparatorluğu ile yaşadıkları olayları geçmişin bir yansıması şeklinde görmek mümkündür. Öyle ki yüzyıllara dayanan siyasî ve mezhepsel ayrışma ile bütünüyle iki zıt kutup haline gelen Bizans ile Batı Dünyasının arasındaki girift ilişkiler örüntüsünde kapanıştan önceki son perde oynanmıştır. Burada gücünü tamamen yitirmiş birincilerin, Eyyûbîlerle yaptıkları ittifak muhatapları tarafından hainlik ve ihanet olarak yorumlanmış ise de söz konusu durum coğrafya ve dönemin siyasî şartlarının gerekliliklerinin yanında Batı dünyası ile arada mevcut kökleşmiş güvensizlik duyguları sebebiyle son derece tabii bir durumdur. Ele aldığımız konuyu bize aktaran gerek Bizans gerekse Latin kaynaklarının anlatımlarındaki temel husus da hep bu güvensizlik olmuştur.

Ortaya çıkan netice ise III. Haçlı Seferlerinin kaderine direkt etkiye bulunmuştur. Zira Eyyûbî Sultanı Salâhaddîn'in en çok çekindiği güç Alman İmparatoru I. Frederich ve ordusuydu. Ancak Almanların, Bizans'ın Balkanlardaki arazisinden geçişleri sırasında yıpratılmaları ve geciktirilmelerinin ardından Anadolu'da da benzer bir akıbete maruz kalmaları Eyyûbî Sultanına kendisi için hayati öneme sahip zamanları kazandırmıştır. Üstüne İmparator I. Frederich'in Silifke suyunu geçerken ölümü ve ordusunun dağılması da onları Salâhaddîn için bir tehlike olmaktan tamamen çıkarmıştır. Öyle ki Swabia Kontu Frederich'in emrindeki çok cüz'î bir kuvvetle bölgeye ulaşan Almanların Akka önlerinde cereyan eden mücadelelerde etkinlik sağlayacak bir durumları olamamıştır.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bibliyografya

Abu'l-Farac, Gregory, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK, 1999.

Altan, Ebru, "Bizans'a Karşı İlk Haçlı Seferi Girişimi ve 1108 Devol Anlaşması", *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, I, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 107-117.

Altan, Ebru, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", *Tarih Dergisi*, sayı: 68 (2018/2), İstanbul 2018, s. 15-30.

- Anna Komnena, *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1996.
- Ansbertus, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, thk. Josepho Dobrowsky, Prag: Ashgate Publishing, 1827; İng. çev. "The History of Expedition of Emperor Frederick", *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, İng. çev. G. A. Loud, Burlington: Ashgate Publishing, 2010.
- Arnoldi, *Choronica Slavorum*, thk. I. M. Lappenberg, in *Scriptores Rerum Germanicarum*, ed. G. H. Pertz, Hannover: Monvmenta Germaniae Historica, 1868.
- Brand, Charles M., *Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Cambridge: Ashgate Publishing, 1968.
- Brand, Charles M., "The Byzantines and Saladin 1185-1192: Opponents of the Third Crusade" *Speculum*, vol. 37, no. 2 Nisan 1962, s. 167-181.
- Cameron, Averil, *The Byzantines*, Oxford: Princeton University Press, 2006.
- Chronica Regia Coleniensis*, in *Scriptores Rerum Germanicarum*, Hannover: Monvmenta Germaniae Historica, 1880.
- Chronicon Magni Presbyteri, Annales Reicherspergenses*, ed. W. Wattenbach, *Monvmenta Germaniae Historica* (MGH), XVII, ed. G. H. Pertz, Hannover 1861; İng. çev. G. A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Text*, Burlington: Monvmenta Germaniae Historica, 2010.
- Ebû Şame, *Kitabü Ravzateyn fi ahbari'l-devleteyn, en-Nuriyye ve'l-Selahiyye*, III, IV, thk. İbrahim Zeybek, Beyrut 1997.
- Freed, John, *Frederick Barbarossa: The Prince and the Myth*, New Haven: Yale University Press, 2016.
- Geoffrey de Vinsauf, *Richard of Holy Trinity, Itinerary of Richard I and the Others to the Holy Land*, Cambridge: Lulu Press, 2001.
- Hamilton, Bernard, *The Leper King and his Heirs, Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem*, Cambridge: Cambridge University Press 2000.
- Ioannes Kinnamos, *Historia*, çev. Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Ankara, TTK, 2001.
- İbn el-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, XI, nşr. C. J. Tornberg, Beyrut: Dâru Sadır, 1979.
- İbn Şeddad, *en-Nevadir es-Sultaniyye fi'l-Mehasin el-Yusufiyye*, thk. Cemal Şeyyal, Kahire: Mektebet'ül-Hâncî, 1994; İng. çev. D. S. Richards, *The Rare and Excellent History of Saladin*, Burlington: Ashgate Publishing, 2002.
- İmadeddin el-Katib el-İsfahanî, *el-Feth el-Kussî fi'l-feth el-Kudsî (Hurub-i Salâhaddîn ve Feth-i Beyti'l-Makdis)*, t.y.
- Itinerarium Peregrinorum Gesta Regis Ricardi*, İng. çev. Helen J. Nicholson, *Chronicle of the Third Crusade A Translation of the Itinerarium Pregrinorum Gesta Regis Ricardi*, Londra: Ashgate Publishing 1997.
- Jefrreys, Elizabeth- Jefrreys, Michael, "The Wild Beast From the West, İmmediate Literary Reactions in Byzantium to the Second Crusade", *The Crusade from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ed. Angeliki E. Lailou-Roy Perviz Mottahedeh, Washington: Hoax Press, 2001, s. 101-116.
- Johnson, Edgar N., "The Crusade of Frederick I and Henry VI", *A History of the Crusades*, II, *The Later Crusades 1189-1311*, ed. R. L. Wolff - H.W. Hazard (gen. ed. K. M. Setton), Londra, 1969, s. 87-122.
- Joranson, E., "The Palestine Pilgrimage of Henry the Lion", *Medieval and Historiographical Essay in Honor of James Westfall Thompson*, ed J. L. Cate-E. N. Anderson, Chicago, 1938, s. 146-225.
- Kazhdan, A., "Logothetes tou dromou", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 1247-1248.
- Makrizî, *es-Sulûk li-ma'rifeti düveli'l-müluk*, I, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut 1997.

- Mathei Parisiensis, *Cronicis Maioribus*, s. 112, praefatio: W. Wattenbach, ed. *Monvmenta Germaniae Historica*, tomus XVIII, Hannover: Monvmenta Germaniae Historica, 1888.
- Nicol, Donald M., *Bizans ve Venedik*, çev. Gül Çağlalı Güven, İstanbul, 2000.
- Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, TTK, 1995.
- Niketas Khoniates, *Historia*, çev. Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195), Komnenos Hanedanı'nın Sonu ve II. Isaakios Angelos Devri*, İstanbul: Dünya Yayınları, 2006.
- Norwich, John Julius, *Bizans II, Yükseliş Dönemi (MS. 803-1081)*, çev. Selen Hırçın Riegel, İstanbul: Dünya Yayınları, 2013.
- Norwich, John Julius, *Bizans, III, Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS. 1082-1453)*, çev. Selen Hırçın Riegel, İstanbul: Dünya Yayınları, 2013.
- Neocleous, Savvas, "The Byzantines and Saladin: Some Further Argument", *Al-Masaq: Islam and Medieval Mediterranean*, 25:2, 2013, s. 204-221.
- Neocleous, Savvas, "Byzantine-Muslim Conspiracies Against the Crusades: History and Myth", *Journal of Medieval History*, 36 (2010), s. 253-274.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 1995.
- Ottonis de Sancto Blasio, *Chronica*, ed. A. Hofmeister, in *Scriptores Rerum Germanicarum*, Hannover: Monvmenta Germaniae Historica, 1912.
- Özcan, Altay Tayfun, "Lübeckli Arnold'un Choronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich'in, II. Kılıç Arslan'ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, no. 1, Konya 2016, s. 191-216.
- Özcan, Altay Tayfun, "Papa III. Alexandr'ın II. Kılıç Arslan'a Gönderdiği Mektup ve Sultan'ın Hıristiyanlığı Kabulü Meselesi: Mit mi Gerçek mi?", *MESOS, Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi*, c. I, sayı 1, Aralık 2019, s. 5-18.
- Petri Blenensis, *Opera Omnia*, II, ed. I. A. Giles, Oxonii: Monvmenta Germaniae Historica, 1847.
- Phillips, Jonathan, *Defenders of the Holy Land, Relations between the Latin East and the West 1119-1187*, Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Radulfi de Diceto, *Opera Historica, (Ymaniges Historiarum)* II, ed. William Stubbs, Londra: Monvmenta Germaniae Historica, 1876.
- Roberti de Torigneio (Robert Torigni), *Chronica*, ed. Richard Howlett, *Chronicles of the Reigns Stephen, Henry II and Richard I*, vol. IV, Londra: Monvmenta Germaniae Historica, 1889.
- Roger de Hoveden, *Annals of Roger de Hoveden*, II, İng. çev. Henry T. Riley, Londra, 1853.
- Roger of Wendover, *Flores Historiarum*, İng. çev. J. A. Giles, *Flowers of History*, II, Londra 1899.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, III, çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 1992.
- Turan Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.
- Usta, Aydın, *Sorularla Bizans İmparatorluğu*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.
- Usta, Aydın, *Doğunun ve Batının Hakimleri, Selçuklular (Gerçek Hikayeler ve Anekdotlar)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- Usta, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

Çağdaş Sırp ve Dubrovnik Kayıtlarına Göre I. Kosova Savaşı

First Battle of Kosovo According to Contemporary Serbian and Dubrovnik Sources

Oytun Ayberk Fırat¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Oytun Ayberk Fırat (Yüksek Lisans Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı,
İstanbul, Türkiye.
E-posta: oytun.frt@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1948-5522

Başvuru/Submitted: 22.01.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
03.02.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
12.02.2021

Kabul/Accepted: 05.05.2021

Atıf/Citation: Fırat, Oytun Ayberk, "Çağdaş Sırp ve Dubrovnik Kayıtlarına Göre I. Kosova Savaşı", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 36 (2021), s. 83-96
<https://doi.org/10.26650/gaad.866825>

öz

Türkler ve Sırlar 791 (1389) yılındaki Kosova Savaşı ile farklı inancın kuvvetleri olarak karşı karşıya gelmişlerdi. Sırp ve Dubrovnik kaynaklarına göre Balkanlardaki Türk fetihlerini durdurmak isteyen ve bir müddet buna muvaffak olan Sırp Prensi Lazar Hrebeljanović (ö. 1389), ülkesini ve Hıristiyanlığı müdâfaa etmek isterken harp neticesinde hayatını ve ayrıca devletin de bağımsızlığını kaybetmişti. Öte yandan Osmanlı Padişahı I. Murad (Cemâziyelevvel 763-791/1362-1389) ise bu savaşta bir Sırp asili olan Miloš Obilić tarafından şehit edilmişti. Bununla birlikte Kosova'daki muharebeye dâir kaleme alınan erken dönem Sırp kaynakları ile savaştan uzun bir müddet sonra, Dubrovnikli müellifler tarafından te'lif edilen kroniklerde Kosova Savaşı hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Kosova Muharebesi'ni anlatan çağdaş Sırpça tarihî kayıtlara bakıldığında, savaşın tarihi ve muharebede meydana gelen hadiselerle Osmanlı tarafında yer alan diğer Anadolu Türk beyliklerine dâir kısa fakat önemli bilgiler nakledildiği görülürken, buna mukabil olarak Ragusa kronikleri ise Kosova'da meydana gelen savaştan uzun bir süre sonra kaleme alınmasına rağmen mezkûr hadiseyi Sırp kaynaklarına göre daha uzun ve ayrıntılı bir şekilde anlatmışlardır. Bu çalışmada Ortaçağ Türk tarihi için önem taşıyan Kosova Muharebesi'ne dâir bilgiler Sırp ve Dubrovnik kaynaklarına göre ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: I. Kosova Savaşı, I. Murad, Sırp Kaynakları, Dubrovnik Kaynakları, Anadolu Beylikleri

ABSTRACT

The Turkish and Serbian armies, each representing different faiths, clashed in the Battle of Kosovo in 791 (1389). According to Serbian and Dubrovnik sources, Serbian Prince Lazar Hrebeljanović, in a highly successful endeavor to hinder the progress of Turkish forces and to defend his country and the Christian faith, lost both his life and the freedom of his country. Moreover, Ottoman Sultan Murad I (Djumādā I 763-791/March 1362-1389) was killed by a noble Serbian Knight, Miloš Obilić. Early Serbian contemporary sources on the Battle of Kosovo, and later sources from Dubrovnik about the same

battle, reveal crucial information regarding this event. Even though the contemporary Serbian sources present historical details such as the date of the war and which allies took part in the battle on the Ottoman side, such as the Anatolian Turkish Principalities, the Ragusan chronicles were written significantly later after the war and provide more detail than the Serbian sources. This paper gives insight into the research of the Serbian and Dubrovnik sources relating to the Battle of Kosovo, both of which are important for the history of the Turks.

Keywords: Battle of Kosovo, Murad I, Serbian Sources, Dubrovnik Sources, Anatolian Principalities

EXTENDED ABSTRACT

The final decades of the XIVth century can be regarded as highly important for the history of Southern Europe due to the fact that some very significant events took place in a very short period of time. With the decline of the Byzantine Empire, the Bulgarian and Serbian states were gradually losing their power, while the young Ottoman state began its conquest of the Balkan lands. Clashes between Ottomans and Serbs, beginning from the 1350's, led to the gory Battle of Maritsa on 26 September 1371. Despite the fact that, after the Battle of Maritsa, some of the powerful Serbian Principalities became vassals of the Ottoman State, this battle, together with the battle of Kosovo, gained an important and emotional place in both Turkish and Serbian history.

The battle of Kosovo in 1389 was one of the greatest events in this century. Even though the forces of Prince Lazar represented the last hope for Orthodox Southern Slavs, the war eventually ended with victory for the Ottomans. Moreover, the events that took place in the aftermath of this war strongly contributed to the general perception and the importance of the war.

Serbian sources which pertain to the XIVth and XVth century, provide blurry but very important information on the Ottomans and the Anatolian Beyliks. For example Serbian authors David and Pečki Letopis (Annals of Peć) mention that groups such as Tatars, Christian vassals of the Ottomans and also the Anatolian Turkish Emirates of Sarukhanids and Germiyanids along with other Muslims were on the Ottoman side in the battle of Kosovo. In addition to this, Marko Pečki who was a contemporary writer at the time of the battle, mentions "Seven Turkish emirates", information which can also be found in Ottoman sources like *Cihannüma* of Neşri.

Other Serbian sources are focused on the martyrdom of Prince Lazar (1373-1389) and the death of Ottoman Sultan Murad I (Djumādā I 763-791/March 1362-1389), and they are mainly followed by emotional comments. They also provide precious information in those comments, such as the following: "At the beginning of the battle the Serbs were near the victory but then the Turks changed this situation". This information is also mentioned in the Ottoman sources.

Early Serbian sources of the Battle of Kosovo give brief information about the war, but they mostly focus on the date of the battle, the martyrdom of the Serbian prince Lazar Hrebeljanović and religious Christian Orthodox motifs such as "sins of the Christians". They provide another view on the Battle of Kosovo.

However, Dubrovnik sources which were written at the same time after the war, provide a detailed description of the events during the battle of Kosovo. In fact, the Ragusan chronicles were written significantly later after the war, and they provide more details than the Serbian sources. One of the late sources, written by Ragusan historian Mavro Orbini, who was born in late XVth century, records the name of a Serbian soldier and hero Miloš Obilić, the assassination of the Ottoman Sultan, and the death of the Serbian Prince Lazar who was betrayed by some of his forces. Moreover, according to this source and its author, Orbini, the Battle of Kosovo in 1389 was a Turkish victory. Ragusan historian Orbini, in a very thorough description of the events before the war, offers another information, previously neglected, which states that Vuk Branković's conduct in the battle of Kosovo was traitorous as he betrayed Lazar Hrebeljanović.

The Serbian and Dubrovnik chronicles include significant and distinctive records on both the Ottoman and Anatolian Emirates as well as the Serbian forces and army in the battle of Kosovo. Some of these records, especially the Serbian sources, written by Serbian clerics just a couple of years upon the war, provide relevant and vivid, yet formal and substantial, information about Turks and Serbs on the battlefield.

Giriş

“(Ey) Adam Sırp topraklarında yürüyen sen
Kim isen, ne isen, yabancı veya yerli
Kosova diye isimlendirilen ovaya geldiğin zaman
Göreceksin her tarafta ölümlere ait kemikleri
Ben kutsal ve haç şeklinde (bir kaya olarak)
Nasıl da (Kosova’daki) ovanın yanında dimdik dururum!”¹

Kosova Meydan Savaşı’na dâir yazılan yukarıdaki şiirin müellifi olan Despot Stefan Lazarević (1389-1427) harbe dâir hissettiklerini Kosova’daki bir taşta işleterek ölümsüzleştirmek istemişti. Mezkûr manzumenin devamında andığı babası Prens Lazar’ı (ö. 1389) ve Sırp ordusunun büyük bir kısmı bu muharebede hayatlarını kaybetmişti. Bununla birlikte Osmanlı padişahı I. Murad (Cemâziyelevvel 763-791/Mart 1362-1389) da Osmanlıların harp meydanında şehit düşen ilk sultanları olmuştu. Esasında Osmanlılar Sırlarla 1352’de² ve ardından 1371’de meydana gelen Çirmen Savaşı’nda³ da karşı karşıya gelseler de bu muharebelerin hiçbiri Kosova Muharebesi kadar önem kazanmamıştı. Türk fütuhatına karşı Lazar Hrebeljanović ve ordusu Sırların son umudu olsa da Türklerin Kosova’da aldıkları galibiyet, Sırp halkının mazilerinde unutmadıkları en önemli tarihsel motiflerinden biri hâline dönüştü.⁴

Sırların bu hadiseyi unutamamasında Kosova’da yaşanan savaş öncesindeki gelişmeler önemliydi. Ancak Prens Lazar, 1379 yılında dağılan Sırp İmparatorluğu’nun (1346-1355) mirası üzerine tesis ettiği devleti başta Kruševac (Alacahisar) olmak üzere zengin maden yataklarına da sahipti. Ayrıca Lazar, kızlarını bölgedeki önemli hükümdarlarla evlendirerek kendisine önemli müttefikler edinmişti. Prens Lazar’ın devleti bu şekilde 1379’da en geniş sınırlarına ulaşsa da ülkesinin güney hudutlarında ise 1371’den beri I. Murad’a tâbi olan

- 1 Stefan Lazarević, *Književni radovi*, haz. Đorđe Trifunović, Belgrad: Srpska Književna Zadruga, 1972, s. 158.
- 2 1352 yılında gerçekleşen Dimetoka Savaşı’nda, Stefan Dušan’ın (1331-1355) Bizans İmparatoru V. İoannes Palaiologos’a (1341-1391) yardım amacıyla gönderdiği birlikler Dimetoka’da VI. İoannes Kantakuzenos (1347-1354) tarafında yer alan Orhan Bey’in (ö. 763/1362) kuvvetleri tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştı. Savaş hakkında bkz. İoannes Kantakuzenos, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, VI, Sırpça trc. Sima Ćirković, Božidar Ferjančić, Belgrad: Sanu, 1986, 552-554; John Van Antwerp Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century To The Ottoman Conquest*, Michigan: University of Michigan Press, 1987, s. 325-326; Miloš Blagojević, *Srbija u doba Nemanjića: Od kneževine do carstva (1168-1371)*, Belgrad: Vajat-İRO, 1989, s. 178.
- 3 Meriç kıyısında yer alan Çirmen’de, 26 Eylül 1371 tarihinde gerçekleşen savaşın ardından Makedonya’da hüküm süren Sırp devletleri, Osmanlı egemenliğini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Daha fazla bilgi için bkz. Konstantin Josef Jireček, *Istorija Srba*, Sırpça trc. Jovan Radonić, I, Belgrad: Slovo Ljubve, 1978, 251; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, 198-199; Feridun M. Emeçen *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 67-68; Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, Ankara: İslâm Araştırmaları Merkezi, 2016, s. 101-102; Fahameddin Başar, “Çirmen Savaşı’nın Balkan Tarihindeki Yeri”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12 (1998), s. 25-29.
- 4 Kosova Savaşı özellikle XIX. yüzyılda artan Sırp milliyetçiliğinin önemli öğelerinden biri olmuştu. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sima Ćirković, *Kosovska bitka kao istorijski problem*, Novi Sad: Vojvodanska Akademija Nauka i Umetnosti, 1992.

Sırp beyleri bulunmaktaydı. Dolayısıyla Lazar Hrebeljanović, Osmanlıların, kendi devleti için önemli bir tehlike oluşturduğunun farkında olduğundan onlara karşı yapacağı muharebe için uzun bir süreden beri hazırlanmış ve savaşın ilk işaretleri Türk birliklerinin Sırp topraklarına yaptıkları yağma akınlarıyla kendini göstermişti.⁵ Sırlar tarafından te'lif edilen yıllıklara göre Lazar'ın devletine yapılan ilk saldırı 1381'de gerçekleşse de iki Sırp beyi Osmanlı kuvvetlerini Dubravnicâ civarında bozguna uğratmıştı.⁷ Bununla birlikte Türkler de sözü edilen hadisenin akabinde 1386'da Niş'i fethetmişlerse de muhtemelen bu zaferin ardından Ploşnik ve 1388'de Bileca (Biletsa) Muharebesi'nde⁸ Hıristiyanların aldığı galibiyet ise Prens Lazar ile müttefiklerini cesaretlendirdi.⁹

Türkler, alınan mağlubiyetler üzerine Kosova tarafına gitmeden önce büyük hazırlıklar yapmışlar ve diğer Anadolu beyliklerine elçiler gönderen I. Murad, düşündüğü sefer için onlardan asker talep ederek Sırlar üzerine yapacağı gazâyâ destek olmalarını istemişti.¹⁰

Lazar ise Türklerin Kosova civarına geldiği haberini alınca derhal müttefiklerini çağırdı. Sırp tarafında Prens Lazar'ın daveti üzerine Bosna Krallığı'ndan Vlatko Vuković ile Lazar'ın damadı olan Üsküp ve Kosova civarının hâkimi Vuk Branković¹¹ (ö. 1397) ordusu ile beraber Lazar'a destek olmak amacıyla muharebe meydanına gelmişlerdi.¹²

5 Haziran 1389'da Kosova Ovası'nda karşı karşıya gelen iki ordu da sayıca neredeyse birbirine denk kuvvetler olarak savaş meydanında yer almışlardı. Nihayetinde Türk kuvvetlerinin atışlarından sonra ağır zırhlı Sırp süvarisi, Osmanlı ordusunun üzerine hücumla geçti. Sırların atlı birlikleri önce kendilerine ok yağdıran sol taraftaki Türk kuvvetlerine saldırıp, Yakup Çelebi ve beraberindeki cenahı bozmayı başarmışlardı. Sol kanadın çökmesinin ardından Sırp kuvvetleri bu sefer de Osmanlı ordusunun merkezine doğru yönelmişlerdi. Ancak mücadelenin ilk safhasında Sırp kuvvetlerin üstün gelmesi üzerine henüz savaşa girmeyen Yıldırım Bayezid, hızlı bir hücumla Sırp kuvvetleri üzerine yüklendi. Bu taarruz Sırların geri çekilmesine yol açtı. Bayezid'in başarılı saldırısı Osmanlı birliklerinin yeniden toparlanmasına sebep oldu. Nihayetinde Yıldırım Bayezid'in gayreti sayesinde Osmanlı ordusu toparlanarak Sırp birliklerinin üzerine hücum etmişlerdi. Türklerin başarılı saldırısı neticesinde Lazar'ın ordusu bozularak geri çekilmeye başlamışlardı. Ayrıca Vuk Branković ile Bosna Kralı Tvrtko'nun

5 Rade Mihaljčić, *The Battle of Kosovo in History and Popular Tradition*, İngilizce trc. Milica Hrgović, Belgrad: Bigz, 1989, s. 42-43.

6 Sırbistan'da, Morava civarında bulunan yerin konumu hakkında bkz. Đuro Daničić, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: U knjižarnici L. Hartmana, 1886, s. 850.

7 Sima Ćirković, *The Serbs*, İngilizce trc. Vuk Tošić, Oxford: Blackwell Publishing, 2005, s. 83.

8 Bizans kaynaklarına göre savaşa dâir bir değerlendirme için bkz. Stephen William Reinert, "A Byzantine Source on the Battles of Bileca and Kosovo Polje: Kydones Letters 396 and 398 Reconsidered", *Late Byzantine and Early Ottoman Studies*, Dorchester: Dorset Press, 2014, s. 249-272.

9 Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Belgrad: Srpska Književna Zadruga, 1964, s. 158.

10 Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, haz. Necdet. Öztürk, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008, s. 102.

11 Üsküp ve Kosova dolaylarının hâkimi olan Vuk Branković'in siyasî faaliyetleri ve yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Marko Šuica, *Vuk Branković: slavni i velmožni gospodin*, Belgrad: Evoluta, 2018.

12 Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 123.

birlikleri de savaş meydanını terk etmişlerdi. Bununla birlikte Türk zaferinin ardından I. Murad da bir Sırp soylusu tarafından şehit edilirken, Lazar da Kosova'da öldürüldü.¹³

Kosova'da kazanılan savaştan bir müddet sonra ise Lazar'ın oğlu, Türk hâkimiyeti altına girmeyi kabul etmek zorunda kaldı.¹⁴ 1392'de ise başka bir Sırp prensi olan Vuk Branković ise Hilandar Manastır'na¹⁵ yolladığı emirnamede Osmanlı Devleti'nin yüksek hâkimiyetini kabul ettiğini duyuruyordu.¹⁶

Muharebe hakkında bilgi veren ilk belgelerden birisi olan Bosna Kralı Tvrtko'nun (1353-1391) Floransalı senyörlere yazdığı mektupta, 1389'da meydana gelen savaşın sonucunun Türklere karşı bir zafer olduğunu duyurmuştu. Dönemin Batı kaynakları da Türk galibiyetinden bahsetmemişlerdi.¹⁷

Yukarıda zikredildiği üzere Kosova Muharebesi hakkında belki de en geniş bilgiler Osmanlı kaynaklarında yer almaktadır. Ancak mezkûr eserler genelde savaştan uzun bir müddet sonra kaleme alınmıştır. Fakat muhtemelen Neşrî'nin kaydı, döneminden intikal eden ve bir görgü şahidinin kaleminden çıkmış bilgilere dayanmaktadır.¹⁸ Sırp'ların bu harbe dâir çağdaş olmakla birlikte kısa anlatıları ise savaşın günü ve seyri, muharebeye katılan diğer Türk beylikleri gibi hususlarda değerli bilgiler ihtiva eder. Mezkûr kayıtlarda Osmanlı kaynaklarının yanında Saruhanoğulları ve Germiyanoğulları gibi beyliklerin de Osmanlı safında savaşa kattıkları açıkça zikredilmiştir.

Öte yandan Slavlarla meskûn olduğu Dubrovnik'te de Kosova Harbi, Dubrovnikli müelliflerin eserlerine aksetmiştir. Ancak bu kaynakların geç devirlerde kaleme alınmaları hasebiyle sıhhatleri şüphelidir.

13 Feridun Emecen, "Balkanlar'da Yeni Bir Dönüm Noktası: Kosova Savaşı (1389)", *Savaşın Sultanları: Osmanlı Padişahlarının Meydan Muharebeleri*, haz. Feridun Emecen, Erhan Afyoncu, I, 151-153, 156-163.

14 Stefan Lazarević, Kosova Savaşı'nın akabinde, Osmanlı'nın yüksek hâkimiyetini tanımış ve hatta Bayezid'in Sivas'a düzenlediği sefere de katılmıştı. Despot Stefan, 1422 senesinde madenciler için hazırladığı kanunlarının önsözünde bu durumu şöyle zikretmiştir: "...Babamın (Lazar) ülkesindeki büyük hezîmeti gördüğüm vakit, Patrik Efendi Spiridon'dan, diğer başpiskoposlardan, benim annem prenses Milica'dan, şimdiki ismiyle rahibe Jevgenija'dan ve tüm kuruldan nasihat alarak, Doğu tarafında, Büyük Emîr Bayezid'in bulunduğu büyük Sivas'a gittim ki, (Bayezid o vakitler) Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarıydı..." Despot Stefan Lazarević, *Književni Radovi*, s. 172. Bununla birlikte Stefan Lazarević'in, Yıldırım Bayezid'in ordusuna yardımcı kuvvetler olarak iştirak etmesi hakkında Konstantin Filozof'un 1431 senesine ait kaydında önemli bilgiler bulunmaktadır. Konstantin Filozof, *Povest o slovima (Skazanije o pismeneh)-izvodi, Žitije despota Stefana Lazarevića*, haz. Lazar Mirković, Belgrad 1989, s. 85-95; 15. *Yüzyıl Bulgar Yazarı Konstantin Kosteneçki'nin Stefan Lazarević'in Yaşamöyküsü Başlıklı Yapıtı*, Türkçe trc. Hüseyin Mevsim, Ankara: Kapadokya Kitabevi, 2007, s. 123-141.

15 Aynoroz Dağı'nda bulunan ve 1198'da Sırp Prensi Stefan Nemanja ile oğlu Sava tarafından kurulan ve daha sonra gelen Sırp yöneticileri tarafından himaye edilen Sırp manastırının geçmişi hakkında bkz. Mirjana Živojinović, *Istorija Hilandara I: Od osnivanja manastira 1198. do 1335. godine*, Belgrad: Prosveta, 1998.

16 Stojan Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, Belgrad 1912, s. 459-460.

17 Mihailo Dinić, "Dva savremenika o boju na Kosovu", s. 135.

18 Ahmedî'nin *Gazânâme*'si bugüne geleme de Neşrî'nin *Cihannümâ*'si vasıtasıyla mezkûr muharebe hakkındaki kayıtları günümüze kadar ulaştırır. Bkz. Feridun M. Emecen, "Kosova 1389: Kimin Zaferi?", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2018, s. 165; Halil İnalçık, "Ahmedi's Ghazânâme on the Battte of Kosova", *Kosovo: Les Annales de l'Autre Islam*, 7 (2000), s. 21-26.

Kosova Savaşı hakkındaki muhtelif kaynaklar, pek çok tarihçi tarafından değerlendirilmiştir.¹⁹ Bu çalışmada ise ülkemizde pek fazla istifade edilmeyen mezkûr muharebeye dâir muâsir Sırp kaynakları ile XV. ve XVII. asırlarda kaleme alınmış olan Dubrovnik kroniklerindeki anlatılar hakkında bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

Çağdaş Sırpça Kaynaklar

Öncelikle savaşın mahiyeti hakkında Batı'da kaleme alınan membaların aksine Sırp kaynaklarında Kosova Savaşı'ndan bir Hıristiyan galibiyeti şeklinde söz edilmediği dikkati çeker.²⁰ Muharebe hakkında yazılan çağdaş Sırp kaynaklarına bakıldığında muhtelif yazmalara düşülen notlarda muharebe hakkında önemli kayıtlar bulunmaktadır. Bugüne kadar tespit edilen o döneme ait yazmalarda, mezkûr hadise hakkında kısa fakat önemli bilgiler bulunmaktadır.

Harbi bahis eden ilk eserden birisi olan ve XIV. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan dinî bir kitaba düşülen kayıta şu ifadeler geçmektedir: *"O günde (28 Haziran) 1389. Senede Prens Lazar, Çar Murad ile Kosova Ovası'nda harbe tutuştular. Burada Hıristiyanlardan ve Türklerden pek çok vücut yere düştü. Öncelikle Sırlar (Türkleri) kırdılar ve İmparator Murad'ı öldürdüler. Sırp ordusundan bazılarının kaçmalarından dolayı, Türkler karşı koydular ve büyük savaş yaşandı. Ve muzaffer Sırp Prensi Lazar (Türkler tarafından) öldürüldü."*²¹

Eserin ismi bilinmeyen müellifi, Sırların başarılı saldırısına rağmen Osmanlı ordusunun buna mukavemet ettiğini zikreder. Bununla birlikte Sırp yazar, muharebenin sonucu hakkında kesin ve açık bir hüküm vermemiştir.

Kosova Muharebesi'nin çağdaşı olan Božidar²² adlı bir diğer yazarın kaydına göre Sultan Murad'ın Kosova civarına geldiğini ve 15 Haziran'da muharebenin gerçekleştiği bilgisi dışında bir mâlûmat bulunmazken, savaşın bir diğer muâsırı olan İvan²³ adlı başka bir müellif ise iki hükümdarın da bu harpte hayatlarını kaybettiğini yazmıştır.

Savaş hakkında bilgiler veren bir diğer kaynak ise Patrik III. Danilo'nun, Prens Lazar Hrebeljanović'in hayatını anlattığı *Slovo o Knezu Lazaru* (Prens Lazar'a Dâir Nutuk) adlı eseridir. Mezkûr kaynağın 1392 senesinin sonu ile 1393 yılının başlarında yazıldığı bilinmektedir.²⁴ Eser, dinî bir metin olarak genelde retoriklerden ibaret olsa da mezkûr harp ile ilgili bazı bilgiler de nakledilmiştir.

19 Kosova Savaşı'nın kaynaklarına dâir bazı çalışmalar için bkz. Đorđe Trifunović, *Srpski srednjovekovni spisi o Knezu Lazaru i kosovskom boju*, Kruševac: Bagdala, 1968; Thomas A. Emmert, "The Battle of Kosovo: Early Reports of Victory and Defeat", *Kosovo: Legacy of a Medieval Battle*, haz. Wayne S. Vucinich, Thomas A. Emmert, I, Minneapolis 1991, 19-40; Nikola Radojčić, "Grčki izvori za kosovsku bitku", *GSND*, 7-8 (1930), s. 163-175; Aleksej Olesnecki, "Turski izvori o Kosovskom boju", *GSND*, 14 (1934), s. 59-98; Mihailo Dinić, "Dva savremenika o boju na Kosovu", *Glas Srpske Kraljevske Akademije*, 182 (1940), s. 133-148; Sima Ćirković, "Dimitrije Kidon o kosovskom boju", *ZRWI*, 13 (1971), s. 213-219; Halil İnalçık, "Ahmedi's Ghazânâme on the Battte of Kosova", s. 21-26.

20 Bu hususta problemler ve tartışmalar dâir bkz. F. M. Emecen, "Kosova 1389: Kimin Zaferi?", s. 161-171.

21 Anonim, "Zapis iz prologa", *Spisi o Kosovu*, haz. Milka Ivić, Belgrad: Prosveta, 1993, s. 177.

22 Božidar, "Zapis iz Apostola", *Spisi o Kosovu*, haz. Milka Ivić, Belgrad: Prosveta, 1993, s. 177.

23 Ljubomir Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, IV, Belgrad: Sanu, 1986, 17.

24 Đorđe Sp. Radojčić, *Stara srpska književnost*, Belgrad: Prosveta, 1960, s. 327.

Patrik III. Danilo'ya göre I. Murad, pek çok yeri fethetmiş ve buraların hükümdarlarına da boyun eğdirmiştir. Hatta eserin müellifi, Sultan Murad'ı, Büyük İskender'e benzetmektedir. Bundan sonra Türkler, Lazar Hrebeljanović'in topraklarını ele geçirmek için Kosova'ya gelirler. Bu durum üzerine Lazar, ordusunu toplayarak onlara karşı muharebe edeceğini anlatır. Nihayetinde başlayan savaşın neticesinde iki taraftan da pek çok kişi hayatını kaybeder. Çetin geçen harbin sonunda I. Murad, kalbine aldığı bir kılıç darbesiyle ruhunu teslim eder. Öte yandan Lazar Hrebeljanović ise Osmanlılar tarafından öldürülür.²⁵

Diğer taraftan Ravanica Manastırı²⁶ rahipleri tarafından yazılan XIV. asrın sonlarında kaleme alınmış olan anonim yazmalarda, Lazar'ın hükümdarlığı ele alış ve I. Kosova Savaşı bahsi yer almaktadır.²⁷

İlk yazmaya göre, Sırların günahları sebebiyle Tanrı'nın onlara bir cezası olarak Türklerin başlarında I. Murad ile beraber Sırp topraklarına geldiğini ve ülkesini korumak isteyen Lazar'ın buna karşı koymak için ordusuna moral verip dualarla beraber Türklere karşı yürüdüğünü zikreder. Bununla birlikte müellif, mezkûr muharebede sultanın öldürüldüğünü ama Türklerin sonunda Lazar Hrebeljanović'i diğer Sırp soyluları ile birlikte infaz ettiği bilgisini nakleder.²⁸ Aynı zamanda esere göre, Prens Lazar'ın idamı 15 Haziran günü gerçekleşmişti.²⁹

Harp günü ve tarihini, ilk yazmadakine uygun olarak aktaran ikinci kaynakta (Ravaničanin II) ise I. Murad'ın kendi milletinden askerlerinin yanında diğer muhtelif halklardan oluşan ordusu ile Sırların üzerine doğru harekete geçtiğini, Sırlar ve Türkler 1389 yılındaki Kosova Savaşı ile karşı karşıya geldiğini ve nihayetinde Prens Lazar'ın öldürüldüğü kaydetmiştir.³⁰

Tarihî hadise ile ilgili diğer kaynaklar ise Hıristiyan azizlerinin yaşam öykülerini anlatan kısa metinlerden müteşekkildir. Sözü edilen bu eserler Kosova Savaşı hususunda önemli bilgiler vermektedirler. Bunlardan muharebenin muâsırı olan Marko Pečki³¹ (1360-1411) isimli müellifin harbi tavsif ettiği kısa ama değerli kaydı Türk tarihi açısından önemlidir.

25 Danilo III, "Slovo o svetom knezu Lazaru", *Hrestomatija srednjovekovne književnosti*, haz. Tomislav Jovanović, I, Belgrad 2012, 99-118.

26 Ravanica hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vladimir Petković, *Manastir Ravanica*, Belgrad: Napredak, 1922.

27 Sırp tarihinde önemli bir rol oynayan Lazar ve Kosova'daki diğer Sırp askerleri hakkında tafsilâtlı bilgi için bkz. Rade Mihaljčić, *Lazar Hrebeljanović-Istorija, Kult, Predanje*, Belgrad: Nolit, 1984; a.mlf. *Junaci kosovske legende*, Belgrad: Srpska Školska Knjiga, 2001.

28 Anonim, "Žitije svetoga kneza Lazara", *Spisi o Kosovu*, haz. Đorđe Trifunović, Belgrad: Prosveta, 1993, s. 123-124.

29 Anonim, "Žitije svetoga kneza Lazara", s. 121.

30 Anonim, "Svetlu pobedu pokazaše", *Spisi o Kosovu*, haz. Đorđe Trifunović, Belgrad: Prosveta, 1993, s. 127-128.

31 Yazar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Milan Kašanin, *Srpska književnost u srednjem veku*, Belgrad 1990, s. 324.

Yazar, XIV. asrın sonları ile XV. yüzyılın başlarında kaleme aldığı eserinde şu bilgileri vermiştir: “*Fakat, bizim günahlarımızdan dolayı Tanrı (onları) salıverdi, sayısız çoğunlukta -Hâcerîlerin³² yedi imparatorluğu- Sırp topraklarına geldiler.*”³³

Marko'nun kaleme aldığı eserde sözü edilen “*Yedi Hâcerî İmparatorluğu*” kuvvetle muhtemelen Osmanlı ordusunun yanında bu gazaya iştirak eden altı Anadolu beyliği ile oluşan Türk ittifakını ifade etmektedir. Osmanlı müelliflerinden Neşrî, Sultan I. Murad'ın daveti üzerine gazâ maksadı ile Aydınoğulları, Candaroğlu, Hamid, Saruhan, Menteşe ve Karamanoğulları Beyliği'ni Kosova'ya davet ettiğini nakleder.³⁴

Öte yandan Sırp müellifin değindiği günah motifine muhtelif Slav kaynaklarında da tesadüf edilmektedir. Çirmen Savaşı'nın çağdaşı olan Inok Isaije'ye göre 60.000 kadar olan Sırp ve Rumlardan müteşekkil ordu, Tanrı'nın öfkesi sebebiyle Türkler karşısında büyük bir hezimate uğramışlardı.³⁵

Marko'nun haricinde David adlı başka bir müellifin XIV. yüzyıl sonları ile XIV. asrın başlarında kaleme aldığı eserinde, Kosova Savaşı'na Osmanlı'nın yanında katılan altı beylikten ikisinin isimleri nakledilmiştir. Lazar'ın devletin çok güçlendiği esnada doğudan gelen Sultan I. Murad tüm Bizans ve Bulgar topraklarını ele geçirdikten sonra Lazar'ın üstüne yürüdüğünü aktardıktan sonra şu ifadeleri kullanmıştır: “*Sayısız çoğunu kendisiyle beraber getirdi: Hâcerîlerin oğullarını Tatarlarla, Karmıyanlıları (Germıyanlıları) Sarhanitlerle (Saruhanoğulları), Grekleri ve Bulgarları ve Arvanitleri (Arnavutları).*”³⁶

David'in kaynağında geçen Germıyanoğulları (700-833/1300-1429) ile Saruhanoğulları Beyliği'ne (705-813/1305-1410) ait askerlerin, sultanın ordusuna katıldıklarına dâir mâlûmata Osmanlı kaynaklarında da rastlanmaktadır. Enverî, Germıyanoğulları Beyliği'nin Osmanlı safında muharebeye katıldığını zikrederken,³⁷ daha önce de belirttiği üzere Neşrî'nin kaydında Saruhan askerlerinin Kosova'da savaştığı bilgisi bulunmaktadır.³⁸

Yazar, eserin geri kalan kısmında ise önce Sultan I. Murad'ın çok sayıdaki askeri ile beraber öldürüldüğü mâlûmatını diğer Sırp kaynaklarında geçtiği gibi yineledikten sonra Lazar'ın da başı kesilerek öldürüldüğü bilgisini vermiştir.³⁹

32 Sırp ve diğer Hıristiyan kaynaklarında, Hz. İsmail'in annesi Hacer'den ötürü, İslâm'ı ve Müslümanları tanımlamak için kullanılan bu kelime hakkında bkz. John V. Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, New York: Columbia University Press, 2002, s. 10-11.

33 Marko Pečki, “Žitije svetog patrijarha Jefrema”, *Šest pisaca XIV veka: Grigorije Raški, Jakov Serski, Siluan, Nepoznati Svetgorac, Monah Jefrem, Marko Pečki*, haz. Dimitrije Bogdanović, Belgrad: Prosveta, 1986, s. 168.

34 Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 102, 124.

35 Inok Isaije, “Zapis o Maričkoj bitci”, *Hrestomatija srednjovekovne književnosti*, haz. Tomislav Jovanović, I, Belgrad 2012, 86.

36 David, “Blagočastivi Knez Lazar”, *Spisi o Kosovu*, haz. Jelka Redep, Belgrad: Prosveta, 1993, s. 148. Aynı metin Pečki *Letopis'*de de mevcuttur. Bkz. Ljubomir Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Sremski Karlovci, s. 90.

37 Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî (19-22. kitaplar): [Osmanlı Tarihi (1299-1465)]*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012, s. 26.

38 Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 122.

39 David, “Blagočastivi Knez Lazar”, s. 148.

Dubrovnik Kronikleri

Sırp kaynaklarının yanında Dubrovnik Cumhuriyeti'nde kaleme alınan eserler, Kosova Savaşı'ndan ayrıntılı olarak bahsetmişlerdir. Söz konusu kroniklerden *Annales Ragusini anonymi* (Anonim Ragusa Kroniği), muharebeden bahseden ilk Ragusa kaynağıdır. XV. asrın sonlarına tarihlenen eserde,⁴⁰ harbin 15 Haziran 1389'da gerçekleştiğini, Sırp ve Türkler arasında yaşanan harpte her iki tarafın da büyük kayıplar verdiğini ve Lazar ile Murad'ın hayatlarını kaybettiklerini ancak cengin bir galibi olmadığını kaydetmiştir.⁴¹

Bir diğer Ragusalı müellif Ludovicus Cerva Tubero'nun 1590 tarihli *De Turcarum origine, moribus et rebus gestis commentarius* adlı kroniğinde, Kosova Muhaberesi'nden önce Prens Lazar'ın, Miloš'un ihanetinden şüphelendiğini ancak ertesi günü I. Murad'ın çadırına giderek ona suikast gerçekleştirdiğini ifade eder. Tubero'ya göre, Sırp savaşın başlarında Türklerle karşı üstün durumda olsalar da Lazar'ın atını değiştirdiği esnada Sırp askerleri onu göremedikleri için öldürüldüğünü zannederek harp meydanından geri çekilmiş ve Prens Lazar ise bir çukura düşmüştür.⁴²

Kosova Muhaberesi'nden bahseden en önemli kaynaklardan bir diğeri de Ragusalı Mavro Orbini'nin (1563-1614) 1601⁴³ senesinde yazdığı *Regno degli Slavi* (Slavların Krallığı) adlı eseridir. Söz konusu kaynakta, kendisinden önceki kroniklerde zikredilmeyen önemli bilgiler mevcuttur.

Orbini'nin bildirdiğine göre, Prens Lazar'ın damatları olan Vuk ile Miloš arasında husumet bulunmaktaydı. Muharebeden önce Vuk, kayınpederini diğer damadına karşı uyararak Miloš'un Türklerle anlaşarak Lazar'a karşı ihanet edeceğini söyler. Bu hususta şüpheye düşen Lazar bu durumu tetkik etmek için tüm soylular ile komutanlarını çağırarak onların gözü önünde ihanet edeceğine dair şüphesini dile getirir. Miloš da bunun üzerine savaş gününde yapacakları ile efendisine olan sadakatini göstereceğini ifade eder. O gece uyumayan Miloš, harp esnasında atına binerek I. Murad'ın çadırına ulaşır. Sultan onun gelişinden dolayı pek hoşnuttur. Ancak Miloš, I. Murad'a biat etmiş gibi yaparak üzerinde sakladığı hançeri padişahın karnına saplar.⁴⁴

Hristiyan ordusu, Miloš'un bu emelinden habersiz şekilde Türklerin tarafına geçtiği haberini aldıktan sonra bazı kumandanlar artık Hristiyan ordusu için bir kurtuluş olmadığını söylerler. Lâkin ordusunun bu durumu üzerine Lazar, uzun bir nutkun ardından ordusuna cesaret verici sözlerle ordusunu cenge hazırlanması hususunda telkin eder.⁴⁵

Türkler, I. Murad'ın katledilmesine rağmen gayretli bir şekilde savaşa atılırlar ve Sırp ordusuyla gerçekleşen harpte her iki taraftan da insanlar ölür. Osmanlı ordusunun bir kısmı

40 R. Mihaljčić, *Battle of Kosovo*, s. 86.

41 Josip Lučić, "Dubrovnik i Kosovska Bitka u Dokumentima i Historiografiji", *Historijski Zbornik*, 42 (1989), s. 93.

42 J. Lučić, "Dubrovnik i Kosovska Bitka", s. 94.

43 R. Mihaljčić, *Battle of Kosovo*, s. 50.

44 Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, Sırpça trc. Zdravko Šundrica, Belgrad: Srpska Književna Zadruga, 1968, s. 96-98.

45 Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, s. 98-100.

ise muharebe meydanını terk etmeye kalktıklarında Türk kumandanları onlara cesaret vererek askerlerini kalmaya ikna ederler.⁴⁶

Prens Lazar yorulan atını değiştirirken, efendilerini cenk esnasında göremeyen Sırp birlikleri ise onun öldüğünü düşünerek harp meydanını terk etmeye başlarlar. Lazar, askerlerinin kaçtığını görünce onlara yaşadığını göstererek ordusunu yeniden toplamaya çalışsa da bu gayretinde muvaffak olamaz ve köylülerin vahşi hayvanlara karşı tuzak olarak açtığı çukurun içine düşerek ölür.⁴⁷

Mavro Orbini ayrıca Prens Lazar'ın Osmanlı kaynaklarına göre sağ olarak yakalandığını da aktarır. Bundan sonra Türklerin, Lazar'ın başını kestiğini nakleder. Bununla birlikte muharebenin Kosova Ovası'nda gerçekleştiğini zikreder ve mezkûr yerde bulunan Sultan I. Murad'ın Türbesi hakkında da bilgi verir.⁴⁸

Lakin Orbini'nin eserini özgün kılan ise daha önce hiçbir kaynakta geçmeyen Sırp tarafında yaşanan ihanete dâir verdiği mâlûmatdır. Müellife göre, Kosova Muhaberesi'nde Prens Lazar'ın yanında yer alan Vuk Branković, Sırlara hıyanet ederek çekilmiştir. Orbini hadiseyi şöyle aktarmıştır: *"Bu savaştta Raşka (Sırbistan) ve Bosna'dan çok sayıda kişi ölmüştü. Nasıl ki Bosna Hükümdar'ı Tvrtko, Prens Lazar ile ittifak halindeydi. O (Tvrtko) kendi ordusunu Voyvoda Vlatko Vuković komutasında kendi ordusunu yollamıştı. Vuković az sayıdaki kendi adamları ile birlikte söz konusu savaştan kaçmıştı, 15 Haziran 1389 yılında Kosova'da meydana gelen muharebede. Fakat, Prens Lazar'ın damadı Vuk Branković neredeyse tüm adamlarıyla kendini kurtarmıştı, çünkü (bazılarının dediği gibi) Murad ile gizlice anlaşma yaparak kendi kayınpederini ihanet etti ki (Prens Lazar'ın) topraklarını kendi devletine katabilsin."*⁵⁰

Dubrovnikli müellifin eserini diğer yazarların anlatısında farklı kılan husus, Vuk Branković'in, Lazar'a ihanet ettiğine dâir kayıdır. Bununla birlikte Mavro Orbini'nin eserinde geçen ihanete dâir anlatının aslı, Katalan bir yazar tarafından kaleme alınmış olan *Yakup Çelebi'nin Öyküsü* adlı eser olabilir. Katalan kaynağında Lazar'ın damadının bey olabilmek için ülkesine döndüğü ibaresi mevcuttur.⁵¹

Öte yandan Kosova'daki muharebe hakkında tafsilâtlı mâlûmat veren Neşri'nin kaydında Vuk'un ihanet ettiğine dâir bir hadise nakledilmemiştir.⁵² Belki de Mavro Orbini'nin mezkûr anlatısı, Kosova Savaşı'nda yaşanan hezimetin mesuliyetini Vuk Branković'e yükleme çabası ile ilişkili olabilir.

Anlaşıldığı kadarıyla Sırp ve Dubrovnik kaynaklarının bu harp hakkındaki kayıtlarından bazı hususlar nispeten açıklığa kavuşmaktadır.

46 Mavro Orbini *Kraljevstvo Slovena*, s. 100-101.

47 Mavro Orbini *Kraljevstvo Slovena*, s. 101.

48 Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, s. 102.

49 Voyvoda unvanı hakkında izahlı bilgi için bkz. Mihai Maxim, "Voyvoda", *DIA*, XLIII, 123-127.

50 Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, s. 102.

51 Anonim, *Yakup Çelebi'nin Öyküsü*, Türkçe trc. Mehmet Sait Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 95.

52 M. Šuica, Vuk Branković, s. 113.

Kosova Savaşı'nı anlatan çağdaş Sırp kaynaklarında, savaşın seyri, vuku bulduğu yer ve hatta bu muharebeye katılan Germiyanoğulları, Saruhanoğulları gibi diğer beyliklerin de isimlerinin geçmekte olması dikkat çekicidir. Aynı zamanda dönemin Sırpça kaynakları, iki hükümdarın savaş meydanında hayatlarını kaybettiklerini zikrederken, I. Murad'ı öldüren Miloš Obilić hakkında herhangi bir bilgi vermemektedirler. Bu hadise daha sonradan yazılan Sırp membarlarında zikredilmiştir. Öte yandan XV. asrın sonları ile XVII. asırda kaleme alınmış olduğu anlaşılan Dubrovnik kaynaklarında ise muharebe hakkında tafsilâtlı bir anlatım söz konusudur. Onların eserlerinde ise hadise daha çok Prens Lazar'ın Sultan I. Murad'ı şehit edecek olan Miloš'un ihaneti meselesi öne çıkarılmaktadır. Onun da bu mânevî baskıdan kurtulabilmek ve hakkındaki kanaatlerin asılsızlığını ispatlamak için daha önceden tanıdığı I. Murad'a, hayatını kaybetmek pahasına suikast düzenlediği üzerinde durulmaktadır. Keza Vuk Branković'in durumu ve tavrı hakkında ek bilgilerin, Dubrovnikli müellif Mavro Orbini'nin kaydında da yer aldığı görülmektedir.

Bununla birlikte geç dönem Dubrovnikli yazarlar, savaşta yaşanan ihanet neticesinde Hıristiyan kuvvetlerinin mağlup olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak mezkûr bilgiler menşei çağdaş Sırp kaynakları değildir. Muhtemelen bilâhîre oluşan siyasî ortamın rolüyle muharebeden sonraki dönemlerde bu kabil konjonktürel yorumlar, XV. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılın başlarına ait eserlerde özel yorumlarla nakledildiği anlaşılmaktadır.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bibliyografya

Anonim, *Yakup Çelebi'nin Öyküsü*, Türkçe trc. Mehmet Sait Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Anonim, "Svetlu pobedu pokazaše", *Spisi o Kosovu*, haz. Đorđe Trifunović, Belgrad: Prosveta, 1993, s. 127-129.

Anonim, "Zapis iz prologa", *Spisi o Kosovu*, haz. Milka Ivić, Belgrad: Prosveta, 1993, s. 177.

Anonim, "Žitije svetoga kneza Lazara", *Spisi o Kosovu*, haz. Đorđe Trifunović, Belgrad: Prosveta, 1993, s. 121-124.

Başar, Fahameddin, "Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12 (1998), s. 25-29.

Blagojević, Miloš, *Srbija u doba Nemanjića: Od kneževine do carstva (1168-1371)*, Belgrad: Vajat, 1991.

Božidar, "Zapis iz Apostola", *Spisi o Kosovu*, haz. Milka Ivić, Belgrad: Prosveta, 1993, s. 177.

- Ćirković, Sima, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Belgrad: Srpska Književna Zadruga, 1964.
- Ćirković, Sima, *Kosovska bitka kao istorijski problem*, Novi Sad: Vojvođanska Akademija Nauka i Umetnosti, 1992.
- Ćirković, Sima, *The Serbs*, İngilizce trc. Vuk Tošić, Vuk Tošić, Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
- Ćirković, Sima, "Dimitrije Kidon o Kosovskom boju", *ZRVI*, 13 (1971), s. 213-219.
- Daničić, Đuro, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: U knjižarnici L. Hartmana, 1886.
- Daniilo III, "Slovo o svetom knezu Lazaru", *Hrestomatija srednjovekovne književnosti*, haz. Tomislav Jovanović, I, Belgrad 2012, 99-118.
- Dinić, Mihailo, "Dva savremenika o boju na Kosovu", *Glas Srpske Kraljevske Akademije*, 182 (1940), s. 133-148.
- Emecen, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Emecen, Feridun M., "Balkanlar'da Yeni Bir Dönüm Noktası: Kosova Savaşı (1389)", *Savaşın Sultanları: Osmanlı Padişahlarının Meydan Muharebeleri*, haz. Feridun Emecen, Erhan Afyoncu, I, İstanbul: Bilge Yayın, 2018, 140-171.
- Emecen, Feridun M., "Kosova 1389: Kimin Zaferi?", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2018, s. 161-165.
- Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî (19-22. kitaplar): [Osmanlı Tarihi (1299-1465)]*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.
- Fine, J. V. A., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan: University of Michigan Press, 1987.
- Inok Isaije, "Zapis o Maričkoj bitci", *Hrestomatija srednjovekovne književnosti*, haz. Tomislav Jovanović, I, Belgrad 2012, 85-87.
- İnalçık, Halil, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, Ankara: İslâm Araştırmaları Merkezi, 2016.
- İnalçık, Halil, "Ahmedi's Ghazânâme on the Battte of Kosova", *Kosovo: Les Annales de l'Autre Islam*, 7 (2000), s. 21-26.
- Ioannes Kantakuzenos, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, Sırpça trc. Sima Ćirković, Božidar Ferjančić, VI, Belgrad: Sanu, 1986.
- Jireček, Konstantin Josif, *Istorija Srba*, Sırpça trc. Jovan Radonić, I, Belgrad: Slovo Ljubve, 1978.
- Kašanin, Milan, *Srpska književnost u srednjem veku*, Belgrad 1990.
- Konstantin Filozof, *Povest o slovima (Skazanije o pismeneh)-izvodi, Žitije despota Stefana Lazarevića*, haz. Lazar Mirković, Belgrad 1989.
- Konstantin Filozof, *15. Yüzyıl Bulgar Yazarı Konstantin Kosteneçki'nin Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü Başlıklı Yapıtı*, Türkçe trc. Hüseyin Mevsim, Ankara: Kapadokya Kitabevi, 2007.
- Lučić, Josip, "Dubrovnik i Kosovska Bitka u Dokumentima i Historiografiji", *Historijski Zbornik*, (42) 1989, s. 91-95.
- Marko Pečki, "Žitije svetog patrijarha Jefrema", *Šest pisaca XIV veka: Grigorije Raški, Jakov Serski, Siluan, Nepoznati Svetgorac, Monah Jefrem, Marko Pečki*, haz. Dimitrije Bogdanović, Belgrad: Prosveta, 1986, s. 165-170.
- Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, Sırpça trc. Zdravko Šundrica, Belgrad: Srpska Književna Zadruga, 1968.
- Maxim, Mihai, "Voyvoda", *DIA*, XLIII, 123-127.
- Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, haz. Necdet. Öztürk, Çamlıca Yayınları: İstanbul, 2008.
- Mihaljčić, Rade, *Junaci kosovske legende*, Belgrad: Srpska Školska Knjiga, 2001.

- Mihaljčić, Rade, *The Battle of Kosovo in History and Popular Tradition*, İngilizce trc. Milica Hrgović, Belgrad: Bigz, 1989.
- Mihaljčić, Rade, *Lazar Hrebeljanović-Istorija, Kult, Predanje*, Belgrad: Nolit, 1984.
- Novaković, Stojan, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, Belgrad 1912.
- Olesnecki, Aleksej, "Turski izvori o Kosovskom boju", *GSND*, 14 (1934), s. 59-98.
- Petković, Vladimir, *Manastir Ravanica*, Belgrad: Napredak, 1922.
- Radojčić, Nikola, "Grčki izvori za kosovsku bitku", *GSND*, 7-8 (1930), s. 163-175.
- Radojčić, Đorđe Sp., *Stara srpska književnost*, Belgrad: Prosveta, 1960.
- Reinert, William Stephen, "A Byzantine Source on the Battles of Bileca and Kosovo Polje: Kydones Letters 396 and 398 Reconsidered", *Late Byzantine and Early Ottoman Studies*, Dorchester: Dorset Press, 2014, s. 249-272.
- Stefan Lazarević, *Književni radovi*, haz. Đorđe Trifunović, Belgrad: Srpska Književna Zadruga, 1972.
- Stojanović, Ljubomir, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Sremski Karlovci 1927.
- Stojanović, Ljubomir, *Stari srpski zapisi i natpisi*, IV, Belgrad: Sanu, 1986.
- Šuica, Marko, *Vuk Branković: slavni i velmožni gospodin*, Belgrad: Evoluta, 2018.
- Tolan, V. John, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, New York: Columbia University Press, 2002.
- Trifunović, Đorđe, *Srpski srednjovekovni spisi o Knezu Lazaru i kosovskom boju*, Kruševac: Bagdala, 1968.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Živojinović, Mirjana, *Istorija Hilandara I: Od osnivanja manastira 1198. do 1335. godine*, Belgrad: Prosveta, 1998.

Rusya İmparatorluğu Dönemi Tarih Yazımında Peçenekler*

Pechenegs in the Historiography of the Russian Empire

Muallâ Uydu Yücel¹

*Bu çalışma "Rusya İmparatorluğu Dönemi Tarih Yazımında Peçenekler", PIESS, 21-23 Eylül 2018, Kiev/Ukrayna'da sözlü sunulan ve "Pechenegs in the Historiography of the Russian Empire", JIEES 2018, Ukraine/ Kyiv, s.207-224'de yayınlanan makalenin genişletilmiş Türkçesidir.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Muallâ Uydu Yücel (Prof. Dr.),
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye.
E-posta: muallauyduyucel@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1595-2106

Başvuru/Submitted: 02.02.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
00.00.0000
Son Revizyon/Last Revision Received:
00.00.0000
Kabul/Accepted: 20.02.2021

Atıf/Citation: Uydu Yücel, Mualla, "Rusya İmparatorluğu Dönemi Tarih Yazımında Peçenekler", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 36 (2021), s. 97-117
<https://doi.org/10.26650/gaad.872978>

öz

Karadeniz'in kuzeyi ile Doğu Avrupa ve Balkanlarda önemli siyasi ve kültürel varlık gösteren Peçeneklere dair ilk özel çalışmalar Rusya İmparatorluğu döneminin sonlarına doğru 1872 yılında V.G. Vasilyevskiy ve 1884 yılında P.V. Golubovskiy tarafından yapılmıştır. Vasilyevskiy bugün dahi üzerine çıkılmayan "*Bizans ve Peçenekler*" adlı çalışmasında Peçeneklerin Bizans'a yaşattıklarını tüm teferruatı ile ortaya koyarken; Golubovskiy Peçeneklerin yaşadıkları coğrafya ile siyasi tarihlerinden özellikle de Ruslar ile olan ilişkilerinden bahsetmiştir. Bu çalışmamızda her iki yazarın eserlerinde Peçenekleri nasıl anlattıklarını ortaya koymaya çalışacağız. Bu iki bilim insanının ve sonrasında yapılan çalışmalarda dağınık yaşadıkları için "*bir devlet teşekkülü içerisinde yer alamayan*" denilerek devlet kurmadıkları söylenen Peçenekler gerçekten de bir devlet kurmamışlar mıdır? Yoksa bu düşünce Rus tarihçilerinin yazımından mı kaynaklanmıştır? Bunun üzerinde duracağız. 19. yüzyıl boyunca devam eden yazımda Peçeneklerin daha çok siyasi tarihleri ile ilgili bilgiler verilmekte, onların Bulgar Devletinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan boşluğu doldurdıkları ve 11. ve 12. yüzyılda Bizans yönetimi için, Asya'daki kardeşleri Selçuk Türkleri kadar korkunç düşman oldukları vurgulanmaktadır. Bu dönem yazarları Birinci Haçlı Seferinin sebeplerinden birini de Peçeneklerin Balkanlardan Bizans'ı sıkıştırmaları olarak göstermektedirler. Peçenekler 896 yılında geldikleri Karadeniz'in kuzeyinde Doğu Slavyan boyları ile siyasi ilişkiler kurmuşlardır. Rus yıllıkları bu ilişkileri daha çok efsaneler üzerinden vermeyi uygun bulmuşlardır. Bu efsanelerde Peçenekler yenilmesi çok güç bir millet olarak verilmişlerdir. O sırada Hazarların idaresi altında yaşayan bazı Doğu Slavyan boyları, yine güçlü bir Türk boyu ile mücadele etmek yerine ortak menfaatlerde birlikte hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Doğu Slavları ve bazı kavimler birleşerek bir millet teşekkülü içerisinde yer almışlar ve Rus adı ile ortaya çıkarak Kiyev Knyazlığını kurmuşlardır. Bilindiği üzere bu Knyazlığın kurulmasında Hazarlar etkili olmuşlardır. Hazarlardan sonra arka arkaya, Peçenek, Uz ve Kuman/Kıpçak Türk boyları ile karşılaşan ve onların sürekli saldırılarına maruz kalan bu Knyazlığın tarih yazımında araştırmacılar bu Türk boylarına

kanaatimizce “devlet” kurdurmamışlardır. O yüzden de bizde bugün kendi tarih yazımında onları anlatırken bu ifadeyi kullanmaktayız.

Anahtar Kelimeler: Peçenekler, Bizans, Hazarlar, Slavlar, Tarih Yazımı, Rusya İmparatorluğu

ABSTRACT

The first studies on the Pechenegs, who had an important presence in the north of the Black Sea, eastern Europe and the Balkans, were carried out by V. G. Vasilyevskiy 1872 towards the end of the Russian Empire period and continued with P. Golubovskiy (in 1884). In his work “*Byzantium and Pechenegs*”, Vasilyevskiy revealed the relations of the Pechenegs with Byzantium with in detail. Golubovskiy mentioned the Pechenegs in terms of their geography and political history, especially their relations with Russians. We will mention this in this work, we will try to show how both authors describe the Pechenegs in their works. Also, did the Pechenegs, who were told that they did not establish a state by saying “*they can not take part in a state organization*” because they lived scattered in Turkish history, not really establish a state? Or is this thought originated from the writing of Russian historians?

In the historiography that continued throughout the 19th century, more information is given about the political history of the Pechenegs and they fill the gap that arose after the collapse of the Bulgarian State and emphasize that, for the Byzantine rule in the 11th and 12th centuries, their brothers in Asia were as terrible enemies as the Saldjūk Turks. The authors of this period also showed that one of the causes of the First Crusade was the Pechenegs' compression of Byzantium from the Balkans.. The Pechenegs established political relations with the eastern Slavicans in the north of the Black Sea in 896. Russian annals have found it appropriate to give these relationships mostly through legends.. In these myths the Pechenegs were given as a very difficult nation to defeat. At the time, some Eastern Slavian dwellers living under the Khazars' ruling preferred to act together in common interests, instead of fighting a strong Turkish tribe. Eastern Slavs and some tribes joined together as a nation, and they emerged by taking the name Russian and founded the Kiyev principedom. As it is known, the Khazars were influential in the establishment of this principedom. This principedom, which encountered the Pecheneg, Uz and Kuman / Kipchak tribes after the Khazars and was constantly attacked by them, claimed that the Turkish tribes did not establish a state in history writing.. That is why we use this expression today in our own historiography when describing them.

Keywords: Pechenegs, Byzantium, Khazars, Slavs, Historiography, Russian Empire

EXTENDED ABSTRACT

During the two centuries of the Russian Empire lasting roughly between 1721 and 1917, Russian historiography progressed to a great degree and produced many important studies. Scientists, especially those who study ancient Russian history, have found Turks, with whom they have lived neighbor relations for centuries, as the first nation while writing their works. Yet, they had a big trouble on writing this history as they didn't have enough knowledge and methodology about how they would manage this historiography. In order to overcome this challenge, during the era of Peter I, they invited foreign historians, particularly from Germany to the Petersburg Academy of Sciences beginning from 1725, with the aim of revising and rewriting Russian History. So, these scientists paved the way for redefining Russian history. We can mention G. Z. Bayer (1694-1738), G. F. Miller (1705-1783) ve A. L. Schletzer (1735-1809) as the most prominent German scholars in the course of first half of the 18th century of Russian historiography.

The writing of Russian history by foreign scientists instead of Russian historians was harshly criticized by V. N. Tatişev (1685-1750), one of the rare Russian historians for these dates and this criticism was also mentioned by other Russian historians later. In the end, this struggle of him came to an end with the transition to the understanding of local historians in the period of Catherine II (1762-1796) after his death. M. V. Lomonosov (1711-1765) was the first person who wrote about the history of the Russian people.

The most commonly used sources of Russian historians in writing the history of the Russians, are the general and local chronicles written in churches and monasteries during the reign of the Kiev Principedom and the Tsardom of Moscow. These chronicles were academically published with the name of "*Polneye Sobraniye Russkih Letopis*" with the most contribution made by Tatischev. In writing Russian history, the Russian historians called the struggle that they had with other nations on this geography as "*the Struggle of Forest with Steppe*". Russians were living in forests, on the other hand Turks were living in steppes. This viewpoint lasted during 200 years of Russian Empire and affected all the works written based on Russian chronicles, including information on Russian people and history. Furthermore, these historians accepted all Turkish tribes such as the Khazars, Pechenegs, Uzs, Cumans, Berendis and Qaraqalpaqs as one nation and so they presented the knowledge about them in this perspective. N.M. Karamzin, N.H. Ustriyalov, S.M. Solovyev, H.I. Kostomarov and D.I. Ilovayskiy can be counted among those who have written on the history of Russia in this period. Albert, one of the priests of the Trium Fontium Monastery, was the first to give information about these Turkish tribes in the works they wrote. Later, Kunik, Burackov, Aristov, Kostomarov et al followed him.

The basis of our study consists of two studies specifically written about the Pechenegs in the second half of the 19th century. First one is "*Vizantiya i Pečenegi (Byzantium and the Pechenegs)*" written by V. G. Vasilevsky and the latter is the study of P. G. Golubovsky published with the title "*Uzs, Pechenegs and Cumans until Mongol Invasion*".

Vasilyevskiy used all the sources written up to his time, especially Byzantine sources in his article.. He mentioned only about the political history of Pechenegs. While writing this history in detail, he tried to give message that Pechenegs were perceived quite incorrigible by the Byzantines.

He says that the Pechenegs filled the gap that emerged as a result of the collapse of the Bulgarian Tsarism. He said that they were no less terrible enemies for Byzantium in the 11th and 13th centuries than their brothers in Asia, the Seljuk Turks. Therefore, he said that although the Byzantine sources that gave information about them were essentially true, they contained quite a lot of Byzantine rhetoric in them. For this reason, he emphasizes that more careful comments should be made about the lives of these nations and they should be evaluated better.

Vasilyevsky was the first to link the reason of the First Crusade to the help request of Byzantium which was squeezed by the Seljuk in Anatolia and Pechenegs in Balkans. Later, he described in detail the struggle between the two Pecheneg leaders, Turak and Kegen, in the Danube region. Vasilevsky then mentioned extensively about how the Pechenegs and Uzs were used by the Byzantines as military power. Additionally, he stated that the Pechenegs were going along with the Bogomils (Paulicians) and that the Bogomils were quite much affected by Manichaeism. The work of Vasilevsky gives us historical information till 1094 but it is not possible to find any data about Lebnium Battle on which Pechenegs lost historically their existence.

The next work that we can focus on, belongs to Golubovsky. It was the first academic work that was prepared according to the scientific principles, based on the sources and all the researches on this subject. Golubovskiy explained the Pecheneg, Uz and Cuman-Kipchaks, who ruled in the steppes of South Russia until the Mongol invasion period, and their relations with the Russian principdom in the region and their decisive influence on Russian history. For this reason, Golubovskiy's work has the characteristics of a source work that includes important evaluations, written as a result of an extensive research on these Turkish tribes, whose details about their history can only be learned from sources written by the historians of the states they have relation.

According to Golubovskiy; Pechenegs, Uzs and Cumans were the last nations that moved from Asia to Europe in the Middle Ages. In fact, this process ended with the Mongols who were blowing like a hurricane in the 13th century. The mentioned Turkish tribes started to play an important political role with their emergence in the steppes of South Russia. They occupied the area from the Ural River to the Danube River and entered into a struggle with many states. They were able to draw attention to themselves, sometimes with their military campaigns, sometimes by mediating trade with eastern countries, sometimes with their military forces that were always ready to enter into the service of the country which paid them most, and their names were included in Russian, Polish, Hungarian, Byzantine and Arab chronicles. Their reputation has spread to Western Europe.

He begins his work by saying *"In order to understand how and to what extent the neighbor of the nomads influenced the political life of ancient Russia, it is necessary to study how the relationship between Turks and Slavs was."* First of all, he emphasized the characteristics of the South Russian geography and explained living conditions in these lands.

Golubovsky, then, focused on the origin of the Pecheneg word, the meaning of it and where it came from. He argued that Uzs, Cumans and Pechenegs came from the same ethnical race, but he tried to reveal that they were different tribes. And, he pointed out that;

1. Pechenegs, Uzs, Cumans, Seljuk Turks, Ottoman Turks represented a single Turkish race.
2. All of these tribes were the branches of a nation that once lived the steppe life in Turkestan region.

As we mentioned above, Golubovsky explained the relations between the Pechenegs and the Russians, the Hungarians, the Byzantines in the geography extending from the Volga River to the Balkans by trying to use all the sources of his time. According to Golubovsky, the Turkish tribes were dangerous enemies of the Russians, but they also represented a force that was always ready to support the desired work for a certain fee.

Golubovsky agreed with Vasilyvsky's view that both the Pecheneg Turks and the Seljuk Turks were effective in the destruction of the Byzantine Empire. Contrary to Vasilyvsky, Golubovkiy gave information about the cultural lives of Turkish tribes. However, he complained about the lack of information on the culture of these Turkish tribes and gave the following information briefly: The Pechenegs, Uzs and Cumans were all Turk, all of them lived in the steppe, so their traditions and customs would have to be in common. They brought them from their homeland, Turkestan, and kept them without changing. He added that the culture of their new neighbors had an impact on them as well, but this effect was not deeply penetrated; only Turks settled in the cities, which were not too crowded, could have lost their fundamental traditions. And then, in particularly with an evaluation of knowledge presented by Byzantine Emperor, he continued, after the death of the chieftain, the uncle's children obtained political power; there was a council, named as "*komenton*" and composed of public; both in peacetime and in wartime, they adjudicated here all the important events; the power of the chieftain and their effects in these councils were quite insignificant.

As a result, in this study, we tried to make a comparison of two works written on Pechenegs, in the period when Pan Slavism was highly effective. The common aspect of both studies was that the Pechenegs, who prevent the Russians reaching the Black Sea, were not shown in a state organization.

Giriş

1721-1917 tarihleri arasında yaklaşık iki yüzyıl hüküm süren Rusya İmparatorluğu döneminde Rus tarihçiliği büyük bir gelişme göstererek önemli çalışmalara imza atmıştır. Özellikle eski Rus tarihine ait çalışma yapan bilim insanları eserlerini yazarlarken karşılarında yüzyıllar boyunca komşuluk ilişkileri yaşadıkları ilk millet olarak Türkleri bulmuşlardır. Ancak bu yazım sırasında büyük bir sorunla karşılaşmışlardır ki o da başlangıçta nasıl yazacaklarına dair bir bilgi birikimine ve yöntemine sahip olamamaları olmuştur. Bunu fark ettiklerinde yani 1725'ten itibaren Petersburg İlimler Akademisi'ne yabancı özellikle de Alman tarihçileri davet ederek onlardan Rus tarihçilerini yetiştirmelerini istemişler ve böylece Rus tarihinin yeniden ele alınmasının önünü açmışlardır. Bu Alman bilim insanları arasından özellikle G. Z.Bayer (1694 -1738), G.F.Miller (1705 -1783) ve A.L Şletzer (1735-1809)'i 18. yüzyılın ilk yarısında Rus tarihine damgasını vuranlar arasında ilk sırada sayabiliriz.¹

Kendi tarihlerini kendilerinin değil de yabancıların yazması Rusya'nın o dönemlerde ender yetiştirdiği tarihçilerinden biri olan V.N.Tatişev (1685-1750) tarafından şiddetle eleştirilmiş ve onu daha sonra diğerleri izlemiştir. Sonunda onun bu mücadelesi ölümünden sonra II. Yekatarina (1762-1796) döneminde yerli tarihçi anlayışına geçilmesi ile büyük ölçüde son bulmuştur.

Rus milletinin tarihini ilk ele alan M. V. Lomonosov (1711-1765) olmuştur. Asıl mesleği kimyagerlik olan ve profesör unvanını alan Lomonosov daha sonra tarihi milletlerin hayatını özetleyip, geleceğe dair ona ümit verecek en önemli unsurlardan biri olarak gördüğü için bu mesleğe merak sarmıştır. Çalışmalarına önce yeni başladığı bu alanı tanımaya, bilgilenmeye ve kaynaklarına vakıf olmakla başlamış, daha sonra Rusların Norman menşeli oldukları tezini kabul etmeyerek, Rusların Slav asıllı olduklarını, Rus tarihinin Rurik'ten önce başladığını öne sürmüştür. Daha sonra da doğu ve güneydoğu Avrupa (Balkanlar) ile ilgili dönemdeki bütün kaynakları tarayarak, Slav kökenli yer isimleri üzerinde araştırmalar yapmış ve Alman tarihçilerin tezlerini çürütmüştür.²

M.V. Lomonosov'un fikirlerinin takipçisi ise Türk kökenden gelen N.M. Karamzin, olmuştur. Karamzin, Rusya Devleti'nin Tarihi adlı eserinde başlangıçtan 1612 yılına kadar olan dönemi ele almış ve kendi bakış açısına göre de Rus monarşisini övmüştür. Ayrıca eserinde oldukça fazla kaynak kullanması ve uslûba dikkat etmesi, eserin önemini ve kalitesini o dönemde yazılan diğer eserlerden olumlu olarak ayırmıştır. Daha sonra 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren yabancı tarihçiler tarafından kurulan tarih okulu, yapılan araştırmalar ile güçlenmiş ve Bilimler Akademisi faaliyetleri neticesinde Rus tarih anlayışının temellerinin atılmasını sağlamıştır. Böylece 18. yüzyılın ilk yarısında başlayan tarih ile ilgili çalışmalarda, Bilimler

1 M. A. Алпатов, Русская историческая мысль и Западная Европа (XVIII-Первая Половина XIX в.), Москва 1985, s.15-34. (M.A. Alpatov, Russkaya İstoričeskaya Mysl i Zapadnaya Yevropa (XVIII-Pervaya Polovina XIX v, Moskva 1985); Eserde bu üç tarihçinin hayatları ele alınmış ve Rus tarihine bakışları ve yaptıkları çalışmalar detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

2 Алпатов, *a.g.e.*, s.61-71.

Akademisi hem Rusların kendi tarihlerini yazmalarında hem de diğer milletlerin tarihleri ile ilgili çalışmalar yapmaya başlamalarında önemli bir rol oynamıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kendi tarihlerinin başlangıcında karşılaştıkları ilk millet Türkler olduğu için her iki milletin tarihinin bu coğrafyada hem siyasi mücadeleler hem de kültürel etkilenmeler ile geçtiğinin ortaya konulması bu araştırmalar sayesinde olmuştur.

Çoğunluğunu Slavların oluşturduğu ve Rus adı ile ortaya çıkan bu birlikteliğin milletleşme ve siyasî bir birlik ortaya koymaları çok geç gerçekleşmiş, tarihler 852'yi gösterdiğinde Rurik'in önderliğinde Kiyev Knyazlığı kurulmuştur. Aslında Kiyev Knyazlığı'nın siyasî teşekkül olarak ortaya çıkmasında Bizans ile aralarında tampon bir devletin kurulmasını ekonomik ve siyasî çıkarları açısından önemli gören Hazar Kağanlığı sağlamış, bu yüzden de Knyazlığın içindeki Doğu Slavyan boylarından bazılarını kendisine 965 yılına kadar vergi ödemek zorunda bırakmıştır. Hazarlardan sonra karşılaştıkları ikinci Türk gücü Peçenekler olmuştur. Peçenekler 9. yüzyılın sonlarına doğru 890-96 arasında güney Rus topraklarına gelmişler ve 1036'ya kadar yaşadıkları bu coğrafyanın mutlak sahibi olarak; hem bu devletin istedikleri gibi güçlenmesini hem de Karadeniz'e inmesini engellemişlerdir.

Peçeneklerin arkasından da önce Uzlar daha sonra da Kuman/Kıpçaklar, bu Knyazlığın topraklarının sınırlarına gelerek en amansız düşmanları olmuşlardır. Öyle ki 20. yüzyıl tarih yazımında Kuman/Kıpçaklar ile yaşanan mücadelenin adı "*Stepnaya Barba: Bozkırla Savaş*" adı altında incelenip anlatılırken; Hazarlardan başlayarak Kuman/Kıpçaklara kadar olan siyasî mücadele de "*Ormanın Bozkırla Mücadelesi*" olarak anlatılmıştır.

Konumuzu teşkil eden Peçeneklerin siyasî tarihleri hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse, Peçenekler ana yurtları olan Aral Denizi ile Sır Derya'nın orta akımları arasındaki topraklarda kadim merkezleri bugünkü Taşkent civarlarında yaşarlarken¹⁴ ticarete önemli bir yer edinmişlerdir. 744 yılında Köktürk Kağanlığının yıkılması üzerine bu topraklarda iktidar el değiştirerek, Uygur, Oğuz ve Karluklara geçmiş, Oğuzların Aral Gölü ile Aşağı Sır Derya bozkırlarına yerleşmeleri zamanla zorunlu olarak Peçeneklerin bu bölgeden uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Olanın bir kısmı Ouğzların yanında kalırken, bir kısmı da Hazar Denizinin kuzeyinden Karadeniz'in kuzey düzlüklerine gelmişlerdir. Geldiklerinde tarihler bu sırada 890-96'lı yılları gösteriyordu. Ancak bu geliş kuzeyden güneye inerek hâkimiyet kurmaya çalışan Kiyev Knyazlığını rahatsız etmiş ise de knyazlık başlangıçta onları tanımaya çalışmanın kendileri için daha iyi olacağına karar vermiştir. Peçenekler ise bu orman kavimleri ile mücadele etmenin kendilerini çok zorlamayacağını fark etmişlerdir. Aslında Slavlar için Peçenekler şimdilik korkulacak bir düşman olarak durmuyorlardı ama Hazar korkusu başlarında iken yeni bir korkuya ihtiyaçları olmadığını düşünerek mutedil bir siyaset izlemeye karar vermişlerdir. Bundan sonra Peçenekler kuzey Karadeniz bölgesinde gittikçe güçlenirken, Kiyev Knyazlığı de bütün Doğu Slavyan boyları ile Fin-Ugr boylarını tek çatı altında birleştirerek güçlü bir devlete dönüşme hazırlıklarına başlamıştır.

Başlangıçta hem Kiyev Knyazlığı hem de Peçenekler açısından her şey iyi gelişmiştir. Ancak Bulgar hükümdarı Çar II. Simeon'un bitip tükenmez bilmeyen istekleri Bizans'ı hem Ruslardan hem de Peçeneklerden yardım istemek zorunda bırakmıştır. Bu vesile ile 915 yılında Peçenekler ilk defa Kiyev Knyazlığı topraklarının içinden geçmişlerdir. Bundan sonraki ikinci yakınlaşma 944-45 yılında Knyaz Oleg'in İstanbul kuşatmasına Peçenekleri ücretli asker³ olarak aldığına gerçekleşmiştir. Knyaz Svyatoslav zamanına kadar gayet dostâne seyreden ilişkiler, bu knyazın zamanında tam tersine dönmüştür. 968'de Kiyev'i kuşatmaları ve 972'de de kendisini tam bir Peçenek başbuğu gibi yetiştiren bu knyazın onlar tarafından ortadan kaldırılması aralarının bir daha düzelmek üzere bozulmasına sebep olmuştur. Bu tarihten sonra Peçenekler üstün bir şekilde Kiyev Knyazlığına bağlı topraklarda istedikleri gibi at koşturmuşlardır. Bu durum 1036 yılına kadar devam etmiştir. Bu sırada Kiyev'de iç mücadeleler yaşanmış ve sonunda Yaroslav (1019-1054) knyazlık tahtına çıkmıştır. Yaptığı ilk iş topraklarına sürekli akınlar düzenleyerek halkını zor durumda bırakan Peçeneklere gereken cevabı vermek olmuştur. Çok geçmeden istediğine ulaşmış ve yapılan savaşta onları öyle bir yenmiştir ki büyük bir kısmı öldürülmüş, kalanlarda bu toprakları terk ederek Tuna'ya Balkanlara doğru hareket etmişlerdir. Bu arada bu topraklarda yerleşip kök salanlar knyazlık tarafından sınır boylarına yerleştirilmişler ve zaman zamanda ücretli asker olarak kendilerinden istifade edilmiştir.

Tuna'ya doğru gidenlerin göçü yaklaşık on iki yıl sürmüş, 1048'larda Tuna boylarına geldiklerinde bu sefer de Bizans'ın en amansız düşmanı olmaya hazırlanmışlardır ki bu düşmanlık 1091 yılına kadar sürmüştür. Bizans kaynakları yaklaşık 53 yıl süren bu mücadeleyi teferruatlı bir şekilde anlatmışlardır. Peçeneklere son darbeyi 29 Nisan 1091'de Bizans imparatoru Aleksios Komnenos vurmuş ve o gün yapılan Lebunium Meydan savaşında onların siyasî yapılarını tarih sahnesinden kaldırmıştır.⁴

Bulgular

Çok kısa bir şekilde tarihlerini verdiğimiz Peçeneklerin Rus topraklarında 145 yıl süren tarihlerinin tarih yazımındaki varlığı da güçlü olmuştur. Rus tarihçilerinin, Rusların tarihini yazarken en fazla kullandıkları eserler, Kiyev Knyazlığı ve Moskova Çarlığı döneminde kilise ve manastırlarda yazılan genel ve yerel yıllıklardır. Bu yıllıklar 18. yüzyılda *Polneye Sobraniye Russkih Letopis* adı altında yayınlanarak bilim dünyasına kazandırılmışlardır ki bu konuda en fazla çalışmayı da V.N. Tatişev yapmıştır. Rus tarihçiler, Rusya tarihini yazarlarken bu coğrafyada karşılaştıkları milletlerle olan mücadelelerini yukarıda da ifade ettiğimiz üzere "*Ormanın Bozkırla Mücadelesi*" olarak değerlendirmişlerdir. Ruslar ormanlı bir kavim; Türkler ise bozkırlı bir millettir. Bu bakış açısı imparatorluk döneminde yazılan bütün eserlerde etkili olmuştur. Burada yaklaşık 300 yıl süren bu dönemde Rus ve Rusya tarihi çalışmaları içerisinde-

3 Yıllık yazarları Peçeneklerin yardıma gitmelerini onların ücretli olarak kiralandıkları şeklinde yorumlayarak kaydetmişlerdir.

4 Geniş bilgi için bkz: M. Uydu Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2020.

de Rus yıllıklarının verdikleri bilgiler çerçevesinde değerlendirildiklerini söyleyebiliriz. Ayrıca Hazar-Peçenek-Uz-Kuman/Kıpçak, Berendiler, Karakalpaklılar ile olan ilişkileri birbirinden ayırmadan hepsini bir millet olarak gördüklerinden birlikte vermişlerdir. Bu dönemde Rusya Tarihi üzerine eser verenler arasında N.M. Karamzin⁵, N.H. Ustryalov,⁶ S.M. Solovyev⁷, H.İ. Kostomarov⁸ ve D.İ. İlovayskiy'i⁹ sayabiliriz. Bu Türk boyları hakkında yazdıkları eserlerde bilgi verenler arasında ilk çalışmayı yapan ise Trium Fontium Manastırı rahiplerinden Albert olmuştur¹⁰. Onu daha sonra A.O. Kunik¹¹, P.O. Buraçkov¹², N.A. Aristov,¹³ N.İ. Kostomarov vd izlemiştir.

Bizim bu çalışmamızın esasını 19. yüzyılın ikinci yarısında Peçenekler hakkında özel olarak kaleme alınan iki araştırma oluşturmaktadır. Birincisi V.G. Vasilyevskiy'in yazdığı "Vizantiya i Peçenegi: Bizans ve Peçenekler"¹⁴ ismini taşıyan çalışma ile P.G. Golubovskiy'in kaleme aldığı "Moğol İstilasına Kadar Uzlar, Peçenekler ve Kuman/Kıpçaklar" adlı eserdir.¹⁵

Vasilyevskiy makalesinde, kendi zamanına kadar yazılan bütün kaynakları özellikle de Bizans kaynaklarını kullanmıştır. Peçeneklerin Balkanlara gelişi, Bizans için 1091 yılına kadar

- 5 Н. М., Карамзин, *История государства Российского*, Т. 1-2. СПб., 1818-1826 (N. M. Karamzin, *İstoriya gosudarstva Rossiyskogo*, С. 1-2. Sank-Peterburg, 1818-1826.).
- 6 Н. Г., Устрялов. *Русская история*, в 2 ч., СПб., 1855 (N.G. Ustryalov, *Russkaya İstoriya*, в 2 ч., Sank-Peterburg, 1855.).
- 7 С.М. Соловьёв, *Истории России с древнейших времён*, С.1, Москва, 1851 S.M. Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremyon*, С.1, Moskva 1851).
- 8 Н. И. Костомаров, *История России в жизнеописаниях ее главнейших деятелей*, Т. 1-3. — Санкт-Петербург, 1915. (N.İ. Kostomarov, *İstoriya Rossi v Jizneopisaniyah yiyu Glavneyşih Deyateley*, С.1., Sank-Peterburg).
- 9 Д. И. Иловайский, *История России*, в 5 т.: в 7 кн. — М., 1876-1905. — Том 1. Часть 1: Киевский период, VIII, 333 с. (D. İ. İlovayskiy, *İstoriya Rossii*), в т с.: в 7кн. М., 1876-1905, С.1 Çast 1, Kiyevskiy Period VIII, 333с).
- 10 Ulrich Fridrih Sum, *İstoriç. Rassujdenie o Patsinakah ili Peçenegah, Çiteniya v İst. Obs. İst. Drevn. Ross.*, 1846, No:1, s.22-24, С.10). Bu eserde özellikle, Peçenekler tarafından kovulan Macarları Arnulf'un 883'de çağırdığı bilgisine yer verilmiştir.
- 11 А.Куник, *О торнских печенегах и половцах по венгерским источникам* // Зап. Академии наук. СПб., 1854. Оtd. I, III s.734. (A.O. Kunik, *O Torkskih Peçenegah i Polovtsah po Vengerskih İstoçnikam*, Zap Akademii Nauk Sank-Peterburg, 1854, Otd. I, III, s.734). Bu eserde Türk boylarının Macaristan'daki siyasi ve kültürel durumları ile bu coğrafyadaki yerleşimleri hakkında bilgi verilmektedir.
- 12 П.О. Бурачков, *Опыт исследования о куманах, или половцах* // Зап. ООИД., 1877, Т.Х, s.111-138 (P.O. Buraçkov, *Opit isledovaniya o Kumanah ili Polovtsah*, Zap ООИД, 1877, С.Х, s.111-138).
- 13 Н. А. Аристов, *О земле Половецкой. Исгорию-гшграфическй очернь* // Извеспя исгоримэ-филологичесшго факультета Института кн. Безборода въ Нежине за 1877 г. -Юевъ, 1877 (N.A. Aristov, *O Zemle Polovetskoj, İstoriyu-gıgrafıçeskiy Oçerk. İzvestiya isgorime-filologıçesşego fakülteta Şmstitura kn. Bezboroda v Nejime za 1877 g. Kiyev 1877*; H.A. Aristov, *Zametki ob etniçeskom sostave tyurkskih narodov* // *Jıvaya Starina*. Т. 6. Вып. 3-4. 1896 (N. A. Aristov, "Zametki ob Etniçeskoj sostave Turskih Narodov", *Jıvaya Starina*, Т. 6. Вып. 3-4. 1896).
- 14 Н.И.Костомаров, *Черты народной южнорусской истории* // Исторические монографии и исследования. Т. 1. СПб, 1903 (N.İ. Kostomarov, *Çerti Narodnoy Yujnorusskoj İstorii*, İstoriçeskiye monografii i İsledovaniya, С. 1. Sank-Peterburg 1903).
- 15 В.Г. Васильевский, *Византия и печенеги* // настоящем издании: Т. 1, с.8-189. (V.G. Vasilyevskiy, *Vizantiya i Peçenega*", *Nastoyaşem İzdanii*, Т.1, с.8-189). Biz bu çalışmamızda В.Г. Васильевский, "Византия и печенеги" *Труды*. -СПб., 2010 (*Vizantiya i Peçenega*", *Trud*, Sank-Peterburg 2010) baskısını kullandık. Vasilyevskiy'in bu çalışmasının önemli kısımları ve görüşleri "Rus Tarihçi Vasili Gregorieviç Vasilevskiy'in Kaleminden Bizans-Peçenek Münasebetleri", *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl Armağanı*, Yeditepe Yay., İstanbul 2019, s.265-296'de tarafımızdan aktarılmıştır.

sürecek olan bir süreci de beraberinde getirmiştir. Bu tarihi en ince detaylarına kadar anlatarak, Peçeneklerin Bizans tarafından iflah olmaz bir millet olarak görüldüklerini satır aralarında belirtmeye çalışmıştır. Başlangıçta Bulgar-Bizans ilişkileri üzerinden Peçeneklere bir giriş yapmakta ve o dönemde yani 10. yüzyılın ilk yıllarında Bizans imparatoru olan Konstantinos Porhyregennetos'un oğluna ithafen yazdığı eserden bahsederek “*Bizans'ın kuzeyindeki denge sisteminin Peçenekler tarafından bozulduğunu ve onların izni olmadan Bulgarların İstanbul önlerine kadar gelemeyeceğini o yüzden de Bizans imparatorunun Bulgarları korkutmak istediği zaman Peçeneklerden istifade ettiğini*” ifade etmiştir.¹⁶

Vasilyevskiy, I. Bulgar Kağanlığının (Tuna Bulgar Kağanlığı) yıkılması sonucu ortaya çıkan boşluğu Peçeneklerin doldurduğunu, onların 11-13. yüzyıl Bizans yönetimi için, Asya'daki kardeşleri olan Selçuklu Türklerinden daha az korkunç düşmanlar olmadıklarını ve bu yüzden de onlar hakkında bilgi veren Bizans kaynaklarının özünde doğru olmakla birlikte, içlerinde oldukça fazla Bizans hitabet sanatını barındırdıklarını söylemekte ve bu nedenle, bu milletlerin yaşayışları hakkında daha dikkatli yorumların yapılarak daha iyi değerlendirilmeleri gerektiği üzerinde durmaktadır. O devamında, “*11. yüzyılın ortalarına doğru Peçenekler Tuna nehrini aştılar. Yeni tarih yazılarının tümünde üzerinde fazla durulmamış bu olay, insanlık tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Sonuçları açısından neredeyse, Kavimler Göçünü başlatmış olan, Batı Gotlarının Tuna nehrini aşması kadar önemlidir. Özellikle Rus ve Bizans tarihlerinde yanlış yerleştirilen ve büyük hata olan şudur ki; çeşitli Türk boyları arasındaki akrabalık bağları göz ardı edilerek, sanki birbirlerinden farklılarmış gibi, bazılarına Tork, bazılarına ise Türk diye isimlendirmiş olmalarıdır. Örneğin, Peçenekler ve Uzlar ya da Kuman/Kıpçaklar, aynen Selçuklu Türkleri gibi Türklerdir*” diyerek Peçeneklerin Tuna boylarını aşmalarını Kavimler Göçü kadar etkili bulmaktadır.¹⁷

Ona göre “*Eğer Peçenekler ile Selçuklu Türklerinin aynı soydan oldukları hususu gözden kaçırılmamış olsaydı, şüphesiz tarihte, Peçeneklerin Tuna nehrini aşıp Bizans imparatorluğunun alanına girmeleri ve Selçukluların Anadolu'daki başarıları arasındaki bağlantı çabucak fark edilebilecekti. 11. yüzyılın sonuna doğru, Avrupa ve Anadolu'daki istilaların, birbirlerine el vermek için uğraştığını göreceğiz. Batıdan doğuya olan büyük seferin, yani Birinci Haçlı Seferinin doğrudan nedeni, her ne kadar bu neden Doğu İmparatorluğu olarak ifade edilmiş olsa da Anadolu'daki Selçuklu fetihlerinden ziyade, İstanbul'u bile tehdit eder hale gelmiş, tehditkâr ve korkunç Peçenek milleti idi*”. Bu sözler Birinci Haçlı Seferinin sebebinin Anadolu'da Bizans'ı sıkıştıran Selçuklu Türkleri ile Balkanlarda zor durumda bırakan Peçenek Türkleri

16 П.В. Голубовскш, *Печенега, горки и половцы до нашестви татар. История южнорусских степей IX-XIII вв.*, Клевь, 1884 (P.G. Golubovskiy, *Peçenega, Turki i Polovtsı do Naşestvi Tatar, Istoriya Yujnorusskih Stepey IX-XIII vv*, Kiyev 1884). Biz çalışmamızda bu eserin 2011 baskısını kullandık ayrıca bu eser tarafımızdan yaptırılan bir tez ile de Türkçeye kazandırılmıştır. Bkz: N. Kumru, *P.V. Golubovskiy ve Eseri: Peçenegi, Torki i Polovtsı do Naşestviya Tatar: Moğol İstilasına Kadar Peçenekleri Uzlar ve Kuman/Kıpçaklar, XI-XIII. yüzyıllardaki Güney Rusya Bozkırlarının Tarihi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

17 Vasilyevskiy, a.g.m., s.8.

olarak gördüğünü ifade etmektedir. Yani Vasilyevskiy ilk defa Birinci Haçlı Seferinin sebebini Türkler tarafından sıkıştırılan Bizans'ın yardım istemesine bağlamaktadır ki bu tarih yazımında ilk defa dile getirilmiştir.¹⁸

Vasilyevskiy bundan sonra Tuna boylarında Turak ile Kegen adlarındaki iki Peçenek başbuğu arasındaki mücadeleyi en ince detaylarına kadar anlatmaktadır. Bunu anlatırken zaman içerisinde her iki başbuğun Hristiyan olmasını kendisi de bir Hristiyan olarak o çerçevede yazmış ve Kegen'in Hristiyan olmasını şöyle yorumlamıştır: “Bir Hristiyan olarak vaftiz edilmek, din değiştirmeye farklı bir örnek teşkil eden bu barbarın sert yüreğini herhangi bir şekilde yumuşatmamıştı. Düşmanına karşı gütmekte olduğu kan davası Kegen'in asıl amacını teşkil etmeye devam etmiştir”.¹⁹

Vasilyevskiy, Bizans'ın doğudan Selçuklu Devleti tarafından sıkıştırılması üzerine Peçeneklere başvurduğunu, onlarla mücadele etmek üzere 15.000 Peçenek atlısını çeşitli ve değerli hediyeler vererek yola çıkardığını ancak onların yolda gitmekten vazgeçtiklerini eğer vazgeçmemiş olsalardı “İstanbul'a bakan, Bitinya'da²⁰ bir Peçenek Kağanlığının kurulmasının kaçınılmaz olacağını ifade etmiştir.²¹

Vasilyevskiy daha sonra Peçeneklerin ve Uzların askerî yönden Bizans tarafından nasıl kullanıldıklarına geniş bir şekilde değinmiştir. Kısaca o; “Konargöçer bir hayat tarzı yaşamaları Bizans'ın elde ettiği esirleri yerleştirmelerine ve yerleşik hayata geçmelerine sebep olmuşsa da bir zamanlar II. Basileios tarafından kılıçla çizilen hükümdarlık sınırları içine yerleştirilmiş olan Uzlar ve Peçenekler, IV. Romanos'un Türkler üzerine düzenlediği seferlerde aktif rol oynamışlardır. Yine onlar, Bizans ordusunun, boylarla yapılan savaşlarda son derece önem arz eden ve aynı zamanda konargöçer akıncılarının cesaret ve süratini muhafaza eden hafif süvari bölümünü teşkil etmişlerdir. Öncü birlikler ve gözcü birlikler olarak Uzlar ve Peçenekler

18 Vasilyevskiy, a.g.m., s.13.

19 M.Uydu Yücel, “Rusya İmparatorluğu Tarih Yazımında Haçlı Seferleri”, *İ.Ü. Tarih Dergisi*, S. 66, 2017/2, s. 15-34.

20 Uydu Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, s. 326.

21 Vasilyevskiy, a.g.m., s. 13-14.

kullanılmışlardır. Yorgun Bizans kuvvetleri, güçlerini ne ile yerine getireceklerini bilmeden mola verdikleri vakit, atlarından bile inmemiş olan Peçenekler, hemen erzak temini için bölgeye atılmışlardır. Düşmanın eline geçmiş olan toprakları tahrip etmek gerektiğinde de yine Uzlar öne sürülmüşlerdir. Kısacası, eski bozkır atlılarının hizmetleri Bizans kuvvetlerine son derece fayda sağlamıştır. Ancak bu tür birlikleri kullanmanın bir tehlikesi ve sakıncası vardı o da birbirine benzer dili konuşan bu Türklerin savaşlar sırasında birbirlerini tanımaları ve birbirlerine karşı savaşmamaları idi".²² Nitekim Vasilyevskiy, Malazgirt savaşında yaşananları "Millet ve boyların yakınlaşmalarında hiç de azımsanmayan katkısı konusunda tarihin hakkını teslim ettiği Bizans devleti, Türk boylarının ayrılmış iki kolunu da böylece birbiri ile tanıştırmış oldu. Bu tanışma gelecek olayların gidişatında gayet etkili olmuş ve imparatorluğa da oldukça büyük zarar vermiştir" demektedir. İlave olarak; "Uz-Peçeneklerin kendileri, en üst düzeyde hareketli, nüfusun en huzursuz, yerinde duramayan ögesi olarak görünüyordular. Her an atları atlayıp, kendilerine ödül ve yağma sözü veren herhangi bir maceracının peşine takılıp gitmeye hazırlardı. Öyle ki, Bizans yönetiminden memnun olmayan, intikam almayı düşünen, Justinianos ve Basileios'un tahtında oturmak için hak iddia eden herhangi birinin, hazır ve istekli tam bir yardımcı ordu bulması için sadece Balkanları aşması yeterliydi" demektedir.²³

Vasilyevskiy Peçenekler ile en fazla mücadele denen Bizans İmparatorunun Aleksios Komnenos olduğunu ifade ettikten sonra; "Başarının cesaretlendirdiği İmparator Aleksios, bu istenmeyen misafirleri uyarmak için, Balkanların ardına geçmeye, mümkünse de Peçenekleri imparatorluk mülkünden yani imparatorluğun sınırları sayılan Tuna'dan öteye atmaya karar verdi" diyerek Aleksios Komnenos'un 1081'den 1091'e kadar giden süreçte karşılaştığı en büyük zorluğun Peçenekler olduğunu ve verdiği büyük mücadele sonucunda zaferi göğüslediğini ifade etmektedir.²⁴

Vasilyevskiy, Bizans'a karşı olumlu bir görüş bildirmemekte, Batı ve Hristiyanlığın insanların ve toplumların hayatlarına bir fiil nüfuz ettiklerini söyleyerek eleştirmekte, devamında özellikle bir düşman yarattıklarını, Hristiyan mabedini kirletenleri ve dindar hacıları yollarından alıkoyanları o dönemde Uz ve Peçenekler olarak gösterildiklerini söyleyerek bu durumu alaycı bir dille anlatmaktadır. Vasilyevskiy çalışmasını 1094 yılına kadar getirmekte ancak Peçenek kağanlığını tarih sahnesinden silen Lebnium Meydan Savaşı (29 Nisan 1091) hakkında bir bilgi vermemektedir.

Özetle bu çalışmayı değerlendirdiğimizde Vasilyevskiy'in neden Peçeneklerin siyasî hayatlarının tamamını ele almak yerine sadece Bizans ile olan mücadelesini ele almayı tercih etmiştir sorusu ilk aklımıza gelen soru olmuştur. Cevabın şıkları arasında onun Bizans tarihinde uzman birisi olması elbette ki önemlidir ama bunu açıklamaya kanaatimizce yetmemektedir. Rusları Karadeniz sularına indirmeyen Peçenekler yerine Bizans'ı Balkanlarda perişan eden

22 Bugünkü Kocaeli, Sakarya, Bolu, Bursa illerini içine alan bölge

23 Vasilyevskiy, a.g.m., s.17.

24 Vasilyevskiy, a.g.m., s.37.

Peçeneklerden yana tavrını koyması da önemlidir. Eserin yazıldığı dönem Panславizm akımının ve düşüncesinin tarih yazımında en yoğun yaşandığı dönemdir o yüzden Vasilyevskiy tercihini kendi tarihinde derin yaralar açan bir milleti kaleme almaktansa Bizans'ın o dönem en amansız düşmanı olan bu milleti yazmaktan yana kullanmıştır ki genel itibarı ile diğer eserlerine baktığımızda bunu rahatça görebiliriz. Yine çalışmanın tamamına bakıldığında dar Hristiyanlık taassubu içerisinde sıkışan Bizans karşısında bozkır yaşamının sağladığı rahatlık ve imkânlar ile savaştan Peçeneklere devlet oluşumu içerisinde yer vermemekle beraber satar aralarında başbuğlarının, halkının, meclisinin, ordusunun, töre-yasalarının, bayraklarının olduğunu ve diğer devletler ile anlaşmalar yaptıklarını söylemektedir. Devlet veya kağanlık olarak adlandırdığımız siyasî bir teşkilatlanmanın olmazsa olmazları yukarıda saydıklarımız değil midir? O zaman neden Peçenek boyu bir siyasî teşkilat kurmasın ki? 13 uruğ olarak Karadeniz ve Tuna sahillerinde yaşıyorlardı bunlar iç içlerinde serbest ama dış işlerinde bir araya gelip içlerinde en güçlü boyun başbuğu kim ise onun idaresi altında hareket ediyorlardı. Bu sistemi daha sonraki yıllarda uygulanan sancak veya eyalet sistemine benzetebiliriz. O yüzden kanaatimizce hem Peçenekler hem de Kuman/Kıpçaklar siyasî bir teşkilatlanma içerisinde olmuşlar ve kağanlıklarını kurmuşlardır.

Bir diğer çalışma ise P.V. Golubovskiy'e aittir. Eser, yazıldığı dönemde, bu konudaki kaynaklara ve yapılmış bütün araştırmalara dayanan, bilimsel esaslara göre hazırlanmış ilk bilimsel eser olma özelliğini taşımaktadır. Golubovskiy, Moğol istilası dönemine kadar Güney Rusya bozkırlarında hüküm süren Peçenek, Uz ve Kuman/Kıpçaklar ile bunların bölgedeki Rus knyazlıkları ile ilişkileri ve Rus tarihi üzerindeki belirleyici etkilerini anlatmıştır. Bu nedenle Golubovskiy'in eseri, tarihleri hakkındaki detayları ancak ilişkide bulunmuş oldukları devletlerin tarihçileri tarafından kaleme alınmış kaynaklardan öğrenebildiğimiz bu Türk boyları üzerine geniş bir araştırma sonucu yazılmış, önemli değerlendirmeler içeren kaynak eser özelliğini taşımaktadır.

O eserine "*Konargöçerlerin komşuluğunun eski Rusya'nın siyâî hayatını nasıl ve ne ölçüde etkilemiş olduğunun, Türkler ile Slavlar arasındaki ilişkinin nasıl olduğunun araştırılması ile ortaya çıkacağı kanaatinde*" olduğunu söyleyerek başlamıştır²⁵. Önce Güney Rus coğrafyasının nasıl bir özelliğe sahip olduğundan bahsederek, bu toprakların yaşama imkânları üzerinde durmuştur. Ona göre orman, yerleşik halklar için koruyucu bir özellik taşıırken, konargöçerler açısından yıkıcı saldırılarda bulunmalarını engellemiştir. Açık alanlarda, savaş sanatları korkutucu olan Peçenek ve Kuman/Kıpçakların hafif süvari savaşçıları, ormana geldiklerinde yaya birlikler önünde teslim olmuşlardır. Tarımla uğraşan, toprağına ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Slav halkı, eski yaşadıkları yerleri kolayca ve istekle terk etmemişlerdir. Ağır ağır, yüzyıllar içerisinde terk etmişler ve onların bu zor ve yavaş geri çekilmelerindeki en büyük yardımcıları ve koruyucuları ise orman olmuştur²⁶ tespitinde bulunurken aslında kendisi ile de

25 Vasilyevskiy, *a.g.m.*, s.45-48.

26 Vasilyevskiy, *a.g.m.*, s.58.

çelişkiye düşmektedir. Şöyle ki orman hem Slavları korumuş hem de Türk boylarını durdurmuştur. Öyle ise neden yavaş yavaş daha güneye inmişlerdir ki? Rus tarihçilerinin hepsinin ittifak ile söyledikleri ormanın yaşama hakkını kendilerine istedikleri gibi vermediğidir. O zaman rahat bir hayat sürmeyi engelleyen ormanda yüzyıllar içerisinde yaşamının anlamı nedir? Sizi o coğrafyaya hapseden başka bir güç yoksa oradan hemen uzaklaşırsınız. Aslında onlar aşağıya doğru inerlerken önce Hazar daha sonra Peçenek, Uz ve Kuman/Kıpçakların setleri karşılaştılar ve o yüzden de aşağıya güçleri nispetinde yavaş yavaş inmek zorunda kaldılar. Ancak ne yazık ki kanaatimizce Golubovskiy'in döneminde bunu yazması mümkün olmamıştır.

Golubovskiy'e göre: *“Orta çağ'da, Asya'dan Avrupa'ya doğru harekete geçen milletlerin en sonuncuları Peçenekler, Uzlar ve Kuman/Kıpçaklardır. Aslına bakılırsa bu süreç, 13. yüzyılda kasırga gibi esmiş olan Moğollarla sona ermiştir. Bahsedilen boylar, Güney Rusya bozkırlarında belirmeleriyle beraber önemli bir siyasî rol oynamaya da başlamışlardır. Yayık nehrinden Tuna nehrine kadar olan alanı işgal ederek, birçok devlet ile mücadeleye girmişlerdir. Bazen yapmış oldukları seferlerle, bazen doğu ülkeleri ile yapılan ticarete aracılık etmek suretiyle, bazen de kim daha fazla verirse onun hizmetine girmeye her zaman hazır olan askerî kuvvetleri ile dikkatleri kendi üzerlerine çekmeyi bilmişler ve isimleri Rus, Leh, Macar, Bizans ve Arap kroniklerinde yer almış, ünleri Batı Avrupa'ya kadar yayılmıştır”*.²⁷

Golubovskiy daha sonra Peçenek isminin kökeni ve nereden geldiği ile anlamı üzerinde durarak, Uz, Kuman/Kıpçak ve Peçeneklerin aynı ırktan geldiklerini ancak farklı boylar olduklarını ortaya koymaya çalışarak şu tespitlerde bulunmuştur:

1) Peçenekler, Uzlar, Kuman/Kıpçaklar, Selçuklu Türkleri, Osmanlı Türkleri tek bir Türk soyunu temsil etmektedir.

2) Bahsedilen boyların hepsi, bir zamanlar Türkistan bölgesinde bozkır hayatı sürmüş bir milletin kollarıdır²⁸.

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Golubovskiy'de döneminin bütün kaynaklarını kullanmaya çalışarak, Peçeneklerin İtil'den Balkanlara kadar olan coğrafyada Ruslar, Macarlar ve Bizans ile olan ilişkilerini anlatmıştır. Ona göre Peçenekler Macarları güney Rus bozkırlarından çıkarmaya zorlamışlardır. Bu arada bütün 9.yüzyıl boyunca ve 10. yüzyılın 60 yıllarında yani 968 yılına kadar, Peçeneklerin Rus topraklarını hiç rahatsız etmemelerinin sebebini de şöyle açıklamaktadır: *“Peçeneklerin nihai olarak Macarların hesabını görebilmeleri için zamana ihtiyaçları olduğu gerçeği yanında, Aziz Vladimir ve Yaropolk döneminde konargöçerlerin Rusların ilişkilerine karışmalarına ve zayıflıklarını görmelerine imkân veren iç kuvvet kavgaları henüz başlamamış olup, Rus topraklarında sükûnetin hüküm sürmesidir”* demektedir. Peçenek-Rus münasebetlerini yıllıklardaki bilgiler üzerinden teferruatlı bir şekilde aktarırsen

27 Golubovskiy, a.g.e., s.4.

28 Golubovskiy, a.g.e., s.16.

onların 972'den itibaren güçlenerek Rusya'nın iç işlerinde bir fiil etkili olduklarını ve mücade-
lenin aralıksız ve çetin olarak 1036'ya kadar devam ettiğini, ancak sonunda kazanan tarafın
Ruslar olduğunu belirtmektedir.²⁹

Golubovskiy, Tuna boylarında görünen Peçeneklerin iki başbuğu arasında yaşanan mü-
cadeleyi çok fazla yorum yapmadan anlatmakta sadece *"Dedelerimiz şimdi artık daha tehlikeli
ve güçlü bir düşmanla baş etmek zorundaydılar. Eğer Rusya, Peçenek ve Uzların komşuluğun-
dan nispeten daha az zarar görmüş ise, bunu sadece şartların olumlu olmasına dayandırmak
zorundayız. Görmüş olduğumuz üzere, 10. yüzyılın sonu, 11. yüzyılın başlarında Peçeneklerle
mücadele büyük yoğunluğa ulaşmış, knyazlar takviye edilmiş şehirlerden oluşan bir hat kur-
mak durumunda kalmışlardı"*³⁰ demektedir.

Golubovskiy, Vasilyevskiy'in hem Peçenek Türklerinin hem de Selçuklu Türklerinin Bi-
zans'ın yıkılmasında etkili olduğu görüşüne ise şu cümleler ile katılmaktadır: *"Macaristan'da
bozkırlıların akınlarına maruz kalmıştır, ancak bu Türkistanlı atlıların azgın dalgalarından oraya
sadece zayıflamış çırpıntılar ulaşmıştır. Nitekim Bizans da bunlardan az çekmemiştir. Umutsuz-
ca, kuzeyde Peçenek ve Kuman/Kıpçaklara karşı, güneyde ise Selçuklu ve Osmanlı Türklerine
karşı kendisini korumak durumunda kalmıştır. Eski zamanlarda birbirlerinden ayrılmış bulunan
bu Türk kardeşler, uzun ayrılığın ardından yeniden birleşmek için, âdeta Bizans'ın bölgesinde
birbirlerine ellerini uzatmışlardır. Belki de kuzeyliler, yani Peçenek ve Kuman/Kıpçaklar nihai
olarak sarsmamış olsalardı, genç kardeşler olan Selçuklu ve Osmanlılar bu köhne, içine ka-
pali, dışında ise iflah olmaz kokuşmuş yaraları olan imparatorluğu yıkamazlardı. Gerçi Bizans
İmparatorluğu kendi haline bırakılmış olsaydı bile varlığını uzun süre devam ettiremezdi, ancak
Türkler bu ümitsiz hastanın ölümünü hızlandırmışlardır. Bizans, Türkistanlı kardeşlerin dar-
beleri ile yere yığılmıştır. Böylece Avrupa'ya doğru olan yol güneyden de açılmıştır. Bu yönden
gelenlere karşı Avrupa'nın kalesi Macaristan olmuştur. Batı Avrupa devletlerinin kendilerinin
Türlere karşı başarı ile karşı koyacak kadar güçlenmeleri çok daha sonra olmuştur. Doğudan
gelen yol ise Rusya tarafından korunmuştur. Rusya, Türk boylarına karşı mücadeleyi dört yüz
yıl omuzlarında taşımış olduğu gibi, Moğol kitlelerinin ilk darbelerini de yine kendisi yemiştir.
Bu artık dalgaların sonuncusu olmuştur, ancak ilk darbeye göğüs geren yine Güney Rusya'dır.
Güney Rusya halkının, bozkırla olan yüz yıllık savunma mücadelesinin önemi büyüktür. Türk
boylarının yaşamakta oldukları bozkıra, onların günlük hayatlarına dikkatinizi yöneltirseniz,
Rusya'nın bir saldırı savaşı yürütemeyeceği sonucuna ulaşsınız. Mamafih bozkırın derinlik-
lerine doğru yapılmış olan seferlerden hiçbir sonuç alınamamıştır. Bozguna uğrayan boylar,
insan yaşayamayan bozkırın enginliğinde farklı yerlere dağılıp, çadırları ile birlikte onun de-
rinliklerine kaçmışlardır. Onları takip etmek faydasızdı çünkü yetişmek mümkün değildi. Rus
kuvvetleri —büyük şan ve şerefle seferden dönmekte, Türkler ise bozkırın derinliklerinde
kuvvetlerini toplayıp tekrar Rusya'nın sınırlarına doğru hareket etmekteydiler. Uçar gibi gelen*

29 Golubovskiy, a.g.e., s.33.

30 Golubovskiy, a.g.e., s.55.

birlikler tekrar yağmalamakta, yakmakta, öldürmekte, tutsak alıp götürmekteydi. Knyazların yapmış olduğu seferlerde elde ettiklerinin, yani kendilerinin kayıplarının yüz katını elde edip dönmekteydiler. Knyazlarının bu cesurane girişimine, Rus halkının nasıl baktığını söylemek güçtür. Biz sadece yıllık yazarlarının düşüncesini bilmekteyiz ve bu da halkın sesi demek değildir. Onlar, bu seferlere dinî bir bakış açısı ile Tanrı adına, onun düşmanları olan - Tanrı tanımazların ezilmeleri için girişilen kahramanlıklar olarak bakmışlardır.”³¹ Bu cümleler ile aslında bozkırlıların, Rusları bir anlamda nasıl yorduklarını da anlatmaya çalışmıştır.

Golubovkiy'e göre Türk boyları, Rusların tehlikeli düşmanları olmakla beraber, aynı zamanda belli bir ücret karşılığında istenilen işi desteklemeye her daim hazır bir kuvveti de temsil etmekteydiler. Knyazların komşu ülkelerle yaptıkları savaşlarda onların kiralık birliklerinde yer almışlardır. Eğer rolleri Rusların haricî savaşlarına katılmakla sınırlı kalmış olsaydı, Türklerin komşuluğu Rusya'nın sadece yararına olmuş olurdu. Ancak bozkırlılar, maalesef daha ziyade Rus topraklarındaki iç işlerin aktif katılımcıları olmuşlardır. Çeşitli koşulların varlığı, Türk boylarını çağırılmaları konusunda Rus knyazlarını cesaretlendirmiştir.³²

Ona göre “Türklerin eski tarihlerinde oynadıkları bir diğer rol, Rusya ile olan komşuluklarının başka önemli sonuçları da doğurmuş olmasıdır. Her türlü eğilimi, her daim desteklemeye hazır bir kuvvet olarak, bu halleri ile Rusya topraklarının zayıf düşmesini kolaylaştırmışlardır. Bunlarla devamlı bir mücadele yürüten, devamlı surette kendi hayatını, mallarını ve aile ocağını koruyup kollamakla meşgul, güney kültürüne ait ülkelerle eski bağlarını muhafaza etmeye çalışan Güney Rusya ahalisi ise bütün dikkatlerini buraya, güney sınırlarına yöneltmişlerdir. Onların ne etraflarına ne de Rus topraklarında meydana gelen diğer olaylara bakacak fırsat ve vakitleri olmamıştır. Güneyde herhangi bir kalıcı düzen kurulması mümkün olmadığından, gücün, bozkırlılardan uzakta ve korunmuş olan kuzeyde toplanmış olması gereği açıktır. Güneyin bozkırlı yürütmekte olduğu savaş gürültüsünün altında, yeni devlet fikirleri doğup güçlenebilirdi. Kuzeyin knyazları, sakin şekilde güneydeki siyasî ilişkilerin gidişatını takip edebilir ve kuvvetlerini hiçbir yere ziyan etmeksizin bütün Rusya topraklarında kendi etkilerini yaymakta kullanabilirdi. Yani kuzeydeki kuvvetler devamlı surette artmaktaydı. Türklerin tehlikeli komşuluğundan kaçan güneyliler, tarım işlerini sürdürebilecekleri daha sakin yerler aramak için çıkıp gitmek zorundalardı. Bu durum, kuzeyin knyazlarına yeni şehirler kurup aktif bir kolonizasyon politikası izleme imkânı vermiştir. Bu durumda gelirleri ve askerî kuvvetleri artmış olmalıdır. Eğer, güneydeki nüfus kuzeye doğru yönelmemiş, eski baba ocağını terk etmemiş olsaydı bile yine de kuzey ve güney arasında muazzam bir fark oluşmuş olacaktı. Yani nüfus fazlasının gidebileceği hiçbir yer yoktu. Bu yüzden insanlar kuzey yönüne doğru göç etmek zorundaydı ve duyulan can kaygısı bu hareketi daha da güçlendirmiştir”.³³ Bu cümleler ile yaşananların en büyük sebebi olarak Türk boylarını göstermektedir.

31 Golubovskiy, a.g.e., s.56-58.

32 Golubovskiy, a.g.e., s.136, 139.

33 Golubovskiy, a.g.e., s.149.

Golubovskiy bu Türk boylarının kültürüne dair de eldeki bilgilerin azlığından şikâyet ederek kısaca şu bilgileri vermektedir: “*Peçeneklerin, Uzların ve Kuman/Kıpçakların hepsi Türk'tü, hepsi bozkırlı hayat tarzı sürdürmekteydi, bu yüzden gelenek ve göreneklerinin de ortak olması gerekirdi. Bunları ta ata yurtlarından, Türkistan'dan getirmişler ve değiştirmeden muhafaza etmişlerdir. Yeni komşularının kültürü de haliyle bunlar üzerinde bir etkide bulunmuştur ancak bu etki çok da derinlere işlememiş, yüzeyden kayıp gitmiş, sadece şehirlerde yerleşen, fazla büyük olmayan Türk grupları, kendi temel millî özelliklerini yitirmiş olabilirler*” dedikten sonra özellikle Bizans imparatorunun verdiği bilgileri bir değerlendirmeye tabi tutarak, başbuğların ölümünden sonra iktidarın amca çocuklarına geçtiğini, komenton adını taşıyan halk meclislerinin bulunduğunu, savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da bütün önemli olayların burada karara bağlandığını, bu tür meclislerde başbuğların gücü ve etkilerinin gayet önemsiz olduğunu belirtmektedir.³⁴

Yine ona göre, komşularla devamlı savaş, içeride mücadele, Türkleri küçüklükten beri yaman savaşçılar haline getirmiştir. Hareketlerindeki çabukluk şaşkınlık vericidir. Bozkırlıların silahları; yay, omuzdan asılan ok torbası, kılıç ve kementten oluşmaktaydı. Bazıları mızrak da kullanıyordu. Yay hâkimiyetleri mükemmeldi ve herhangi bir uçan kuşu vurabilirlerdi. Başkalarından alıp benimsedikleri miğferleri de bulunmaktaydı. Gözlerinin uzağı çok iyi görebilmesi, okların hedefi tam bulmasını kolaylaştırıyordu. Herhangi bir hareketin bozkırlıların gözünden kaçması mümkün değildi. Kendi hareketleri ise, hiçbir engel önünde duraklamıyordu. Avrupalı savaş kuvvetleri için köprü ya da salları gerekiyordu. Avrupalı süvariler çözüm olarak her zaman için nehre atılmayı seçmemişlerdir. Türkler için ise bir nehri geçmek gayet kolaydı. On kadar at ya da diğer hayvan derilerini alıp, bunların kenarlarını şeritlerle dikerler, daha sonra bu torba gibi şeyin içi samanla doldurulur ve atın kuyruğuna bağlarlardı. Bu torbanın üzerine oturan Türk, atı nehre doğru sürer ve sağ salım bir şekilde karşı kıyıya ulaşırdı. Bozkırlıların başlıca zenginlik kaynağı sürüleridir. Bu hayvanlar ona yiyecek, içecek, çadırları ve giysileri için deri sağladığı gibi onun mal varlığının da esasını teşkil etmiştir. Hareketleri esnasında arkalarından sürüleri de kendilerini takip etmiştir. Yılın mevsim değişikliği dönemlerinde, büyük göçler gerçekleştirilmiştir. Daha 10. yüzyılda Peçenekler, Bizans'ın Rusya ile Hazarya ve Zihya³⁵ ile olan ticaretinde aracılık etmekteydiler. Korsunlularla³⁶ karşılıklı anlaşarak onların ticarî seyahatlerinde rehberlik etmişler, ayrıca kendileri de onlara mal temin edip getirmişlerdir. Ancak bu hizmetlerinin bedeli oldukça pahalı olmuştur.³⁷ Golubovskiy eserinde satır aralarında yerleşik Slav kültürünün bozkır kültüründen üstün olduğunu vurgulamakla birlikte savaş taktikleri, savaş aletleri gibi alanlarda bozkır kültürünün üstünlüğünü de kabul etmektedir.

34 Golubovskiy, *a.g.e.*, s.174-175.

35 Zihya, Zigi, Çığı: Kafkasların kuzeybatısında yer alan ve Adıge-Abhaz kavimleri birliğinin yaşadığı bölge için Antik çağlardan orta çağlara kadar kullanılan isim.

36 Kırım'da bir ticaret şehri

37 Golubovskiy, *a.g.e.*, s.178.

Genel olarak bakıldığında bozkırlının yaşayışının son derece mütevazı olduğunu, yiyeceklerinin esasını, et, süt ve darının oluşturduğunu, darının tarım yaparak elde ettikleri yegâne ürün olmasının muhtemel olduğunu, başarılı bir yağmadan sonra ganimetlerle dönülen kampta bunun kutlandığını, bu sırada eskilere ait bazı şarkıların Türkleri derinden etkilediğini ve yeni kahramanlıklar yapmaları için ruhlarını ateşleyerek, uçsuz bucaksız bozkırın özgürlüğüne duyduğu aşkı alevlendirdiğini ifade ederken³⁸; Peçeneklerin dinleri konusunda hiçbir şey söyleyemeyeceğini zira bu konuda o güne kadar ulaşan bilgilerin bölük pörçük ve bunlara inanmalarını sağlayacak sağlam temellerden yoksun olduklarını” kaydetmektedir.³⁹ Ancak şunu da ifade etmektedir. “Peçenekler Avrupa’ya geldiklerinde, burada, ülkelerinde Musevilik, Müslümanlık, Hristiyanlık ve Gök-Tanrı dininin serbestçe bir arada yaşandığı Hazarlarla karşılaştılar. Müslümanlar olsun Yahudiler olsun bu yeni gelmiş olan millet üzerinde etkili olmakta gecikmediler. Bunun dışında, Türkistan ile burada İslamiyet’in uygulandığı ülkelerle olan devamlı ilişkiler, bu dinin bozkırlılar arasında da yayılmasına yol açmış olabilir⁴⁰ diyerek bu konudaki görüşünü dile getirmektedir.

Kısacası Golubovskiy’in eserini yazdığı dönemde tıpkı Vasilyevskiy gibi Panslavizmin tarih çevrelerinde etkin olduğu ve tarih yazımında Hristiyanlık taassubunun önemli bir yer tuttuğu dönemde kaleme alındığı gerçeğinden hareket ettiğimizde, eserinde izlediği tarih yorumunun da bu etkilerden payını almış olduğunu görürüz. Ancak, bu yorumlamada gerek kullanmış olduğu üslup gerek Türk boyları konusundaki yorumları dönemin bilim insanlarına göre bilimsel gerçekliğe çok daha yakın olmasına rağmen yine de zaman zaman yanlı değerlendirmelerden kaçınamamasına sebep olmuş ve tıpkı Vasilyevskiy gibi o da Peçeneklere siyasî bir teşekkül kurdurmamıştır.

Gerek Vasilyevskiy gerek Golubovskiy Peçeneklerin başbuğlarının, halkının, meclisinin, ordusunun, töre-yasalarının, bayraklarının olduğunu ve diğer devletler ile anlaşmalar yaptıklarını söyleseler de onların bir devlet veya kağanlık olarak adlandırdığımız siyasî bir teşkilatlanma kurmadıkları noktasında hemfikirdirler ki onlardan sonra Rusya’da Peçenekler konusunda çalışma yapan bütün tarihçiler bu görüşü kabul etmişlerdir. Bir devletin kurulması için ne gereklidir? Yukarıda saydıklarımız yani kağan, başbuğ, halk, toprak, töre-yasa, meclis, ordu, bayrak-sancak ve uluslararası tanınabilirlik değil midir? Bunlar olmazsa olmazlar değil midir? O zaman neden Peçenek boyu bir siyasî teşkilat kurmasın ki? 13 uruğ olarak Karadeniz ve Tuna sahillerinde yaşıyorlardı bunlar iç içlerinde serbest ama dış işlerinde bir araya gelip içlerinde en güçlü boyun başbuğu kim ise onun idaresi altında hareket ediyorlardı. Bu sistemi daha sonraki yıllarda uygulanan sancak veya eyalet sistemine benzetebiliriz. Ayrıca Peçenekler hakkında bilgi veren Rus, Bizans ve İslâm kaynakları başlarındaki beyleri han unvanı ile kaydetmişlerdir. Örneğin Küre Han, Turak Han gibi... Han kelimesi bilindiği üzere Türkçe’de

38 Golubovskiy, *a.g.e.*, s.180.

39 Golubovskiy, *a.g.e.*, s.182-183

40 Golubovskiy, *a.g.e.*, s.184-187.

3. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış ve bağımsız yönetici anlamında kullanılmıştır. Yine kağan unvanı gibi mutlak ve evrensel bir anlam taşımıştır.⁴¹

Peçeneklerin bir devlet yani kağanlık kuramadıklarını ileri süren görüşe ilk itiraz O. Pritsak tarafından yapılmıştır. 1975 yılında yayınladığı bir çalışmada Peçeneklerin Rusya'da buldukları dönem içerisinde siyasî yapılanmalarını tamamladıklarını ve merkezi (başkenti) bugün Ukrayna'nın Harkov şehri yakınlarında olan Peçenigi köyü olduğunu ileri sürerek, yönetim yapısını açıklamıştır⁴². Onun bu düşüncesi Peçenekler üzerine gerek Rusya'da gerekse Ukrayna'da çalışma yapan bilim insanları tarafından da desteklenmiştir. Bizde Peçenekler üzerine yaptığımız eserimizde Pritsak'ın bu görüşüne katılmakla birlikte, Tuna boylarına geldiklerinde (ki tarihler o sırada 1040-1045 arasındadır) yerleşip merkezi bugün Bulgaristan'ın Şumnu şehrine yakın bir yer olan Yüz-tepe'de kağanlıklarını kurduklarını ileri sürmekteyiz. Bu şekilde Peçenekler iki kağanlık kurmuşlardır. Biri başkenti Harkov yakınlarındaki Peçenigi köyü olan I. Peçenek Kağanlığı (895-1036) diğeri, Şumnu yakınlarındaki Yüz-tepe olan II. Peçenek Kağanlığı (1048-1091)⁴³.

44

Sonuç

Rusya'da tarih yazımı I. Petro dönemi ile gelişme göstermiş ve başlangıçta Rus olmayan yabancı tarihçilere Rus milletinin tarihi emanet edilmiştir. Özellikle Bayer ve Miller gibi Alman tarihçilere yanlı bakış açıları dolayısı ile zamanla farklı bakılmış ve başını Tatişev'in çektiği yerli tarihçiler, Rus milletinin kökenini ve tarihini yabancı tarihçilerin yazmasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Sonunda da II. Yekatarina döneminden itibaren yerli tarihçiler yetişmeye başlamıştır.

Konumuzu teşkil eden Peçenekler hakkında Rus tarihçiler genelde kendi tarihlerini yazarlarken uzun yıllar komşuluk ilişkileri kurdukları Türk boylarına dair bilgileri de eserlerinde aktarmışlardır. Karşılaştıkları başta Hazarlar olmak üzere Peçenek, Uz ve Kuman/Kıpçakları hem Türk milletinin bir parçası hem de "Bozkır Halkı" olarak görmüşler ve kendilerini de or-

41 Aydın Taneri, "Han", *DİA*, C.15, s.517.

42 O. Pritsak, *The Pečenegs, A case of Social and Economic Transformation*, The Peter De Ridder Press 1976, s. 28.

43 Uydu Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, s. 343-360.

44 Uydu Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, s. 344, 346.

man kavmi olarak adlandırarak, bu ilişkiyi “*Ormanın-Bozkırla Mücadelesi*” adı altında en ince detaylarına kadar inceleyerek anlatmışlardır. Özellikle 19. yüzyıl boyunca Kunik, Aristov vb. olmak üzere pek çok Rus tarihçi özel olarak bu Türk boylarına ait eserler yazmışlardır.

Çalışmamızın esasını 19. yüzyılın son çeyreğinde kaleme alınan iki çalışma oluşturmaktadır. Bu iki eserde o döneme kadar Peçenekler hakkında yazılan en teferruatlı eserler olma özelliğini taşımaktadırlar. Vasilyevskiy’in yazdığı “*Bizans ve Peçenekler*” adlı makale, Bizans’a Peçenekler tarafından yaşatılan çok zor zamanları en ince detaylarına kadar anlatmakta ve özellikle Bizans karşısında Peçenekleri daha üstün göstermektedir. İkinci eserimiz Golbovskiy’in “*Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Uzlar ve Kuman/Kıpçaklar*”dır. Bu eserde Peçeneklerin Türkistan’dan başlayarak Balkanlara kadar uzanan tarihleri anlatılmıştır. Golubovskiy, Ruslar ile mücadelelerinde genelde onların başarılı olmalarını knyazlar arasındaki iç mücadelelere bağlarken; Bizans ile olan mücadelelerini de Bizans’ın acziyet içerisinde olması ile ilişkilendirmiştir. Her ne kadar tarafsız görünmeye çalışsa da sebepleri açıklarken taraflı bir yorum yapması bu tarafsızlığına gölge düşürmektedir.

Her iki tarihinin verdiği bilgiler birbirlerini tamamlamakla birlikte Peçenekleri bir devlet teşkilatı içerisinde göstermemeleri de dikkat çekicidir. Bunda çalışmaların yapıldığı dönemin yoğun bir Panslavizm etkisinde olmasının önemi çok büyüktür zira Peçenekler Rusların tarihi emelleri olan Karadeniz’i bir Rus denizi haline getirmelerini engellemişlerdir. Bu bakış açısı Rus tarih yazımında 1975 yılına kadar devam etmiş ancak bu yılda O. Pritsak yaptığı bir çalışmada onların devlet kurduklarını tarihi belgelerin ışığında kanıtlamıştır. Biz de 2020’de yaptığımız bir çalışma ile ona katıldığımızı belirtip ayrıca Peçeneklerin Balkanlara geldiklerinde ikinci bir kağanlık kurduklarını ileri sürmekteyiz. Bu iki kağanlıklardan birincisi Pritsak’ın ileri sürdüğü başkenti Harkov yakınlarındaki Peçenigi köyü olan I. Peçenek Kağanlığı (895-1036) diğeri bizim ileri sürdüğümüz başkenti Şumnu yakınlarındaki Yüz-tepe olan II. Peçenek Kağanlığı (1048-1091)’dir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bibliyografya

Алпатов, М. А., *Русская историческая мысль и Западная Европа, (XVIII-Первая Половина XIX в.)*, Москва 1985 (Alpatov, M.A., *Russkaya İstoriçeskaya Mısl i Zapadnaya Yevropa (XVIII-Pervaya Polovina XIX v, Moskva 1985).*

- Аристов Н. А, *О земле Половецкой. Исгорию-гшграфическй очеркъ // Извеспя исгоримэ-филологичесшго факультета Института кн. Безборода въ Нежине за 1877 г.* -Юевъ, 1877 (Aristov, N.A., *O Zemle Polovetskoy, İstoriyu-gigrafiçeskiy Oçerk // İzvespiya isgorime-filologiçesşego fakülteta İnstitura kn. Bezboroda v Nejine za 1877 g.* Kiyev 1877).
- , "Заметки об этническом составе тюрнских народов" // *Живая старина*. Т. 6. Вып. 3–4. 1896. (Aristov, N.A., "Zametki ob Etniçeskoj sostave Turskih Narodov", *Jivaya Starina*, Т. 6, вип. 3–4, 1896).
- Бурачков П.О., *Опыт исследования о куманях, или половцах // Зап. ООИД., 1877, Т.Х, с. 111-138.* (PBuraçkov, P.O., *Opit isledovaniya o Kumannah ili Polovtsah, Zap OOID, 1877, С.Х, s.111-138*).
- Голубовскш, П.В., Печенеги, горки и половцы до нашествш татар. История южнорусских степей 1Х-ХШ вв., Клевъ, 1884. (Golubovskiy, P.G., *Peçenegi, Turki i Polovtsi do Naşestvi Tatar, İstoriya Yujnorusskih Stepey IX-XIII vv, Kiyev 1884*).
- Fridrih Sum, *İstoriç. Rassujdeniye o Patsinakah ili Peçenegah, Çiteniya v İst. Obş. İst. Drevn. Ross. 1846, No:1, s.22-24, Ç.10.*
- Иловайский, Д. И., История России: в 5 т.: в 7 кн. — М., 1876–1905. — Том 1. Часть 1: Киевский период, VIII, 333 с. (İlovayskiy, D.İ. *İstoriya Rossii, v 5 t.: v 7kn. -M., 1876-1905, Tom 1 Çast 1, Kiyevskiy Period VIII, 333с*).
- Карамзин, Н. М., История государства Российского. Т. 1-2. СПб., 1818-1826. (Karamzin, N.M., *İstoriya gosudorstva Rossiyskogo, С. 1-2. Sank-Peterburg, 1818-1826.*).
- Куник А., *О торкских печенегах и половцах по венгерским источникам // Зап. Академии наук. СПб., 1854. Отд. I, III.* (Kunik, A.O., *O Torkskih Peçenegah i Polovtsah po Vengerskih İstoçnikam, Zap Akademii Nauk Sank-Peterburg, 1854, Otd. I, III*).
- томаров, Н.И., Черты народной южнорусской истории // Исторические монографии и исследования. Т. 1. СПб, 1903 (Kostomarov, N.İ., *Çerti Narodnoy Yujnorusskoy İstorii // İstoriçeskiye Monografii i İsledovaniya, С.1, Sank-Peterburg 1903*).
- Костомаров Н. И., *История России в жизнеописаниях ее главнейших деятелей:* Т. 1–3. — Санкт-Петербург, 1915. — Т. 1. (Kostomarov, N.İ., *İstoriya Rossi v Jizneopisaniyah yiyo Glavşeynih Deyateley, С.1., Sank-Peterburg*).
- Pritsak, O., *The Peçenegs, A case of Social and Economic Transformation, The Peter De Ridder Press 1976.*
- Соловьев, С.М., *Истории России с древнейших времён, С.1, Москва 1851* (Solovyev, S.M., *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremyon, С.1, Moskva 1851*).
- Васильевский В.Г., "Византия и печенега" *Труды.* -СПб., 2010 (Vasilyevskiy, G.V., *Vizantiya i Peçenega", Trud, Sank-Peterburg 2010*).
- Uydu Yücel, M., "Rusya İmparatorluğu Tarih Yazımında Haçlı Seferleri", *İ.Ü. Tarih Dergisi, S.66, 2017/2, s.15-34.*
- Uydu Yücel, M., *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2020.*
- Taneri, A., "Han", *DiA, С.15, s.517-18.*
- Устрялов, Н. Г., *Русская история, в 2 ч., СПб., 1855* (Ustryalov, N.G., *Russkaya İstoriya, в 2 ч., Sank-Peterburg, 1855*).

Emîr Mehmet Ali Paşa'nın Bosna-Hersek Seyahatnâmesi

Amîr Mehmed Ali Pasha's Travelogue to Bosnia-Herzegovina

Ömer İshakoğlu¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ömer İshakoğlu (Doç. Dr.), İstanbul
Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri
ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul, Türkiye.
E-posta: o.ishakoğlu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3304-3897

Başvuru/Submitted: 18.03.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
27.03.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
30.03.2021
Kabul/Accepted: 05.05.2021

Atıf/Citation: İshakoglu, Omer, "Emîr
Mehmet Ali Paşa'nın Bosna-Hersek
Seyahatnâmesi", *Güneydoğu Avrupa
Araştırmaları Dergisi*, 36 (2021), s. 119-133
<https://doi.org/10.26650/gaad.899591>

öz

Mısır Hidivi Tevfik Paşa'nın (1852-1892) küçük oğlu olan Emîr Mehmet Ali Paşa, uzun yıllar veliaht olmasına rağmen siyasetten uzak bir hayat yaşamış ve daha çok Nil Nehri'nde bulunan Ravza Adası'nda yaptırdığı dillere destan sarayı ve sahip olduğu Arap atlarına düşkünlüğü ile ön plana çıkmıştır. Bunun yanı sıra yaptığı seyahatlerle de gündemde kalan Emîr, bu seyahatler esnasında tuttuğu notların daha sonra yayınlanmasını sağlamıştır. Avrupa'da eğitim almış olmasından dolayı buradaki birçok ülkeyi defalarca ziyaret etmiş, ancak bununla da yetinmeyerek Kuzey ve Güney Amerika, Endonezya'da Cava Adası, Japonya, Şam ve Bosna-Hersek gibi dünyanın farklı bölgelerine seyahatlerde bulunmuştur.

Bu makalede, kendisi hakkında henüz Türkçe akademik bir çalışma yapılmamış olan Emîr Mehmet Ali Paşa'nın hayatı ve Bosna-Hersek seyahatnâmesi üzerinde durulacak ve bu eserde yer alan tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel bilgiler değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Ali Paşa, Bosna-Hersek, Mısır, Seyahatnâme, Hidiv

ABSTRACT

Amîr Mehmed 'Ali Pasha, the younger son of Egyptian Khedive Tawfiq Pasha (1852-1892), lived a life away from politics despite being the crown prince for many years and came to the fore with his fondness for the epic palace of languages he built on Rawda Island, located on the Nile river, and the Arab horses he owned. In addition, the order, which remained on the agenda with his travels, ensured that the notes he kept during these trips were published later. Because of his education in Europe, he visited many countries here many times, but not content with this, he traveled to different parts of the world, such as North and South America, Java island in Indonesia, Japan, Damascus and Bosnia-Herzegovina.

In this article, The Life of Amîr Mehmed Ali Pasha, who has not been yet conducted an academic study in Turkish, and the travelogue to Bosnia-Herzegovina will be discussed, and the historical, geographical, social, and cultural information contained in this book will be evaluated.

Keywords: Mehmed Ali Pasha, Bosnia-Herzegovina, Travel, Egypt, Khedive

EXTENDED ABSTRACT

Although Egypt was conquered by Selîm I (Yavuz) at the beginning of 1517, it continued to be the favorite of France and England in the race for global supremacy. As a matter of fact, France invaded Egypt in 1798 in order to establish its dominance on the road to India.

This occupancy paved the way for the appointment of Mehmet (Muḥammad) ‘Alî Pasha of Qawāla as the governor of Egypt in 1805 by the Ottoman State. Mehmet ‘Alî Pasha, as a leader who understood his era correctly in many aspects, exhibited a successful administration after becoming a governor. He ensured public order and adopted a centralized practice by reviving the agricultural production, trade and craft fields. Mehmet ‘Alî Pasha, whose aim was to establish a great empire independent from the Ottoman Empire as the first representative of the dynasty of Turkish origin, which would continue until 1953 under the rule of Egypt, later made efforts to modernize the country with all his might. For this reason, he has been accepted as the “*Founder of Modern Egypt*” due to the innovations he brought to Egypt in the first half of the 19th century and many important modern institutions he established.

Dynasty of Qawāla, which maintained its existence until 1953, held the rule of three separate consecutive states which were the Khedive (Khidîw) of Egypt from 1805 to 1914, the Sultanate of Egypt from 1914 to 1922, and the Kingdom of Egypt from 1922 to 1953. Three names stand out among the members of this dynasty within the scope of our subject. These are Egyptian Khedive Tawfîq Pasha, his eldest son ‘Abbās Hîlmî Pasha II and his brother Amîr Mehmet (Muḥammad) ‘Alî Pasha.

Although Amîr Mehmet ‘Alî Pasha was the crown prince for many years, he lived a life away from politics, remained on the agenda mostly with his travels and he ensured that the notes he kept during these travels were published later. Due to his education in Europe, he visited many countries here many times, but not content with that, he traveled to different parts of the world such as North and South America, Java Island in Indonesia, Japan, Damascus and Bosnia-Herzegovina.

The travel book of Amîr Mehmet ‘Alî Pasha to Bosnia-Herzegovina is interesting in that it reflects the characteristics of the geography in which the writer belongs and travels. As an Eastern native who grew up with European culture, Amîr’s knowledge and comments on Bosnia and Herzegovina, of course, reflect his own perspective. Besides, the political events he observed during his travel and heard from the notables of the region and the troubles the people experienced provide valuable information about the period. Amîr, who was treated

as an Ottoman representative with his outfit and manner, emphasized Ottomanism in many places and expressed his wishes/desire for this geography to be under Ottoman rule again. In addition, he explicitly stated that he also collected some information for his brother ‘Abbās Hilmī Pasha. As a matter of fact, he compared many issues he witnessed during his travel to similar ones in Egypt and used expressions of praise for his own country.

It is observed that Amīr, who plans his trip as a civil citizen despite having an official identity, generally prefers to be out of sight and wants to get to know them more closely by mingling with the public. As a matter of fact, he has expressed this intention many times. In addition, the detailed human descriptions and comments in his travel book can be cited as evidence for this.

In this work written in a waxed language, verses, poems and proverbs related to the subject are included when necessary. An open, sincere and natural style has been used so that there is no room for any doubt that it came out of a master pencil. The author, who speaks French, German, English and Turkish, used these languages during his travel, and applied to translators in Slavic languages. It is possible to come across Turkish words in various parts of the travel book. We can list these words together with their page numbers as follows: stew (18), quilt (22), winter quarters (27), restaurant (31), paint (32), wood (33), and commander (46). These features, which reflect the author’s broad culture, add both fluidity and charm to his work. With the full text of this travel book we have discussed, I believe that another travel book of Amīr, *al-Rihla al-Shāmiyye (Travel Book of Damascus)* should be translated into Turkish. Because both travel books contain useful information about regions that were close to us and remained under the Ottoman rule for many years.

Giriş

Mısır; Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarının geçiş güzergâhı üzerinde önemli bir konumda bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyılın başından itibaren Akdeniz'de Portekiz'le mücadelede bu bölgenin önemini farkına varmış ve bu yüzden fethini hızlandırmıştır.¹ Mısır, Yavuz Sultan Selim tarafından 1517 senesinin başlarında fethedilmesine rağmen global üstünlük yarışında bulunan Fransa ve İngiltere'nin gözdesi olmaya devam etmiştir. Nitekim Fransa, Hindistan yolu üzerinde hâkimiyet kurabilmek amacıyla 1798'de Mısır'ı işgal etmiştir.²

Bu işgal, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti tarafından 1805 senesinde Mısır valiliğine atanmasına zemin hazırlamıştır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, çağını birçok açıdan doğru kavramış bir lider olarak, vali olduktan sonra başarılı bir yönetim sergilemiştir, Kamu düzenini sağlamış, tarımsal üretim, ticaret ve zanaat alanlarını canlandırarak merkeziyetçi bir uygulamaya geçmiştir. Mısır'ın yönetiminde 1953'e kadar sürecek olan Türk asıllı hanedanın ilk temsilcisi olarak amacı Osmanlı Devleti'nden bağımsız büyük bir imparatorluk kurmak olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, daha sonra olanca gücüyle ülkeyi modernleştirmek için çaba sarf etmiştir.³

Mısır'ın kültürel yaşamındaki önemli değişiklikler de Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın izlemiştir olduğu siyasetin sonucunda ortaya çıkmıştır. Onun çabalarıyla gerçekleşen birçok faaliyet, Mısır'ı bilim ve edebiyatta canlanmaya yönelterek ülkenin ilerlemesinde büyük bir paya sahip olmuştur.⁴ Bu yüzden 19. yüzyılın ilk yarısında Mısır'a getirdiği yenilikler ve tesis ettiği pek çok önemli modern kurumdan ötürü "*Modern Mısır'ın Kurucusu*" olarak kabul edilmiştir.⁵

1953 yılına kadar devam eden Kavalalı Hanedanlığı; 1805'ten 1914'e kadar olan zamanda Mısır Hıdivliği, 1914'ten 1922'ye kadar olan zamanda Mısır Sultanlığı ve 1922'den 1953'e kadarki zamanda da Mısır Krallığı adıyla birbirinin devamı olan üç ayrı devletin yönetimini elinde tutmuştur. Bu hanedan üyeleri arasında konumuz gereği üç isim ön plana çıkmaktadır.

- 1 Özge Özkoç, *Mısır'ın 19. Yüzyılı, Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2015, s. 31-33.
- 2 Süleyman Kızıltoprak, *Mehmet Ali Paşa'dan II. Abbas Hilmi Paşa'ya, Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, İstanbul, Tarih Bilincinde Buluşanlar Derneği, 2010, s. 1.
- 3 Abdurrahman er-Râfi'î, *Asr Muhammed Ali*, 5. bs., Kahire, Dâru'l-Me'ârif, 1989, s. 397.
- 4 Arzu Ertuğrul, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa Dönemi'nde Mısır'da Edebi ve Kültürel Hayat (1805-1848)*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018, s. 3.
- 5 Khaled Fahmy, *Paşa'nın Adamları Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, Çev. Deniz Zarakolu, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 12.

Bunlar, Mısır Hidivi Tefvik Paşa⁶, büyük oğlu ve yine hidivlik yapmış olan II. Abbas Hilmi Paşa⁷ ve kardeşi Emîr Mehmet Ali Paşa'dır.

Tefvik Paşa'nın küçük oğlu olan Emîr Mehmet Ali Paşa, uzun yıllar veliaht olmasına rağmen siyasetten uzak bir hayat yaşamış ve daha çok Nil Nehri'nde bulunan Ravza Adası'nda yaptırdığı dillere destan sarayı ve sahip olduğu Arap atlarına düşkünlüğü⁸ ile ön plana çıkmıştır.⁹ Bunun yanı sıra yaptığı seyahatlerle de gündemde kalan Emîr, bu seyahatler esnasında tuttuğu notları Mısır'a dönüşü sonrasında usta kalemlere vererek yayınlanmasını sağlamıştır.¹⁰ Avrupa'da eğitim almış olmasından dolayı buradaki birçok ülkeyi defalarca ziyaret etmiş, ancak bununla da yetinmeyerek Kuzey ve Güney Amerika, Endonezya'da Cava Adası, Japonya, Şam ve Bosna-Hersek gibi dünyanın farklı bölgelerine seyahatlerde bulunmuştur.¹¹

Bu makalede, kendisi hakkında henüz Türkçe akademik bir çalışma yapılmamış olan Emîr Mehmet Ali Paşa'nın hayatı ve Bosna-Hersek seyahatnâmesi üzerinde durulacak ve bu eserde yer alan tarihi, coğrafi, sosyal ve kültürel bilgiler değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

- 6 Mısır Hidivi Tefvik Paşa (1852-1892) Mısır valisi ve ilk hidivi İsmâil Paşa'nın en büyük oğludur. Öğrenim hayatlarının bir kısmını yurt dışında geçiren kardeşlerinin aksine Mısır'da eğitim aldı ve veliaht olarak yetiştirilmeye çalışıldığından Arapçanın yanı sıra Türkçe, Farsça, Fransızca ve İngilizce öğrendi. Babasının Mısır dışına yaptığı seyahatleri sırasında ona nâiblik yaptı. Mısır'ın giderek artan dış borçlarını ödeyememesi alacaklı devletlerin Mısır maliyesini kontrol altına alma çabalarıyla sonuçlandı. Avrupalılar'a karşı yabancı düşmanlığı şekline dönüşen tepkilerin artması yüzünden özellikle İngiltere ve Fransa'nın baskıları sonucu II. Abdülhamid 26 Haziran 1879'da Hidiv İsmâil Paşa'yı azledip yerine oğlu Tefvik'i tayin etti. Tefvik Paşa'nın hidivliği sırasında karşılaştığı meseleler arasında, artmakta olan yabancı düşmanlığı, kendisinin göreve gelmesini sağlayan Avrupalı güçlerin taleplerini karşılamak ve Mısır maliyesini kontrol çabalarına karşı gelişip güçlenen yerli muhalefeti kontrol etmek gibi hususlar sayılabilir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ş. Tufan Buzpınar, "Tefvik Paşa, Hidiv" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41 (2012), s. 14-15.
- 7 II. Abbas Hilmi Paşa (1874-1944), Mısır Hidivi Tefvik Paşa'nın büyük oğludur. İskenderiye'de doğdu. Bir süre kardeşi Mehmet Ali ile birlikte Viyana'da Theresianum okuluna devam etti. Viyana'da iken babasının 7 Ocak 1892'de ölümü üzerine Osmanlı Devleti tarafından Mısır hidivliğine tayin edildi. Abbas Hilmi'nin çok genç ve idarî işlerde tecrübesiz olması sebebiyle Osmanlı hükümeti, yıllarca Mısır fevkalâde komiserliği yapmış ve Mısır'ın idarî işlerinde büyük tecrübe kazanmış bulunan Gazi Ahmed Muhtar Paşa'yı hidive "müsteşâr-ı hâs" tayin etti. Böylece Mısır üzerinde büyük nüfuza sahip olan İngiltere'nin hidive yapacağı tesir ve telkinleri büyük ölçüde önlemeyi düşündü. Abbas Hilmi'nin dengeli bir siyaset takip etmemesi, gerek Mısır içinde gerekse dış ülkelerde muhaliflerinin çoğalmasına sebep oldu; bunun bir sonucu olarak da zaman zaman suikastlara uğradı. 1914 yazında İstanbul'a geldiği sırada da bir suikasta uğrayarak yaralandı. Kısa bir müddet sonra çıkan I. Dünya Savaşı sebebiyle bir daha Mısır'a dönemedi. 19 Aralık 1914'te İngiltere Mısır'ı himayesine aldı ve Abbas Hilmi hidivlikten azledilerek yerine ailenin en yaşlısı olan Hüseyin Kâmil getirildi. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: İlhan Şahin, "Abbas Hilmi II" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1 (1998), s. 25-26.
- 8 Emîr Mehmet Ali Paşa, Arap atlarının terbiyesi ile ilgili bir de kitap kaleme almıştır, bkz.: *Kitâb 'an Terbiyeti'l-Huyûli'l-'Arabıyye*, Matba'at Mısır, Kahire, 1935.
- 9 Zeki Fehmi, *Safvetu'l-'Asr fî Tarîh ve Rusûm Meşâhir Ricâl Mısır*, Kahire, Mektebet Medbûlî, 1995, s. 97-98.
- 10 Bu iddiayı Hayreddîn ez-Ziriklî ortaya atmıştır, bkz.: *el-A'lâm: Kamûs Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ min'el-'Arab ve'l-Musta'rebîn ve'l-Musteşrikîn*, 15. bs., Beyrut, Dârul-'İlm li'l-Melâyi'n, 2002, C. VI, s. 306. Ayrıca Seyahatnâmenin 1906 yılındaki ilk baskısının kapağında, Ezher şeyhlerinden olan Muhammed Tâhâ Selîm tarafından tashih edildiği yazılıdır.
- 11 Z. Fehmî, *Safvetu'l-'Asr*, s. 96.

Emîr Mehmet Ali Paşa'nın Hayatı

Mısır Hidivi Tefvik Paşa'nın ikinci oğlu olan Emîr Mehmet Ali Paşa, 09 Kasım 1875 yılında Kahire'de doğdu. Ağabeyi II. Abbas Hilmi Paşa ile aralarında bir yaş vardı. Annesi Emine Hanım, I. Abbas Hilmi Paşa'nın oğlu Damat İbrahim İlhamî Paşa ile Sultan Abdülmecîd'in kızı Münire Sultan'ın kızıydı. Bu evlilikten yine Nazlı, Hatice ve Nimetullah isimli üç kız çocuğu da dünyaya gelmişti.¹²

İlk eğitimini 1881-1883 yılları arasında Kahire'de bulunan 'Âbidîn semtindeki Medresetu'l-Encâl'de alan Emîr Mehmet Ali Paşa, daha sonra Ağabeyi ile birlikte askeri eğitim almak için babasının emriyle 1884 yılında önce İsviçre'nin Cenevre kentindeki Hiksos ve ardından Viyana'daki Terzyanom okullarına gönderildi. 1892 yılında babasının vefat etmesi üzerine Mısır'a çağrılan Ağabeyi ile birlikte geri dönmek zorunda kaldı ve veliaht tayin edildi. Ancak Hidivliğe atanan Ağabeyinin daha sonra Muhammed Abdulmun'im isimli bir çocuğu oldu ve bu veliahtlık düştü.

II. Abbas Hilmi Paşa, 1914 yılında İngilizler tarafından azledildi ve Emîr Mehmet Ali Paşa'dan da ülkeyi terk etmesi istendi. Bunun üzerine İsviçre'nin Montreo şehrinde ikamet etmeye başladı. Mısır Sultanı I. Fuad kendisini tekrar ülkeye davet etti ve oğlu Faruk doğuncaya kadar veliaht olarak atadı. Kanuni yaşını doldurup ülkenin başına geçinceye kadar Kral Faruk'a vasîlik te yaptı. Bu kral tarafından da veliaht olarak atanan Emîr'in bu üçüncü ve son ataması II. Fuad'ın dünyaya gelmesiyle son buldu.¹³

İyi bir eğitim almış olan Emîr Mehmet Ali Paşa; Fransızca, Türkçe, İngilizce ve Almancayı bilmesinin yanı sıra yüksek bir kültür seviyesine de sahipti. Buna rağmen ömrü boyunca hep ikinci adam olarak ülkesini temsil etmek zorunda kaldı. Tahta geçebileceği umuduyla daha önce de bahsi geçtiği üzere Ravza Adası'nda kendisine bir saray bile yaptırmıştı.¹⁴ Ancak 23 Temmuz 1952 yılında gerçekleşen Hür Subaylar Darbesi ile meydana gelen iktidar değişikliği neticesinde mal varlığına el konuldu ve İngiltere'den bu durum ile ilgili yardım istemesine rağmen yeterli desteği bulamadı.¹⁵ Kral olma hayallerini bir türlü gerçekleştiremeyen Emir, 17 Mart 1955 yılında İsviçre'nin Lozan kentinde hayata gözlerini yumdu ve vasiyeti üzerine Mısır'a getirilip aile kabristanına defnedildi.¹⁶

12 Velâ'uddîn Bedevî, "İsnân ve Sittüne 'Âm 'alâ Vefâtî'l-Emîr Muhammed Ali Tefvîk", <https://www.rosaelyoussef.com/205161> (çevrimiçi), 13.03.2021.

13 Şîrîn el-Kürdî, "Hikayet Sûreti'l-Emîr Muhammed Ali Ellezî Nâle Lakab "Veliiyu'l-'ahd" Selâs Merrât", <https://m.akhbarelyom.com/news/newdetails/3050661/1> (çevrimiçi), 14.03.2021.

14 İslam mimari sanatları örnek alınarak yapılan Menyel Sarayı, günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Beş bölümden oluşan bu sarayda; kabul salonu, saat kulesi, mescid, ikamet köşkü, taht salonu, özel eşyaların sergilendiği müze bölümü ve av köşkü yer almaktadır. Bu saray hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Şîrîn Fevzî Abdurrahman, *Kasru'l-Emîr Muhammed Ali ve Mulhakâtuhu*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kahire Üniversitesi, 2009, s. 50. Emîr'in çalışma odası ve yazı takımının sanatsal özellikleri ve değeri hakkında ayrı bir makale çalışması yapılmıştır, bkz.: Şâdiye ed-Dessûkî ve Mey Celâl Abdalbâkî, "Tâkım Mektebi'l-Emîr Muhammed Ali bi Methaf Kasri'l-Menyel", *el-Mecelletu't-Tarîhiyyetu'l-Misriyye*, 51 (2018), s. 267-302.

15 Enas Fares Yehia, "Prince Mohammed Ali after the July Revolution 1952 and the Journey of Searching for the Lost", *Journal of the American Research Center in Egypt*, Vol. 51 (2015), pp. 193-202.

16 Besme Ahmed Siddîk, "Tercemetu'l-Emîr Muhammed Ali Tefvîk", *Mecellet İttihâdî'l-Câmi'âti'l-'Arabîyye li's-Siyaha ve'd-Diyâfe*, 15/2 (2018), s. 11.

Resim 1. Emîr Mehmet Ali Paşa Mason Kıyafetiyle¹⁷

Hayatı boyunca ön planda ve göz önünde olmayı pek sevmeyen Emîr Mehmet Ali Paşa'nın bu gizemli hali ve hiç evlenmemesi, dönemin Mısır basını tarafından sürekli takip edilmesine yol açmıştır. Mısır'da bulunan Mason localarında önemli görevler üstlenmesine rağmen babası Hidiv Tevfik gibi üstad-ı azâmlığa yükselememiş ve bunu rakibi İdris Ragıp Bey'e kaptırmıştır. Buna gerekçe olarak, Emîr'in bir görev üstlenmesi halinde sürekli toplantı ve benzer durumlar dolayısıyla bir yere bağlı kalmaktan hoşlanmaması, özgürce hareket halinde olmayı sevmesi ve seyahat etmeye olan düşkünlüğü gösterilir.¹⁸ Nitekim yaptığı sayısız seyahatler ve kaleme aldığı seyahatnâmeler buna delil olarak gösterilebilir.

¹⁷ Z. Fehmî, *Safvetu'l-'asr*, s. 94.

¹⁸ Muhammed Ali, *Rihletu's-Sayf ilâ Bilâdi'l-Bosna ve'l-Hersek*, Mu'esseset Hindâvî, Birleşik Krallık, 2020, s. 8-9.

Resim 2. Emîr Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da Yaptırdığı Menyel Sarayı Kabul Salonu¹⁹

Emîr Mehmet Ali Paşa'nın Bosna-Hersek Seyahatnâmesi

1900 yılının Eylül ayında gerçekleştiği için bu seyahatnâmeye *Rihletu's-Sayf ilâ Bilâ-di'l-Bosna ve'l-Hersek* (Bosna-Hersek Ülkelerine Yaz Seyahati)²⁰ adını veren Emîr Mehmet Ali Paşa, eserinin önsözünde bu seyahatin gerekçesini özetle şöyle ifade eder:

“Avrupa ülkelerindeki çoğu şehri defalarca ziyaret ettiğim için, hava değişimi ve dinlenmek amacıyla farklı bir güzergâh arayışı içerisindeydim. Bosna-Hersek'in gelişmekte olan bir memleket olduğunu, demiryolu ağı, otel ve lokantalar yönünden bir ziyaretçinin rahat edebileceği imkânları nispeten sağladığını duymuştum. Her ne kadar gelişmişlik yönünden Avrupa şehirlerinin ve demiryolu ağı bakımından Mısır'ın gerisinde olsa da bu bölgeyi ziyaret etmeye karar vermiştim. Nitekim İngiltere'nin Mısır'daki yüksek komiseri Lord Cromer'in yardımcısı Rennell Rodd da bu seyahatim için beni teşvik etmişti”.²¹

Avrupa'ya gerçekleştirdiği bir yolcuğun dönüşünde Paris'ten Viyana'ya gelen Emîr, burada Bosna-Hersek seyahatinin planlamasını yapar. Öncelikle Macaristan'ın başkenti Budapeşte, oradan Bosna şehirlerinden olan Banya Luka, Yayçe, Dubrovnik ve başkent Saraybosna'ya gidip buralarda bir süre kalacaktır. Daha sonra Hersek'in başkenti Mostar'a geçerek, buradan Modrica'ya ve deniz yoluyla Kataro'ya gelip Karadağ'ın başkenti Çetine'yi de ziyaret

19 Şîrîn Fevzî, *Kasru'l-Emîr* s. 880.

20 Yaklaşık olarak yetmiş sayfadan oluşan bu seyahatnâme, ilk olarak Mısır'da 1906 yılında basılmış ve Mu'esseset Hindâvî tarafından 2020 yılında yeniden yayımlanmıştır. Nitekim aynı yayınevi, müellifin diğer seyahatnâmelerinin de yeni baskılarını yapmıştır.

21 Mehmet Ali, *Rihletu's-Sayf*, s. 11-12.

etmeyi planlamaktadır. Ancak daha sonra vakit yetersizliğinden dolayı bu seyahatini sadece Bosna şehirleri ile sınırlar.²²

Bu gezisini sivil ve tamamen gayriresmi gerçekleştiren Emîr'in beraberinde yakın dostu Muhsin Rasim Bey'in yanı sıra üç de hizmetçi bulunmaktadır. Bunlar, Çamaşırı Muhammed Cafer, meşhur süvari Çerkez Devlet ve Gürcü Muhammed Ağa'dır. Bu son kişiyi Karadağlı olduğu ve Slav dillerini bildiği için tercüman olarak yanlarına almışlardır. Viyana'dan trene binerek yolculuğuna başlayan Emîr, başından geçen en ufak olayı bile seyahatnâmesinde anlatmış ve sonrasında neden ayrıntıya girdiğine gerekçe olarak şunları söylemiştir:

*“Muhtemelen okuyucu, çok ayrıntıya girdiğimi fark etmiştir, ama bazen küçük şeyler büyük başlıklar hakkında fikir verebilir. Mesela bir vatandaş kendi halkını temsil edebilir. Eğer bir topluluğun âdet ve davranış özelliklerini öğrenmek istersek, bunu sıradan bir bireyden bile elde edebiliriz. Çünkü onlar gösteriş ve yapmacılıktan uzak bir halde doğal davranışlar sergilerler. Nitekim cahilin kalbi dilinde, akıllının dili kalbinde derler”.*²³

Bu gerekçeden hareketle, Viyana'da kaldığı otelden ayrılışından itibaren olayları anlatmaya başlayan Emîr Mehmet Ali Paşa'nın bu seyahatini, aşamalı olarak başlıklandırarak şöyle özetleyebiliriz:

Bosna'ya Gitmek Üzere Viyana'dan Ayrılış

Viyana'daki otelinden ayrılarak tren istasyonuna giden Emîr, trenin birinci sınıf vagonunda beş kişilik yer bulamamaları sebebiyle hizmetçilerinin ikinci sınıf vagonunda seyahat ettiğini, kondüktöre rüşvet vermesi neticesinde ancak kendisi ve arkadaşı için birinci sınıf vagona yer bulunduğunu ve bu davranışın o bölge insanı için doğal karşılanması gerektiğini aktarır. Her ne kadar kondüktör rüşveti az bulmuş olsa da yine de onlara gerekli yardımları yapmış ve Macaristan sınırına geldiklerinde, Macar kondüktöre bu yolcular ile ilgilenmesi yönünde telkinde bulunmuştur.²⁴

Trendeki yemek vagonundan da bahseden yazar, yemeklerin lezzetli olmamasından dolayı aç kaldıklarını ve sadece ekmek yediklerini ifade eder. Ancak Jala beldesinde tren durunca, hemen inip bir lokanta bulduklarını, burada gulaş isimli yahniye benzer bir yemeği oldukça beğendiklerini ve birden fazla porsiyon yediklerini aktarır. Daha sonra hareket eden tren, gece vakti Tuna Nehri'ne doğru yaklaşır ve burada yazar hayatında ilk defa gördüğü bir olayı hayretle bizlere anlatır. Kıyıya yaklaşan büyük bir gemi, treni içerisine alarak bir kıydan diğerine taşıyacaktır. Burada yolcuların çoğu bu olayı hayretle izler, çünkü böylesi büyüklükte ve ağırlıktaki treni içine alacak derecede bir gemi inşa edilebilmesine bir türlü anlam veremezler. Karşıya geçen tren daha sonra yoluna devam eder ve sabah olduğunda artık Bosna sınırına yaklaşır.²⁵

22 Mehmet Ali, *Rihletu's-Sayf*, s. 13.

23 Mehmet Ali, *Rihletu's-Sayf*, s. 16.

24 Mehmet Ali, *Rihletu's-Sayf*, s. 14-16.

25 Mehmet Ali, *Rihletu's-Sayf*, s. 16-20.

Bosna sınırına geldiklerinde farklı bir trene binip yollarına devam edeceklerdir. Bu yüzden istasyonda birinci sınıf vagonunda bilet almak için sıraya giren Emîr Mehmet Ali Paşa, bu esnada gördüğü insanların tasvirini yapar. İnsanların giyim kuşamı ve samimi davranışları sebebiyle kendisini bir Osmanlı beldesinde hissettiğini aktarır. Bu esnada, kıyafetleri ve tavırlarıyla devlet görevlisi olduğu hissini veren bir adam yanlarına yaklaşır. Çünkü Emîr'in kendisi ve beraberindekiler, başlarındaki fes ve giydikleri kıyafetlerle İstanbul'dan gelmiş kişiler gibi bir izlenim uyandırmışlardır. Bu görevli, kendilerine birçok soru yönelterek tanımaya çalışır. Emîr kendisini, yurt dışı seyahatlerde kullandığı "*Mehmet Ahmet Bey*" takma adıyla tanıtır. Görevlinin sorduğu en kritik sorular arasında, o dönem Hersek'in başkenti olan Mostar'a gidip gitmeme konusundaki görüşleridir. Çünkü o sıralarda Mostar'da Hristiyanlarla Müslümanlar arasında bir olay olmuştur. Buna göre Mostar'da bulunan ruhban okulunun misyonerlik çalışmaları neticesinde iki Müslüman kadın din değiştirmiş, bu durum toplumda galeyana sebep olmuş ve Avusturya İmparatoruna yapılan şikâyetle rağmen bir netice alınamamıştır. Bu olayı Emîr'e nakleden görevli, Mostar'a gitmeyeceklerini öğrendiğinde memnuniyetini dile getirmiş ve bir süre muhabbet ettikten sonra yanlarından ayrılmıştır.²⁶

Saraybosna'ya Varış

Trene binen Emîr ve beraberindekiler, uzun bir yolculuktan sonra başkent Saraybosna'ya ulaşırlar. Bu uzun yolculuk sırasında çoğu zaman uyumadan dışarıyı seyreden Emîr, gördüklerini ayrıntılı bir şekilde anlatır. Bu anlatımda doğa tasvirleri, mimari yapı, insanların kılık, kıyafet, hal ve davranışları, çiftçilikte kullanılan hayvanlar ve fiziksel özellikleri büyük bir yer kaplar. Ayrıca müşahede edilen bazı hususlar, gerek Avrupa ülkeleri ve gerekse Mısır ile karşılaştırma yapılarak aktarılır. Yeri geldiğinde bazı yorumlar da yapan Emîr, bu güzel beldelerin Osmanlı idaresinden çıkmış olmasına hayıflanarak üzülür.²⁷

Tren istasyonundan otele doğru yol alan Emîr, yol boyunca Saraybosna caddelerinin geniş, düzenli ve temiz olmasından duyduğu hayranlığı dile getirir. Ayrıca caddenin ortasından elektrikli tramvay da geçmektedir. Burada kendilerine yardımcı olup, rehberlik yapması için bir zamanlar Arnavutluk'un Avlonya şehrinde konsolosluk yapmış olan arkadaşını arayan Emîr, arkadaşının Saraybosna'ya dört saatlik bir mesafede olduğunu, ancak kardeşi Petroviç'in bu hizmeti sunabileceğini öğrenir. Daha sonra bu kişiyle tanışarak, şehirde gezilip görülmesi gereken yerler hakkında planlama yaparlar.²⁸

Saraybosna'da Gezilecek Yerler

Saraybosna'daki ilk durakları Gazi Hüsrev Bey Camii'dir. Burada hem camiye hem de Gazi Hüsrev Bey'in türbesini ziyaret ederler. Ardından İslâmi ilimlerin okutulduğu medreseye geçen Emîr, bu yapının dışarıdan bakımsız, içeriden ise nispeten daha bakımlı olduğunu naklederek, girdiği sınıflardan birinde tahtada yazan Arapça ibareleri görünce mutlu olduğunu ifade

26 Mehmet Ali, *Rihletu's-Sayf*, s. 20-22.

27 Mehmet Ali, *Rihletu's-Sayf*, s. 22-26.

28 Mehmet Ali, *Rihletu's-Sayf*, s. 27-31.

eder. Buradan da çıkıp Sırp Kilisesi'ni ziyaret ederler. Sırada Saraybosna'nın çarşıları vardır. İlk gittikleri çarşının yeterince büyük olmadığını ifade eden yazar, burada satılan ürünlerden de bahseder. Burada ilgisini çeken diğer bir husus da dükkânların üzerinde Türkçe "Padişahımız Çok Yaşar" yazılı olmasıdır. Ardından eski Yunan kilisesinden dönme bir çarşıya uğrarlar. Bu çarşının esnafının çoğu Yahudi'dir ve Avusturya'dan getirdikleri düşük fiyatlı kumaş ve benzeri ürünleri köylülere satmaktadırlar. Daha sonra çarşından ayrılan Emîr ve beraberindekiler, Heyşa bölgesinde bulunan kaplıcalara giderler. Bu kaplıcalar, dönemin hükümeti tarafından karşılanan bütçe ile yapılmıştır. Ancak ülkede gerçekleştirilen birçok imar projesine rağmen halk baskı gördüğünü ifade ederek hükümetten memnuniyetsizliğini dile getirmektedir. Müslümanlar, Türk hâkimiyeti; Sırp'lar ise kendi hükümetlerinin idaresi altında yaşamayı temenni etmektedirler. Bu hoşnutsuzluğun diğer bir sebebi de hükümetin desteklediği kiliselerin halk üzerinde dini ve mezhebi baskı oluşturmasıdır. Buradan da ayrılan grup, ilk günkü gezilerini tamamlamış bir halde otele geri dönüş yapar.

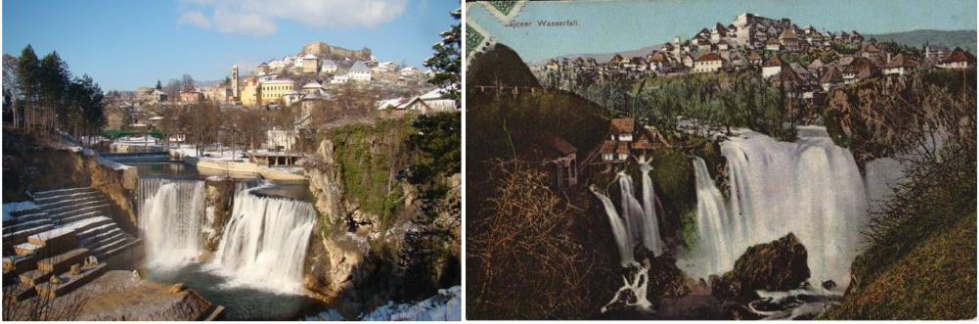
Ertesi gün ise, aynı grup bu sefer Saraybosna'da bulunan yerel bir müzeyi ziyaret ederek gezisine başlar. Burada mumdand yapılmış heykeller üzerinde gösterilen yöresel kıyafetlerin yanı sıra cam vitrinler içerisinde fermanlar, eski para ve sikkeler sergilenmektedir. Bu müze ziyaretinin ardından yöresel halıların dokunduğu bir atölye ile tütün fabrikası ziyaretleri yer alır. Özellikle tütün fabrikasının devasa oluşu ile üretilen kaliteli sigaraların Avrupa ülkelerine ve özellikle Almanya'ya ihraç edildiği yönündeki bilgiler, ziyaretçilerin ilgisini çekmiştir. Günün sonunda tekrar otele dönen grup, bir sonraki gün Yayçe'ye gitmek üzere hareket edecektir. Bu arada aynı gün Emîr'in Avusturya'daki okuldan arkadaşı Bakır Bey, Tuzla şehrinden gelip kendisini ziyaret eder. Yaşadığı bölgedeki Müslümanların liderliğini yürüten bu şahıs, yaşadıkları sıkıntılar ile yaşanan siyasi gelişmeler hakkında Emîr'e bilgiler verir ve otelde bir gece kalarak, ertesi gün onları Yayçe'ye uğurlar.²⁹

Yayçe Şehrine Hareket

Saraybosna gezisini tamamlayan Emîr ve beraberindekiler, Yayçe'ye gitmek üzere tren binerler. Tren Dubrovnik şehrinden geçer, ancak burada kalacak zamanları yoktur. Emîr, yolculuk boyunca gördüğü doğa ve insan manzaralarını yine bize aktarır. Yayçe'ye ulaştıklarında önce kalacakları otele giden grup, ardından şehri gezmeye başlar. İlk durakları Yayçe Kalesi'dir. Burada bir rehber eşliğinde kaleyi dolaşırlar, ancak bu rehber Hristiyan olduğu için sürekli Osmanlıyı kötülemektedir. Ayrıca kalenin etrafında yaşayan Müslüman halkın giyim, kuşam ve âdetleriyle ilgili de alaycı bir tavır sergiler. Bunun üzerine kendini tutamayan Emîr, bu rehberine hak ettiği bir ders vererek kalenin bölümlerini anlatırken verdiği yanlış ve taraflı bilgileri düzeltir. Bunun yanı sıra Müslümanlarla ilgili sarf ettiği sözlerin haddi aştığını yüzüne vurur. Bu ziyaretinden memnun kalmayan Emîr ve beraberindekiler, methini çok duydukları ve Yayçe'ye birkaç kilometre uzaklıkta bulunan Jezero bölgesine ve Pliva vadisine doğru yol

29 Mehmet Ali, *Rihletu's-Sayf*, s. 31-44.

alırlar. Buradaki Pliva nehri, doğal göller ve eşsiz doğa manzaraları görenleri büyülemektedir. Böyle bir manzara ile karşılaşacağını tahmin edemeyen Emîr, gördüklerini kelimelere sığdıramaz ve bu seyahat boyunca çektiği yorgunluk ve sıkıntıların buna değdiğini itiraf eder. Daha sonra dönüp Yayçe merkezinde ve çarşılarında dolaşan Emîr, Müslüman halkın büyük teveccühü ve ilgisi ile karşılaşır. Özellikle toplumun önde gelenlerinden birisi, gelip kendileri ile tanışır ve onları evine davet eder. Zaman yetersizliğinden dolayı bu daveti kabul edemeyen Emîr, bir süre bu kişi ile görüşür ve Müslümanların bu coğrafyada çektikleri sıkıntıları dinler. Edindiği bilgilerden hareketle bu kişiye izlemeleri gereken siyaset hakkında nasihatlerde bulunur ve kendisi ile vedalaşarak otele geri döner.³⁰

Resim 3. Geçmişte ve Günümüzde Pliva Vadisi ve Şelaleri³¹

Seyahatnâmenin bu bölümünde, yolculuk yapmanın ve yeni yerler görmenin faydalarına değinen yazar, özellikle Bosna'ya gelmiş olmanın ne kadar isabetli bir karar olduğunu ve birçok konuda yeni bilgiler edindiğini dile getirir.³²

Banya Luka'ya Hareket

Yayçe'den ayrılan Emîr ve beraberindekiler, kiraladıkları at arabası ile Banya Luka'ya doğru hareket ederler. Uzun süren bu yolculuk boyunca, gördüğü en küçük ayrıntıyı bile not eden yazar, daha önce de olduğu gibi hem doğa hem de insan manzaralarını tasvir ederek yorumlarda bulunur. Banya Luka'ya varduktan sonra şehirde kısa gezilerde bulunur, diğer taraftan da memleketine dönüş hazırlıklarına başlar. Bu esnada kaldıkları otele gelen bir polis, kendilerini emniyet müdürünün görmek istediği haberini verir. Bu davete şaşırان Emîr, kendilerini kimin ihbar ettiğini düşünmeye çalışır ve sonunda otelde çalışan kat görevlisi kadından şüphelenir. Çünkü mum ışığı yetersiz olduğu için kendisinden gaz lambası getirmesini talep etmiş ve bu esnada kadın kendisinin notlar aldığını görmüştür. Büyük ihtimalle casusluk iddiası ile görevlilere ihbar edilmesi üzerine emniyetten böyle bir talepte bulunulmuştur. Bu davete icabet eden Emîr, arakadaşı Muhsin Rasim Bey ile birlikte emniyetin yolunu tutar.

30 Mehmet Ali, *Rihletu's-Sayf*, s. 44-54.

31 Emir Temimović ve Dragan Glavaš, "The Pliva Lakes - Sustainable Management and Tourism Valorization" *Acta Geographica Bosniae et Herzegovinae*, 7 (2017), s. 45.

32 Mehmet Ali, *Rihletu's-Sayf*, s. 54-55.

Kendilerini sert bir yüz ifadesi ile karşılayan emniyet müdürü, öncelikle kendilerini tanıtmalarını, ardından da Bosna'ya geliş sebeplerini açıklamalarını ister. Burada gerçek kimliğini açıklayan Emîr, müdürün ikna olmaması üzerine Avusturya'daki elçilikten aldığı izin kararını gösterir ve kendisine gösterilen muameleden duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirir, sonunda da serbest bırakılarak otele geri döner.³³

Seyahatin Sonu ve Mısır'a Geri Dönüş

Ertesi gün dönüş yolculuğuna başlayan Emîr ve beraberindekiler, trenle önce Zagreb'e oradan da İtalya'nın sahil şehri Trieste'ye varır ve buradan da deniz yoluyla Mısır'a geri döner. Seyahatnâmesini bir sonuç bölümüyle tamamlayan Emîr, burada bu yolculuğu kendisine nasip eden Allahu Teâla'ya hamdeder. Gezdiği yerlerdeki Müslümanların durumunun çok kötü olmadığını, kendilerini güçlü ve kararlı gördüğünü ve Allah'ın inayetiyle tekrar buldukları bölgelere hâkim olabilecekleri ümidini taşıdığını dile getirir. Son olarak Sultan II. Abdülhamid ve Ağabeyi Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa için dua ve niyazlarda bulunarak sözlerine son verir.³⁴

Sonuç ve Değerlendirme

Seyahatnâmeler, edebi türde eserler olmalarının yanı sıra içerdikleri siyasî, coğrafî, tarihî, sosyal ve iktisadi bilgiler ile de yazıldıkları dönemlere ışık tutarlar. Emîr Mehmet Ali Paşa'nın bu seyahatnâmesi ise; hem yazarın mensup olduğu hem de seyahat ettiği coğrafyanın özelliklerini yansıtması açısından ilgi çekicidir. Avrupa kültürü ile yetişmiş bir Doğulu olarak Emîr'in Bosna-Hersek'e dair verdiği bilgiler ve yaptığı yorumlar, tabii ki kendi bakış açısını yansıtmaktadır. Ancak seyahati sırasında müşahade ettiği ve bizzat halkın ileri gelenlerinden duyduğu siyasi olaylar ile halkın çektiği sıkıntılar dönem ile ilgili değerli bilgiler vermektedir. Giyim, kuşama ve sergilediği duruşla Osmanlı temsilcisi gibi muamele gören Emîr, birçok yerde Osmanlılık vurgusu yapmış ve bu coğrafyanın tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmesi yönündeki temennilerini dile getirmiştir. Diğer taraftan Ağabeyi Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa için de bazı bilgiler topladığını açıkça söylemiştir. Nitekim seyahati esnasında gördüğü birçok hususu Mısır'daki benzerleriyle karşılaştırmış ve kendi memleketini övücü sözler kullanmıştır.

Resmi bir hüviyete sahip olmasına rağmen sivil bir vatandaş olarak gezisini planlayan Emîr'in, genelde gözden uzak olmayı tercih ettiği ve halkın arasına karışarak onları daha yakından tanıma isteği duyduğu görülmektedir. Nitekim bu niyetini defalarca dile getirmiştir. Ayrıca seyahatnâmesinde verdiği ayrıntılı insan tasvirleri ve yorumları buna delil olarak gösterilebilir.

Ağdalı bir dille yazılan bu eserde, yeri geldiğinde konu ile ilgili ayet, şiir ve atasözlerine yer verilmiştir. Usta bir kaleminden çıktığına dair şüpheye mahal vermeyecek derecede açık, samimi ve doğal bir üslup kullanılmıştır. Fransızca, Almanca, İngilizce ve Türkçe bilen yazar, seyahati sırasında bu dilleri kullanmış, Slav dillerinde ise tercümanlara başvurmuştur. Seyahatnâmenin çeşitli yerlerinde Türkçe kelimelere rastlamak mümkündür. Bu kelimeleri sayfa

33 Mehmet Ali, *Rihletu's-Sayf*, s. 55-64.

34 Mehmet Ali, *Rihletu's-Sayf*, s. 64-66.

numaraları ile birlikte şöyle sıralayabiliriz: yahni (18), yorgan (22), kışlak (27), lokanta (31), boya (32), tahta (33) ve kumandan (46). Yazarın geniş kültürünü yansıtan bu hususiyetler, esere hem acıklık hem de çekicilik katmaktadır. Ele aldığımız bu seyahatnâmenin tam metni ile Emîr'in bir diğer seyahatnâmesi olan *er-Rihletu's-Şâmiyye*'nin (Şam Seyahatnâmesi) Türkçeye kazandırılması gerektiği kanaatini taşımaktayım. Çünkü her iki seyahatnâme de bize yakın ve Osmanlı hâkimiyeti altında uzun yıllar kalmış bölgeler hakkında faydalı bilgiler içermektedir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bibliyografya

- Abdurrahman, Şîrîn Fevzî, *Kasru'l-Emîr Muhammed Ali ve Mulhakâtuhu*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kahire Üniversitesi, 2009.
- Bedevî, Velâ'uddîn, "İsnân ve Sittûne 'Âm 'alâ Vefâti'l-Emîr Muhammed Ali Tevfîk", <https://www.rosaelyoussef.com/205161> (çevrimiçi), 13.03.2021.
- Buzpınar, Ş. Tufan, "Tevfik Paşa, Hidiv" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41 (2012), s. 14-15.
- Dessûkî, Şâdiye ve Abdalbâkî, Mey Celâl, "Tâkım Mektebi'l-Emîr Muhammed Ali bi Methaf Kasri'l-Menyel", *el-Mecelletu't-Tarihîyyetu'l-Misriyye*, 51 (2018), s. 267-302.
- Emîr Mehmet Ali Paşa, *Kitâb 'an Terbiyeti'l-Huyûli'l-'Arabîyye*, Matba'at Mısır, Kahire, 1935.
- Emîr Mehmet Ali Paşa, *Rihletu's-Sayf ilâ Bilâdi'l-Bosna ve'l-Hersek*, Mu'esseset Hindâvî, Birleşik Krallık, 2020.
- Ertuğrul, Arzu, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa Dönemi'nde Mısır'da Edebi ve Kültürel Hayat (1805-1848)*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Fehmi, Zeki, *Safvetu'l-'Asr fî Tarih ve Rusûm Meşâhir Ricâl Mısır*, Kahire, Mektebet Medbûlî, 1995.
- Fahmy, Khaled, *Paşa'nın Adamları Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, Çev. Deniz Zarakolu, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Kızıltoprak, Süleyman, *Mehmet Ali Paşa'dan II. Abbas Hilmi Paşa'ya, Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, İstanbul, Tarih Bilincinde Buluşanlar Derneği, 2010.
- Kürdî, Şîrîn, "Hikayet Süreti'l-Emîr Muhammed Ali Ellezî Nâle Lakab "Veliyyu'l-'ahd" Selâs Merrât", <https://m.akhbarelyom.com/news/newdetails/3050661/1> (çevrimiçi), 14.03.2021.
- Özkoç, Özge, *Mısır'ın 19. Yüzyılı, Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Râfiî, Abdurrahman, *Asr Muhammed Ali*, 5. bs., Kahire, Dâru'l-Me'ârîf, 1989.
- Siddîk, Besme Ahmed, "Tercemetu'l-Emîr Muhammed Ali Tevfîk", *Mecellet İttihâdi'l-Câmi 'âti'l-'Arabîyye li's-Siyaha ve'd-Diyâfe*, 15/2 (2018), s. 11-18.

- Şahin, İlhan, "Abbas Hilmi II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1 (1998), s. 25-26.
- Temimović, Emir, ve Glavaš, Dragan, "The Pliva Lakes - Sustainable Management and Tourism Valorization" *Acta Geographica Bosniae et Herzegovinae*, 7 (2017), s. 39-53.
- Yehia, Enas Fares, "Prince Mohammed Ali after the July Revolution 1952 and the Journey of Searching for the Lost", *Journal of the American Research Center in Egypt*, Vol. 51 (2015), pp. 193-202.
- Ziriklî, Hayreddîn, *el-A 'lâm: Kamûs Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ min'el- 'Arab ve'l-Musta 'rebîn ve'l-Musteşrikîn*, 15. bs., Beyrut, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002, C. VI, s. 306.

Erken Ortaçağ Balkan Hâkimiyetinde Bulgar-Bizans Savaşları: Gümüş Kaplama Kuru Kafalar ve Kör Ordular

The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony: Silver-Lined Skulls and Blinded Armies

Dennis P. Hupchick, *The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony: Silver-Lined Skulls and Blinded Armies*, Pennsylvania: Palgrave Macmillan 2017, 348 sayfa, ISBN 978-3-319-56205-6

Esra Kızıl¹

Anahtar Kelimeler: Bulgarlar, Bizans İmparatorluğu, Balkan Hâkimiyeti, Krum, Simeon

Keywords: Bulgarians, Byzantine Empire, Balkan Domination, Krum, Symeon

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Esra Kızıl (Arş. Gör.), Yozgat Bozok Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yozgat,
Türkiye.

E-posta: esra.kizil@yobu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1945-3352

Başvuru/Submitted: 09.05.2021

Kabul/Accepted: 09.05.2021

Atıf/Citation: Kızıl, Esra, "The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony: Silver-Lined Skulls and Blinded Armies" (Kitâbiyât), Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 36 (2021), s. 135-144
<https://doi.org/10.26650/gaad.361351>

Eser; önsöz (s. VII-XI), şekil ve haritaların listesi (s. XVII), metin içerisinde yer alan bazı kelimelerin yazım ve telaffuz biçimleri (XIX-XX), Bulgarlar ve Bizans arasında geçen hâkimiyet savaşlarının kronolojik sıralaması (XXI-XXXI), kısaltmalar (XXXIII-XXXV) ve giriş kısmı dâhil olmak üzere toplam sekiz bölümden oluşmaktadır. Zengin bir bibliyografyanın yer aldığı çalışmada farklı dillerde yayımlanmış araştırmalardan faydalanılmış olması dikkat çekmektedir. Önsözde belirtildiği üzere yazar bu kitap ile okurlara, erken Ortaçağ döneminde Balkan Yarımadası'nın hâkimiyeti için Bulgarlar ve Bizans İmparatorluğu arasında geçen muhârebeler hakkında değerlendirmeler sunmaktadır. Nitekim müellif, IX. yüzyılın başından XI. yüzyılın başlarına kadar geçen sürede Ortaçağ Avrupa'sının Ortodoks dünyasında verilen hâkimiyet mücâdelesinde Bulgarların önemli bir rol oynadığını düşünmüş ve yaklaşık 200 yıla yayılan Bulgar-Bizans savaşlarına, İngilizce kaleme alınmış Ortaçağ Avrupa askerî tarihi kaynaklarında çok az yer verildiğini dile getirmiştir. Batı Avrupa medeniyetinin kültürel alanının dışında kalmaları, İngiliz diline hâkim Bulgar veyâhut Bizans tarihi uzmanlarının çoğunun daha genel bir okuyucu kitlesinden ziyâde belli bir kesime yönelik çalışmalar üretmiş olması ve erken Ortaçağ Bulgar tarihi alanında İngilizce lisanına vâkîf tarihçilerin azlığı yazar tarafından bu durumun sebepleri olarak görülmektedir. Bununla birlikte mezkûr alandaki eksikliği tamamlamak adına Bulgar tarihçilerin kapsamlı araştırmalarından yararlanılmış ve dokümanlar mevcut İngilizce çalışmalar ile bütünleştirilerek, Bulgarlar ve Bizans arasında geçen erken Ortaçağ savaşlarının detayları müellifin kaleminden aktarılmıştır. Ana vurgunun askerî faâliyetler olduğu eserde, konuyla bağlantılı olarak önemli görülen siyasî, kültürel ve iktisâdî konular da ele alınmıştır. Yazar, Ortaçağ Avrupa'sının en etkili, düzenli ve eğitimli kara ordusu gücüne sahip olan Bizans'ın askerî örgütlenmesi ve taktiklerine eserinde yer verilmemesine sebep olarak Warren Treadgold, John Haldon gibi uzmanların son zamanlarda bu konuda çalışmalar hazırlamış olmalarını göstermekte ve aynı bilgilerinin tekrarlanmasına ihtiyaç duyulmadığını belirtmektedir. Nitekim müellifin çalışmasında odaklandığı esas nokta Bizans'tan çok Bulgarlar olmuştur.

Muhârip Devletler isimli giriş kısmı (s. 1-36) aynı zamanda yazar tarafından birinci bölüm olarak sunulmuş ve Bizanslılar, Bulgarlar, müttefik kuvvetler, silâhlanma, tahkîmat ve savaş taktikleri alt başlıklar hâlinde genel hatlarıyla anlatılmıştır. Bununla birlikte yaklaşık 200 yıl boyunca süren Bulgar-Bizans savaşlarının seyrini etkileyen belli başlı özelliklere değinilmiştir. Diğer yandan hâkimiyet mücâdelesinde Balkan Yarımadası'nın, Bulgarlar ve Bizans İmparatorluğu için çekişme noktası hâline geldiği belirtilerek Balkanların stratejik önemi yansıtılmaya çalışılmış ve IX. yüzyıla kadar olan sürecin değerlendirilmesi yapılarak, her iki devletin genel durumuna temas edilmiştir. Bizans'ın oluşturduğu *Thema Sistemi* ile ordunun ve idârenin geçirdiği dönüşüm aktarılırken, Bulgarların ise IX. yüzyılın başlarına kadar bir devlete sahip olmadığı ve yarı göçebe yaşayan bir topluluk olduğunun vurgusu yapılmıştır. Hem Bizans İmparatorluğu'nun hem de Bulgarların idârî ve askerî sistemindeki benzer ve farklı yönlerinin ayrıntılı bir şekilde ele alınması ise mücâdelelerin muhâkeme edilmesi açısından

önemli olmuştur. Yazar, “*Bulgar*” toplumunun oluşum aşamasında, Kiril Slav dilini benimsemeleri ve Ortodoks Hıristiyanlığı’nı kabul etmelerini Bulgar-Slav kaynaşmasıyla irtibatlandırırken, Slavlarla birleşerek demografik açıdan nüfuz elde eden Bulgarların hızla genişlemesi ve Bizans’ın bu duruma engel olmaya çalışmasını mücâdelelerin temel sebebi olarak yorumlanmıştır. Ayrıca bu bölümde, Bulgar-Bizans hâkimiyet mücâdelelerinin seyrine önemli etkiler sağladığını düşündüğü müttefik kuvvetler, alt başlık olarak değerlendirilmiş olup; Macarlar, Peçenekler, Hırvatlar, Sırlar ve Kiev Ruslarının tarihî menşei, demografik, idârî yapıları ve kültürel özelliklerinden bahsedilmiştir. Müellif bu bölümün son kısmında, savaşların tarihsel anlatısını ilginç kılan, çatışmaların seyrinde belirleyici olan silâhlanma, tahkîmat ve taktiklerden bahsetmiştir. Mücâdelelerin seyrini, liderlerin potansiyeli, genel niyet, arazi yapısı ve düşmanların yeteneklerinin belirlediği vurgulanırken, aynı zamanda bu mücâdelelerdeki genel üstünlüğü görebilmek adına hem Bulgar hem de Bizans askerî birliklerin kullandıkları silâhlar, muhârebe kıyâfetleri, savunma sistemi, uygulanan taktik ve stratejilerin genel özelliklerinden bahsedilerek okuyucunun karşılaştırma yapması hedeflenmiştir. VII. yüzyıldan XI. yüzyılın başlarına kadar uzanan taktik ve strateji hakkında günümüze kadar gelen Bizans çalışmalarının, Bizans’ın savaş stratejisine ve kullandığı teknolojiye yönelik yaklaşımı hususunda zengin bilgi sağladığı; Bulgarlar hakkında bilinenlerin ise büyük ölçüde mevcut Bizans kaynaklarında net olmayan eski tarz anlatımlardan elde edildiği de dile getirilmiştir.

Çalışmanın *679’dan 803’e Kadar Bulgar Devleti’nin Teşekkülü ve Bekası* isimli ikinci bölümünde (s. 47-64) Bulgar Devleti’nin kuruluş sürecine ve dönemin Bizans İmparatorları ile olan askerî ve diplomatik ilişkilerine yer verilmiştir. Bizans İmparatorluğu’nun genel idârî, askerî ve kültürel yapısının yanında, Doğu’da Araplar ve Perslerle, Batı’da ise Slavlar ve Avarlarla verdiği mücâdelelerden bahsedilmiştir. Bizans’ın içeride ve dışarıda sahip olduğu konum hakkında detaylı bilgiler verilmesi, Bulgarların bölgede kolaylıkla nasıl hâkimiyet kurabildiğinin görülmesi açısından önem arz etmektedir. 717 yılına gelindiğinde, karşılıklı çıkarlar doğrultusunda ilerleyen Bulgar-Bizans münâsebetlerinde savaş yerini önemli bir ittifaka bırakmıştır. Bulgarların yardımıyla İstanbul’da Müslüman Araplara karşı kazanılan zafer, Bulgar Devleti için bir dönüm noktası olarak görülmüş ve Bulgarların Avrupa’nın önemli bir gücü hâline geldiği şeklinde yorumlanmıştır. Hem Türk hem de Bizans geleneklerinden faydalanan Bulgar Devleti’nin idârî ve kültürel yapısından bahsedilmiş, ancak 720’lerden 750’lere kadar yaşanan iç gelişmeler hakkında çok az şey biliniyor olması ise dönemin ana kaynaklarının eksikliğine bağlanmıştır. Çalışmada Bulgar-Bizans mücâdelelerinin asıl sebepleri üzerine yapılan çeşitli değerlendirmelere de yer verilmiştir. Müellifin bu konudaki görüşü, V. Konstantin’in (741-775) seferleri çoğu kez Bulgar Devleti’ni yok etmeye yönelik bilinçli çabalar olarak nitelendirilse de imparatorluk bölgelerinin nüfusunu muhâfaza etmek ve artırmakla ilgilidir. Bulgar kaynaklarının eksikliği ise VIII. yüzyılda Bulgarlar arasındaki bölünmenin gerçek sebeplerini ve sosyo-politik boyutlarını ayırt edilemez hâle getirmiş, ayrıca ortaya çıkan olgusal boşluğun iç ve dış nedenlere dayalı olarak farklı hipotezlerle doldurulmasına sebep olmuştur. Yazar öne

sürülen iddiaların kaynaklarda bulunan bilgilerle çeliştiğini ve bu nedenle geleneksel varsayımlara eleştirel şüphe ile bakılması gerektiğini vurgulamıştır. Var olan kaynakların ışığında, VIII. yüzyılda yaşanan siyasî krizin muhtemel sebepleri sunulmuş ve idârî bölünmede öne sürülen teorilerin dışında nedenlerin çok yönlü olduğu hususu belirtilmiştir.

Eserin *809'dan 814'e Kadar Krum'un Sınırları Genişletme Seferleri* isimli üçüncü bölümünde (s. 67-114), verilen tarih aralığında yer alan Bulgar-Bizans savaşlarından ve genişleme politikalarından bahsedilmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlardaki ilerlemesinin durması ordudaki disiplinsizliğe ve itâatsizliğe bağlanırken, buna karşın başarılı bir hükümdarın iç otoriteyi sağladığı Bulgar Devleti'nde askerî başarıların bölgesel genişlemeyi başlattığının düşünülmesi bu bölümde dikkat çekmektedir. Böylece Bizans ordusunun kusurlarının yanı sıra, Bulgar başarılarının ve zaferlerinin Bulgar hükümdarlarının kişiliklerine, onların askerî ve politik becerilerine de dayandığı anlatılmak istenmiştir. IX. yüzyılın başlarında ise Bulgarların Balkanlarda hâkimiyet alanını genişletmesine karşın, Bizans'ın sınırlarını korumak ve imparatorluk otoritesini yeniden sağlamak üzerine aldığı bir dizi önlem üzerinde durulmuştur. Bizans İmparatorluğu'na karşı verilen mücâdelelerde kazanılan başarılarla Bulgar Devleti'nin (803-814) yükselişini başlatan hükümdar Krum Han'ın etnik kökeninin nereye dayandığı konusunda çeşitli iddiaların varlığına ve de Bizans'ın yaptığı sosyo-ekonomik reformlar, thema ordusunu genişletme çabasının yanı sıra demografik üstünlüğü sağlayabilmek adına Anadolu'dan Balkanlara gerçekleştirdiği göç hareketine dikkat çekilmiştir. 809 ve 811 yılları arasındaki dönemde Bulgar Devleti'ndeki gelişmelerin ayrıntılarının eksik olması ise kaynak yeterliliğine bağlanmıştır. Buna rağmen yazar, Krum Han'ın hükümdarlığı devrindeki faâliyetleri güçlü merkezi devlet otoritesini yaratmaya çalışmak olarak tahayyül etmektedir. Nitekim bu noktada Bulgarların gücünü artırmak adına, Bizans'ın imparatorluk birliklerine karşı Avarlar ve Slavlarla olan ittifakı ele alınmıştır. Bizans'ın askerî gücüne mukavemet edebilecek bir hükümdar olarak görülen Krum Han savaş sonrası meşrûiyetini ve askerî gücünü artırmaya çalışırken; Bizans tahtının yeni sahibi I. Mikhail (811-813) ise hükümdar olarak kabulünü pekiştirmek ve imparatorluğu yeniden inşa etmek için mücâdele etmek zorunda kalmıştır. 813 yılında gerçekleşecek olan Versinikia Muhârebesi'nin Bulgarların lehine sonuçlanması ise Bizans ordusunun disiplinsizliğine mâl edilmiştir. Yazar, başarısızlıkta etkisi olduğunu düşündüğü I. Mikhail'i komutandan çok seyirci olarak nitelendirmiş ve savaştaki isteksizliğinin nedenini farklı varsayımlara dayandırmıştır. Versinikia Savaşı'yla ilgili çoğu çalışmada Krum Han'ın sayıca üstün olan Bizans'a karşı galip gelebilmesinin tek olası sebebi olarak Ermeni Leon ve kumandanlarının ihâneti olarak ifâde edilmişse de yazar, I. Mikhail'in beceriksiz liderliğini mağlûbiyetin temel nedeni olarak gördüğünü belirtmiştir. Yazar Bulgar zaferlerinin sebebinin Bizans komutasının bölünmüş ve disiplinsiz oluşuna dayandırmaktan ziyâde asıl üzerinde durulması gereken hususun Bulgar hükümdarlarının askerî ve politik becerileri olduğunu belirtmiştir. Meşrûiyetini sağlamlaştırmak adına boy liderleri ve müttefikleriyle olan münâsebetlerinin de ele alınması, hâkimiyetin genişlemesine etki eden diğer nedenleri gör-

mek açısından ehemmiyet arz etmektedir. 815 yılında Omurtag'ın (814/815-831), İmparator V. Leon'a (813-820) karşı kaybettiği savaşın sonunda ise uzun yıllar sürecek barış ortamı sağlanmıştır. Yaklaşık 40 yıl sürecek barışın vukû bulmasıyla genç ve tecrübesiz olarak nitelendirilen Omurtag'ın liderlik otoritesini tekrar istikrâra kavuşturmak amacı ilişkilendirilmiş ve Omurtag'ın antlaşma maddelerini yazdığı mermer sütundan günümüze kadar ulaşabilen kalıntıları üzerinden bir değerlendirmeye gidilmiştir.

Çalışmanın *Bulgar Devleti'nden Bulgaristan'a, 816-893* başlıklı dördüncü bölümünde (s. 123-143) uzun yıllar sürecek barış döneminde Bulgarların ve Bizans'ın karşı karşıya kaldığı hem iç hem de dış meseleler üzerinde durulmuştur. Karşılıklı çıkar ilişkilerinin ortaya çıktığı bu dönemde Bizans taht mücâdelesinde Bulgarlarla yapılan ittifakın yanı sıra, Slavların, Bulgarlara karşı Franklarla irtibata geçtiğine değinilmiştir. 824 yılında Omurtag, Franklarla sınır ve demografik sorunların çözümü amacıyla diplomatik temasa geçmeye çalışmış ancak girişimi sonuçsuz kalınca 834 yılına kadar sürecek bir savaş başlamıştır. Sınırların güvenliğinin sağlanmasıyla birlikte iç işlerdeki düzenin oluşturulması Omurtag'ın devlet idâresini merkezî bir yapıya dönüştürmesi olarak yorumlanmıştır. Barış döneminde bile iki devletin zaman zaman Makedonya sorunu ve Slavlarla ilgili meselelerde karşı karşıya geldiğinden bahsedilmiş olması asıl amaçlarının görülmesi açısından önemli olmuştur. Ayrıca 836'dan 852'ye kadar hüküm süren Bulgar Hanı Presiyan tarafından dikilen bir sütun üzerinde yer alan ifâdelere yer verilmesi hâlen Bizans'a karşı duyulan güvensizliği ortaya koymaktadır. Var olan kaynaklara göre, Presiyan'ın yayılmacı siyaset izlediğinin ayrıntıları belirsiz olmasına rağmen, yazar Bulgar genişlemesinin gerçekleştiği coğrafyalara eserinde yer vermiştir. Bulgarların batıya genişlemesini engelleyecek olan 839-842 yılları arasındaki Sırp-Bulgar mücâdelesini ve Bizans'ın bu mücâdeledeki tutumu üzerinde durulmuştur. IX. yüzyılın ortalarında Bulgar Devleti'nin ve Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlarda sahip oldukları toprakların sınırları belirtilmiştir. Balkanların coğrafi yapısının merkezi yönetim biçimine olumsuz etkisinin yanı sıra devletin geniş hâkimiyet alanı içerisinde yaşayan halkın kültürel bölünmüşlüğü gösterilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Bizans'ın, Bulgarların hâkimiyetini kırabilme için çeşitli ittifak girişimlerinden ve buna karşılık Franklar yanında Almanlarla sınır güvenliğini sağlayacak diplomatik ilişkileri başlatmasından da söz edilmiştir. Yazar, I. Boris'in (852-889), dış münâsebetler için fayda sağlayabileceğini düşünerek Hıristiyanlığa geçmek istediğinden dolayı Franklarla ittifak kurduğuna ancak sağlayacağı kazancın yanında kültürel kayıpların neler olabileceği hususuna temas etmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlarda papalık otoritesinin genişlemesine ve Frankların Balkan Yarımadası'ndaki nüfuzunu engelleyebilmek adına Bulgarları yanına çekme girişimine dikkat çekilmiş ve Bulgar-Bizans görüşmelerine müteâkip I. Boris'in Hıristiyanlığı kabul etmesinin Bulgarlar üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Kitlesele ölçekte din değiştirmenin doğurduğu kültürel dönüşüm yerleşik pagan değerlerini, âyinlerini ve geleneklerini değiştirmiş ve bu durum Bulgar liderler için asimilasyon olarak tanımlanmıştır. Kültürel değişimi ka-

bulenmeyen halkın isyan girişimlerinden ve I. Boris'in otoritesini güçlendirmek için aldığı önlemler üzerinde durulması, yeni bir dinin kabul edilmesiyle ortaya çıkabilecek sorunları görmek açısından önemlidir. I. Boris, 865 yılında Bulgar Devleti'nin siyasî bağımsızlığını garanti altına alabilmek adına bağımsız bir kilise kurma girişiminde bulunmuş ve bunun üzerine hem Bizans Ortodoks Kilisesi hem de Katolik Kilisesi ile olan irtibatı ele alınmıştır. 870'te ise Bulgar Kilisesi, Ortodoks Patrikhânesi'ne bağlı özerkliğini kazanmasından sonra vukû bulan misyonerlik faaliyetlerine değinilmiştir. Bu bölümde ayrıca Hıristiyanlığın kabulü ile devletin idârî yapısındaki dönüşüm ve meydana gelen din, dil ve kültürel değişikliklere de dikkat çekilmiştir.

Müellif, 894'ten 927'ye Kadar İmparatorluk Tasdiki için Simeon'un Seferleri adını verdiği eserin beşinci bölümünde (s. 149-210) Hıristiyanlığı yeni kabul eden Bulgar Devleti'nin, Bizans İmparatorluğu'ndaki dînî ve siyasî konumu üzerinde durmuştur. Uzun süredir Balkanların hâkimiyetini engelleyen tehlikeli pagan düşman, artık Bizans'ın Balkanlardaki kültürel ve politik koruyucusu olarak tanımlanmıştır. En güçlü Ortaçağ Bulgar hükümdarı olarak tanımlanan Simeon'un (893-927) iç ve dış meselelerdeki muvaffakiyetinden bahsedilmiştir. Nitekim yazar, Bulgaristan'ın "Altın Çağı" olarak tasvir edildiği Simeon'un hükümdarlık dönemini haritayla îzah etmiştir (s. 152). Bizans ile iyi giden ilişkilerin bir ticaret anlaşmazlığı ile bozulmasının nedenleri ise farklı teorilere dayandırılarak verilmiştir. Bununla birlikte Simeon'un Bizans karşıtı tutumu hâkimiyetini kabul ettirme çabası olarak yorumlanmıştır. Müellif bazı Bizans kaynaklarının, Bulgar zaferiyle netîcelenen mücâdelelerde Bizans askerî ve diplomatik eylemlerinin başarısızlığının bilerek görmezden geldiğini iddia etmektedir. Simeon'un döneminde başkent Preslav'ın Bulgaristan'da daha önce hiç tanık olunmayan, Slav-Ortodoks kültür ve ticaret merkezine dönüşümü hakkında tafsîlâtı bilgiler bulunmaktadır. X. yüzyılın ilk yılları barış zamanı olarak tasvir edilse de bazı kaynaklarda yer alan mâlûmata göre; Bulgarların güneybatı sınırında hâkimiyetini genişletmek amacıyla imparatorluğa karşı sınırlı sayıda askerî eylemlerde bulunduğu bilgisi verilmiştir. Bizans'ın Balkan hâkimiyetine yoğunlaşması Doğu'da Araplarla oluşacak meseleyi gün yüzüne çıkarmış ve bu nedenle Bizans'ın doğuya yönelmiş olması, Bulgaristan'ın topraklarını genişletmesini kolaylaştırması olarak tefsir edilmiştir. Bazı araştırmacılar tarafından 913 yılından sonra Simeon'un yazışmalarda *çar* ya da *imparator* unvanlarını resmî olarak kullanmaya başlaması ve taç giymesi, Bizans imparatorluk tahtını elde etmeyi düşündüğü şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Bizans'ta muhâlif güçlerin hâkimiyeti ele geçirmesiyle Simeon'un statüsü tanınmamış ve sonrasında bozulan Bulgar-Bizans münâsebetlerindeki durum değerlendirilmiştir. Mücâdelelerin Bulgarların zaferiyle netîcelenmesi ve Bizans başarısızlığının sebepleri özellikle Peçeneklerin Bizans aleyhindeki tutumları kullanılan kaynaklar ekseninde temellendirilmeye çalışılmıştır. Yazar, 917 yılında vukû bulan Achelous Muhârebesi'ni Simeon'un en büyük askerî başarısı olarak tanımlarken, Bizans için ise imparatorluğun yaşadığı en kötü felâketlerden birisi olarak tasvir etmiştir. Savaşı kazandıran Bulgar birliklerinin son derece eğitimli ve disiplinli savaşçılar olduğundan bahsedilirken, askerî

üstünlük sağlayan Simeon'un, imparatorluğunu meşrûlaştırılmak amacıyla gerçekleştirdiği diplomatik girişimler ve Balkanlardaki hâkimiyet mücadelesi ele alınmıştır. 924 yılında Bizans ile yapılan antlaşma ateşkesi olarak nitelendirilmiş ve müzâkerede görüşülen konuların belirsizliğini koruduğu ifade edilmiştir. Yazar hâdiseyi ihtivâ eden Bizans kaynaklarının efsanelerle işlenmiş olduğu ve kendileri için mâkul olacak şekilde bilinçli bir çabayla aktarıldığı düşüncesindedir. Görüşmelerin sonunda Simeon'a, Bizans İmparatoru ile eşit imparatorluk statüsü verilse dahi çeşitli iddiaların varlığına dikkat çekilmiştir. Uzun süren askerî ve diplomatik çabaları sonuç veren Simeon'un imparatorluk konumunun uluslararası tanınırlığa sahip olduğunun vurgulanması, elde edilen zaferin önemini göstermesi bakımından önemli olmuştur.

Eserin 971 yılından 971'e Kadar İhtiyatlı Barıştan Rus Müdahalesine adlı altıncı bölümünde (s. 221-242) Bulgar Devleti'nin verâset durumundan kaynaklı iç meselelerin yanı sıra isyanlar, Bizansla değişen ilişkiler, Sırbistan'ın kaybı, Macar ve Peçenek baskını gibi konular ele alınmıştır. 927 yılında tahta geçen I. Peter'in, hükümdarlık konumunu sağlamlaştırmak ve komşu devletlere gücünü kanıtlamak amacıyla giriştiği Bizans mücadelesinden bahsedilmiştir. Yaşanan ihtilâfların sonunu getiren sebepler ve sınırlar, esirler, imparatorluk unvanının tanınması gibi meselelerin yer aldığı ateşkesin ayrıntılarına geniş bir şekilde yer verilmiştir. Sırasıyla Bizans İmparatoru I. Romanos'un (920-944) torunuyla I. Peter'in diplomatik evliliğinin ve Bulgar Patrikhâne'sinin resmî olarak kabul edilmesinden sonraki Bulgar-Bizans münâsebetlerinin seyrine değinilmiştir. Yazar bu sürece âit belgelerin yetersizliğine dikkat çekerken, tarihçilerin Bulgaristan'ı, askerî, idârî ve kültürel problemlerin içinde gerilemekte olan bir devlet olarak tasvir ettiklerini dile getirmiştir." Gerilemeye dâir ortaya atılan varsayımların doğruluğu yazar tarafından sorgulanmış ve I. Peter'in hükümdarlığı sırasında devletin mevcut servetinin arttığını destekleyen arkeolojik bulgulara yer verilmiştir. Yeni dönem tarihçilerinin, bulgulara göre gerileme dönemi hipotezlerinin çürüdüğü ve aslında Bulgar Devleti'nin *altın çağını* yaşayan güçlü bir devlet olarak tahayyül edilebileceği hususu vurgulanmıştır. Modern tarihsel ve antropolojik araştırmalara göre, demografik üstünlüğe sahip olan köylülerin Hıristiyanlığa rağmen eski gelenek ve âyinlerinden vazgeçememe durumu da ele alınmıştır. Köylünün toplumsal hoşnutsuzluğunu ifade eden bir kitle hareketi olarak kendisini gösterecek olan bu durum *Bogomilizm* olarak tanımlanmıştır. X. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlarda ortaya çıkan Rus saldırılarının, her iki devlet üzerindeki etkisi incelenmiştir. 968 yılında yapılan Kiev Knezi I. Svyatoslav ile Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas (963-969) arasındaki ittifakın, 970 yılında Rusların Balkan topraklarında hâkimiyet kurma çabasıyla düşmanlığa dönüşme aşaması tasvir edilmiştir. Mücâdelenin Bizans'ın lehine neticelenmesi ile Rusların yanında yer alan Bulgarlar için yeni bir dönem başlamıştır. Bizans için sonuç, Balkan hâkimiyetinde ebedî rakibi olan Bulgaristan'ı aşağı çekmesi olarak yorumlanmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetine giren Bulgar Devleti ise imparatorluk unvanı ve dînî özerkliğini kaybetmiştir. Yazar, Bizanslıların Bulgaristan'ı rakip devlet olmaktan çıktığını varsaysalar da Bulgaristan'ın batı topraklarında yaşayanları hesaba katmadıklarını dile getirmiştir. 967 ile 971 yılları arasında

Bulgarlar üzerine gerçekleşen Rus ve Bizans askerî faaliyetlerine dâir hiçbir kanıtın mevcut olmadığına dikkat çekilmiş ve böylece hayatta kalan lider ve savaşçıların, imparatorluğu 42 yıl daha korumayı başarabilmesi bu duruma bağlanmıştır.

Eserin 976'dan 1018'e Kadar Samuel'in Bulgar Devleti Hâkimiyet Seferleri ve Bulgar Mağlûbiyeti adını taşıyan yedinci bölümünde (s. 247-307) 960'dan 976'ya kadarki olan döneme ilişkin kaynakların yetersizliğinden dolayı Bulgar Devleti'nin statüsü üzerine sunulan hipotezlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. IX. yüzyılın sonlarında "tipik" erken Ortaçağ Avrupa devleti olarak tanımlanan Bulgar Devleti'nin yönetim sistemi, hükümdar-soylu boyar aileler ilişkisi üzerinden îzah edilmeye çalışılmıştır. Bulgar Devleti'nin düşüşüne müteâkip, Batı'da Bizans varlığının yokluğundan faydalanan bir grup Bulgar soylusunun idârî ve askerî otoriteyi yeniden sağlama çabası üzerinde durulması, Bizans idâresine karşı verilen tepkiyi göstermektedir. Batı Bulgar topraklarının örgütlenmesi ve idâresine katkıda bulunan Nikola ve dört oğlunun etnik kökeni üzerine de değerlendirmeler yapılmıştır. Bulgar tarihçilerin bu yönetim otoritesini *tetrarşi* olarak tanımladığından ve kardeşlerin idâresinde olan Batı Bulgarları ile Bizans İmparatorluğu hâkimiyet mücâdelesinin detaylarından söz edilmiştir. Kardeşler arasından Samuel'i (958-1014) liderliğe yükseltecek olan, 980-1014 yılları arasındaki seferler ise bir harita ile resimlendirilmiştir. (s. 257). 986 yılındaki Bulgar-Bizans mücâdelesi ve her iki devlet açısından savaşların seyri ise tafsîlâtlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Samuel ve II. Basileios'u (976-1025) karşı karşıya getiren 986 Trajan Boğazı Muhârebesi karakterize edilirken; seferin sonunda Samuel önderliğinde Bulgarların yeniden yükselişe geçtiği ve II. Basileios'un ordusunun ve liderliğinin zedelendiği süreç incelenmiştir. Krum Hânedanının son üyesi olarak Samuel'in, kendisini resmî olarak çar îlân etme (997-1014) kararını hem içeride soylu boyar ailelere hem de sınırlardaki Bizans müttefiklerine karşı, hükümdarlık itibarını meşrûlaştırmak amacıyla aldığı vurgulanmıştır. Yazar, bazı modern milliyetçi akademisyenlerin Samuel'in devletin bir "Ermeni" tarafından yönetilen bir "Makedon" İmparatorluğu olarak değerlendirmesine rağmen, milliyetçilik ve etnisite kavramlarının erken Ortaçağ Balkanları için geçerli olmadığını ve tüm işaretlerin onu Bulgar olarak gösterdiğini ifâde etmiştir. Etnik kökeni üzerine ortaya atılan iddialara anakronizm sorunu ile açıklık getirmeye çalışması, yazarın bu konudaki kendi çıkarımını güçlü kılmaktadır. Samuel'in imparatorluğunun iç işleyişi hakkında yeterli bilgi olmamasına rağmen, Bizanslı tarihçi Ioannes Skylitzes'in notlarının idârî, kültürel, iktisâdî ve dînî yapılanmaları hakkında bilgi sağlayan tek mevcut kanıt olduğu vurgulanmıştır. Var olan kaynaklar üzerinden, 1001-1005 yılları arasında yer alan Bulgar-Bizans askerî ve diplomatik münâsebetleri hakkında da değerlendirilmeler yapılmıştır. Yazar, 1001 ve 1014 yılları arasında geçen hâdiseleri aydınlatacak kaynakların yetersizliğine ya da taraflı yazılabilecek olmasına dikkat çekerken, II. Basileios'un 1018'de galip geldiği bir netîce elde edene kadar savaşa devam etmesindeki asıl amacını Balkanlardaki Bulgaristan'ı yok etme çabası olarak yorumlamıştır. Uzun yıllar sürecek olan ikili mücâdeleler esnasında her iki devletin de ordusunun savaşdaki dizilimi, askerî stratejileri ve kullandığı silâhlar hakkında genel bilgilere yer

verilmiştir. 1014 yılında Bulgar Çarı Samuel'in hayatını kaybetmesinden sonra otoritede vukû bulan istikrarsızlık ve iç karışıklık süreci değerlendirilmiştir. 1018 yılında gerçekleşecek olan Bizans seferleri, Balkanların hâkimiyeti için Bulgaristan ile Bizans arasında 200 yıl süren uzun hâkimiyet mücâdelelerinin sonu olarak görülmektedir. Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlardaki hâmilîği resmîyet kazandıktan sonra, yeniden nüfuzunu artırmaya çalıştığı faâliyetler hakkında da mâlûmat verilmiştir. Bulgaristan'daki iç karışıklığın ve İmparator II. Basileios'un halkı kaynaştırma stratejisinin yansıtılması, Bulgar Devleti'nin çöküşünün yalnızca Samuel'in ölümüyle ilişkilendirilmemesi gerektiği hususunda önemli bir göstergedir.

Son bölümde (s. 321-325) Bizans hâkimiyetine giren Bulgar tebaasının idârî, kültürel, iktisâdî ve dînî olarak imparatorluk yaşamıyla bütünleşmesi süreci ele alınmıştır. XI. yüzyıl boyunca Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlardaki statüsü ele alınırken, Bulgarların yeniden isyana girişip, 1185'te İkinci Bulgar İmparatorluğu'nu kurma aşamasından kısaca bahsedilmiştir. Ancak yazar, her iki devletin de Balkanlar'daki hâkimiyet mücâdelesinde sahip oldukları eski güçlerini ve nüfuzlarını geri kazanamadığını vurgulayarak çalışmayı sonuca bağlamıştır. Akabinde ise yazarın çalışmada başvurduğu kaynak ve araştırma eserlerini ihtivâ eden bibliyografya (s. 327-348) ile eserin içinde bulunan kavramların kolay bir şekilde bulunmasına yardımcı olmak amacıyla başlık, yer ve kişi adlarının alfabetik sıralamasını içeren bir dizine (s. 349-363) yer verilmiştir.

Yazar bu çalışmada, yaklaşık 200 yıl sürecek olan Bulgar-Bizans hâkimiyet mücâdelelerinin askerî boyutunu tafsîlâtli olarak ele alırken aynı zamanda siyasî, kültürel ve diplomatik yönlerini de değerlendirmiştir. Bu hususta birincil odak noktası Bizans'tan çok Bulgarlar olmuştur. VIII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar olan Bulgar Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki münâsebetlerin, Bulgarların perspektifinden ele alınmış olması eseri ayrıcalıklı ve nitelikli kılmıştır. Kronolojik özenle anlatılan mücâdeleler, haritalarla tasvir edilerek okuyucuya sunulmuştur. Çeşitli kaynaklarla zenginleştirilen çalışma, özellikle askerî tarih alanında araştırma yürütmek isteyenler için oldukça önem arz etmektedir.

TANIM

Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin 1972'den beri yayımlanan hakemli, açık erişimli, bilimsel yayın organıdır. Araştırma ve derleme makalelerinin yanı sıra derginin yayın kapsamına uygun kitapların tanıtım ve değerlendirme yazıları yayımlar. Dergi yılda iki sayı olarak çıkar. Yayın dili Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve yayın kurulunun belirlediği hallerde Güneydoğu Avrupa ülkelerinin yerel dilleridir.

AMAÇ VE KAPSAM

Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, uluslararası yayın standartlarına uygun yüksek kalitede makaleler yayımlayarak bilimsel bilginin yayılmasına katkıda bulunmayı ve odaklandığı Güney-Doğu Avrupa tarihi ve araştırmaları alanında bilim camiasına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Türkiye üniversite ve araştırma kurumlarında üretilen akademik bilgi ve bulguları, başta Güneydoğu Avrupa ülkeleri olmak üzere, uluslararası araştırmacıların çalışma sonuçlarıyla bir araya getirmek derginin önemli hedeflerinden biridir. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi bir tarih ve arkeoloji dergisidir. Bununla birlikte Güneydoğu Avrupa tarihiyle ilgili olmak kaydıyla sanat tarihi, edebiyat, iktisat, ilahiyat ve dilbilim sahalarından yazılar kabul edilir. Dergi yayın kurulu, amaç ve kapsam bakımından Güneydoğu Avrupa eskiçağ tarihi ve arkeolojisi ve Osmanlı tarihine ilişkin makale ve kitabiyat yazılarını özellikle teşvik eder.

POLİTİKALAR

Yayın Politikası

Dergi yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen makaleler derginin amaç ve kapsamına uygun olmalıdır. Orijinal, yayımlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış yazılar değerlendirmeye kabul edilir.

Makale yayımlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

İntihal

Ön kontrolden geçirilen makaleler, iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Makalenin türüne bağlı olarak, bunun oranını %15 veya %20'den az olması beklenir.

Çift Kör Hakemlik

İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakemlikten geçmesini sağlar ve makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Açık Erişim İlkesi

Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi'nin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi'nin makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Telif Hakkında

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

ETİK

Yayın Etiği Beyanı

Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal ve yayınlanmamış olmalı; başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmalar gözetilmelidir. Telif bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirilmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.

- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar. Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür/bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir. Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör, Hakem Sorumlulukları ve Değerlendirme Süreci

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyuğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır. Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür. Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmamanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir. Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyuğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir. Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

YAZARLARA BİLGİ

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir. Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

YAZIM KURALLARI

Dil

Dergide Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve yayın kurulunun belirlediği hallerde Güneydoğu Avrupa ülkelerinin yerel dillerinde makaleler yayınlanır. Gönderilen makalelerde makale dilinde öz, İngilizce öz ve İngilizce geniş özet olmalıdır. Ancak makale İngilizce ise, İngilizce geniş özet istenmez.

Yazıların Gönderimi

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iugaad> sayfasından erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) Kapak Sayfası; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Anlaşması Formu eklenerek gönderilmelidir.

Yazıların Hazırlanması

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iugaad> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen

yazılar, yazının yayınlanmak üzere gönderildiğini ifade eden, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili bilgileri içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) bir mektup; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı anlaşması Formu eklenerek gönderilmelidir.

1. Çalışmalar, A4 boyutundaki kağıdın bir yüzüne, üst, alt, sağ ve sol taraftan 2,5 cm. boşluk bırakılarak, 12 punto Times New Roman harf karakterleriyle ve 1,5 satır aralık ölçüsü ile hazırlanmalıdır.
2. Çalışmalar 3500 – 10.000 sözcük arasında olmalı ve sayfa numaraları sayfanın altında ve ortada yer almalıdır.
3. Yazar/yazarların adları çalışmanın başlığının hemen altında sağa bitişik şekilde verilmelidir. Ayrıca yıldız dipnot şeklinde (*) yazarın unvanı, kurumu ve e-posta adresi sayfanın en altında dipnotta belirtilmelidir.
4. Giriş bölümünden önce 180-200 sözcük arasında çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe (ya da makalenin yazı dili) ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. Çalışmanın İngilizce başlığı İngilizce özün üzerinde yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe (ya da makalenin yazı dili) özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden 5 İngilizce, 5 Türkçe (ya da makalenin yazı dili) anahtar kelime yer almalıdır. İngilizce genişletilmiş özet Türkçe ve diğer dillerdeki makaleler için zorunludur.
5. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Başlık, Türkçe (ya da makalenin yazı dili) öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık, İngilizce öz ve anahtar kelimeler; İngilizce genişletilmiş özet, ana metin bölümleri, son notlar ve kaynaklar.
6. Araştırma makalelerinde bölümler şu şekilde olmalıdır: "GİRİŞ", "AMAÇ VE YÖNTEM", "BULGULAR", "TARTIŞMA VE SONUÇ", "SON NOTLAR" "KAYNAKLAR" ve "TABLOLAR VE ŞEKİLLER". Derleme ve yorum yazıları için ise, çalışmanın öneminin belirtildiği, sorunsal ve amacın somutlaştırıldığı "GİRİŞ" bölümünün ardından diğer bölümler gelmeli ve çalışma "TARTIŞMA VE SONUÇ", "SON NOTLAR", "KAYNAKLAR" ve "TABLOLAR VE ŞEKİLLER" şeklinde bitirilmelidir.
7. Çalışmalarda tablo, grafik ve şekil gibi göstergeler ancak çalışmanın takip edilebilmesi açısından gereklilik arz ettiği durumlarda, numaralandırılarak, tanımlayıcı bir başlık ile birlikte metin içinde veya "KAYNAKLAR" bölümünden sonra verilmelidir. Demografik özellikler gibi metin içinde verilebilecek veriler, ayrıca tablolar ile ifade edilmemelidir.
8. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).

9. Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü sorumluluğu ve çalışmada geçen görüşler yazar/yazarlarına aittir.
10. Referanslar derginin benimsediği Modern Humanities Research Association (MHRA) 3 stiline uygun olarak hazırlanmalıdır.

Referans Stili ve Formatı

Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, metin içi alıntılama ve kaynak gösterme için MHRA (Modern Humanities Research Association) kaynak stiline 3. edisyonunu benimser. MHRA 3. Edisyon hakkında bilgi için:

- Modern Humanities Research Association. (2013). MHRA Style Guide. A Handbook for Authors and Editors. (3th Ed.), London.

-<http://www.mhra.org.uk/>

Kaynakların doğruluğundan yazar(lar) sorumludur. Tüm kaynaklar metinde belirtilmelidir. Kaynaklar aşağıdaki örneklerdeki gibi gösterilmelidir.

Metin İçinde Kaynak Gösterme

Kaynaklar sayfa altı notu şeklinde yazarların adı ve soyadı ve yayının künyesi yazılarak belirtilmelidir.

Birden fazla kaynak gösterilecekse kaynaklar arasında (;) işareti kullanılmalıdır. Kaynaklar yayın tarihlerine göre sıralanmalıdır

Örnekler:

KİTAP

Dipnot: Ömer Gezer, *Kale ve Nefer. Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020, s. 109-136. Kısa not: Ö. Gezer, *Kale ve Nefer*, s. 109-136.

Bibliyografya: Gezer, Ömer, *Kale ve Nefer. Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.

İki veya üç yazar

Dipnot: Mehmet İnbaşı ve Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp. Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s. 40.

Kısa not: M. İnbaşı ve E. Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri*, s. 40.

Bibliyografya: İnbaşı, Mehmet ve Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp. Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Dört ve daha fazla yazar

Bibliyografyada yazar isimlerinin hepsi sıralanır; dipnotta ise ilk yazar belirtildikten sonra diğer yazarlar için vd. ibaresi kullanılır.

Editörlü kitap

Dipnot: Novili Ömer Efendi, Tarih-i Bosna. Osmanlı-Habsburg Savaşları 1736-39, haz. Fatma Sel Turhan, İstanbul: Küre Yayınları, 2016, s. 46.

Kısa not: Novili Ömer Efendi, s. 46.

Bibliyografya: Novili Ömer Efendi, Tarih-i Bosna. Osmanlı-Habsburg

Savaşları 1736-39, haz. Fatma Sel Turhan, İstanbul: Küre Yayınları, 2016.

Çeviri kitap

Dipnot: Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi. 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, 3. bs., İstanbul: Küre Yayınları, 2013, s. 110-125.

Kısa not: B. Jelavich, *Balkan Tarihi*, s. 110-125.

Bibliyografya: Jelavich, *Barbara, Balkan Tarihi. 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, 3. bs., İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

MAKALE

Dipnot: Vjerran Kursar, "Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th Centuries)", *Ankara Üniversitesi*

Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 34 (2013), s. 120-122.

Kısa not: V. Kursar, "Being an Ottoman Vlach", s. 120-122.

Bibliyografya: Kursar, Vjerran, "Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th Centuries)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 34 (2013), s. 115-161.

DOI'si Olmayan Online Edinilmiş Makale

Dipnot: Umut Al ve Güleda Doğan, "Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Tezlerinin

Atf Analizi", *Türk Kütüphaneciliği*, 26 (2012), s. 355-358. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/>

Kısa not: U. Al ve G. Doğan, "Hacettepe Üniversitesi", s. 355-358.

Bibliyografya: Al, Umut ve Güleda Doğan, "Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Tezlerinin Atf Analizi", *Türk Kütüphaneciliği*, 26 (2012), s. 349-369. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/>

DOI'si Olan Makale

Dipnot: Steven J. Turner, "Website Statistics 2.0: Using Google Analytics to Measure Library Website Effectiveness", *Technical Services Quarterly*, 27 (2010), s. 266. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

Kısa not: S. J. Turner, "Website Statistics", s. 266.

Bibliyografya: Steven J. Turner, "Website Statistics 2.0: Using Google Analytics to Measure Library Website Effectiveness", *Technical Services Quarterly*, 27 (2010), s. 261-278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

KİTAP BÖLÜMÜ

Dipnot: Emir O. Filipović, "'Creato Regni' in the Great Seal of Bosnian King Tvrtko Kotromanić", *A Companion to Seals in the Middle Ages*, ed. Laura J. Whatley, Leiden-Boston: Brill, 2019, s. 265.

Kısa not: E. O. Filipović, "Creato Regni", s. 265.

Bibliyografya: Filipović, Emir O., "'Creato Regni' in the Great Seal of Bosnian King Tvrtko Kotromanić", *A Companion to Seals in the Middle Ages*, ed. Laura J. Whatley, Leiden-Boston: Brill, 2019, s. 263-276.

KİTAP TANITIMI

Dipnot: Sercan Pektaş, "Dóra Bobory, *The Sword and the Crucible: Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009" (Kitabiyat), *Güneydoğu Avrupa Dergisi*, 24 (2013), s. 123.

Kısa not: S. Pektaş, "*The Sword and the Crucible*" (Kitabiyat), s. 123.

Bibliyografya: Pektaş, Sercan, "Dóra Bobory, *The Sword and the Crucible: Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009" (Kitabiyat), *Güneydoğu Avrupa Dergisi*, 24 (2013), s. 123-125.

TEZLER

Dipnot: Baki Tezcan, *Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618-1622)*, yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, 2001, s. 207-209.

Kısa not: B. Tezcan, *Searching for Osman*, s. 207-209.

Bibliyografya: Tezcan, Baki, *Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618-1622)*, yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, 2001.

SEMPOZYUM KATKISI

Dipnot: Zsuzsanna Csiráki, "Hungarian Elements in the Habsburg-Ottoman Diplomacy during the Seventeenth Century", *The Performance of Diplomacy in the Early Modern World*, Don Juan Archiv, Stvdivm Fæsvlanvm, Universidad de Granada, 17-18 Mart 2017, Viyana, Avusturya.

Kısa not: Z. Csiráki, "Hungarian Elements".

Bibliyografya: Csiráki, Zsuzsanna, "Hungarian Elements in the Habsburg-Ottoman Diplomacy during the Seventeenth Century", *The Performance of Diplomacy in the Early Modern World*, Don Juan Archiv, Stvdivm Fæsvlanvm, Universidad de Granada, 17-18 Mart 2017, Viyana, Avusturya.

Online Olarak Erişilen Konferans Bildiri Özeti

Murat Çınar, Dilek Doğan ve S. Sadi Seferoğlu, "Eğitimde Dijital Araçlar: Google Sınıf Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme" [Öz], Akademik Bilişim Konferansında sunulan bildiri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. Erişim adresi: [http://ab2015.anadolu.edu.tr /index.php?menu=5&submenu=27](http://ab2015.anadolu.edu.tr/index.php?menu=5&submenu=27)

DİĞER KAYNAKLAR

a) Gazete Yazısı

Çiğdem Toker, 'Unutma' notları, *Cumhuriyet*, 26 Haziran 2015, s. 13.

b) Online Gazete Yazısı

Meral Tamer, E-ticaret hamle yapmak için tüketiciyi bekliyor, *Milliyet*, 26 Haziran 2015. Erişim adresi: <http://www.milliyet>

c) Web Page/Blog Post

David Bordwell, David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post], 18 Haziran 2013. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Ansiklopedi/Sözlük

"Bilgi mimarisi", Vikipedi içinde, (20 Aralık 2014). Erişim adresi: http://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgi_mimarisi

Alexei Marcoux, "Business ethics". In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (2008). Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Radyo ODTÜ (Yapımcı), Modern sabahlar [Podcast], 13 Nisan 2015. Erişim adresi: <http://www.radyoodtu.com.tr/>

f) Bir Televizyon Dizisinden Tek Bir Bölüm

D. Shore (Senarist), M. Jackson (Senarist) ve S. Bookstaver (Yönetmen), "Runaways [Televizyon dizisi bölümü]", D. Shore (Baş yapımcı), *House M.D.* içinde, 2012. New York, NY: Fox Broadcasting. g) *Müzik Kaydı*

Fazıl Say, *Galata Kulesi, İstanbul senfonisi* [CD] içinde, (2012). İstanbul: Ak Müzik.

Yukarıda sıralanan koşulları yerine getirmemiş çalışma kabul edilmez, eksiklerinin tamamlanması için yazara iade edilir. Yayın Komisyonu tarafından kabul edilen yazılar basıma kabul sırasına göre yayınlanır. Baskı tashihleri yazarlar tarafından yapılır.

Son Kontrol Listesi

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Makalenin türünün belirtilmiş olduğu
- Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi varsa, bunun belirtildiği
- İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
- Referansların derginin benimsediği MHRA 3 edisyonuna uygun olarak düzenlendiği
- Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - Makalenin kategorisi
 - Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte/bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi), e-posta adresleri
 - Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - Tüm yazarların ORCID'leri
 - Finansal destek (varsa belirtiniz)
 - Çıkar çatışması (varsa belirtiniz)
 - Teşekkür (varsa belirtiniz)
- Makale ana metni
 - Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almaması gerekir.
 - Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - Öz: 180-200 kelime
 - Anahtar Kelimeler: 5 adet makale dilinde ve 5 adet İngilizce
 - İngilizce geniş özet: 600-800 kelime (Türkçe veya yerel dillerde makaleler için)
 - Makale ana metin bölümleri
 - Kaynaklar
 - Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

DESCRIPTION

The Journal of South-Eastern European Studies (GAAD) is a scholarly, open access, peer-reviewed official publication of the Istanbul University, the Faculty of Letters published since 1972.

Publication: Biannual

Languages: Turkish, English, German, French and the local languages of South-Eastern European countries (for issues approved by the editorial board)

AIMS AND SCOPE

The Journal of South-Eastern European Studies aims to contribute to the scholarly knowledge in the field of South-Eastern European history by publishing original papers. The GAAD is an open forum for studies in the field of history and archeology. The journal, however, also publishes research and review articles on art history, literature, economics, religious studies, and linguistics provided that they are related with the history of the South-Eastern Europe. The editorial board particularly promotes papers and reviews on the ancient history and archeology of the South-Eastern Europe as well as the Ottoman historical experience in the region.

POLICIES

Publication Policy

The journal is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. Only those manuscripts approved by every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.

Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors. All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication.

Plagiarism

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. If plagiarism/self-plagiarism will be found authors will be informed. Editors may resubmit manuscript for similarity check at any peer-review or production stage if required. High similarity scores may lead to rejection of a manuscript before and even after acceptance. Depending on the type of article and the percentage of similarity score taken from each article, the overall similarity score is generally expected to be less than 15 or 20%.

Double Blind Peer-Review

After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editors-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. The editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles and hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Open Access Statement

The GAAD is an open access journal; all contents of the archived journals are freely available without charge to the user or to her/his institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or to provide link to the full texts of the articles in the journal without asking prior permission from the publisher or the author.

The articles in the GAAD are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>)

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Copyright Notice

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) and grant the Publisher non-exclusive commercial right to publish the work. CC BY-NC 4.0 license permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ETHICS

Publication Ethics and Publication Malpractice Statement

The Journal of South-Eastern European Studies is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), to access the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publisher) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

The Journal of South-Eastern European Studies adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.

- The independence of research must be clear; and any conflict of interest must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subjects, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted has been obtained.

Authors' Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scholarly and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Agreement Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment. When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Editors' and Reviewers' Responsibilities

Editor-in-chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. She/He provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing. Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. She/He publishes errata pages or makes corrections when needed. Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the journal. Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments should be conducted objectively.

Reviewers ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side. A reviewer who feels unqualified to review a selected manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from reviewing. The editor-in-chief informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and the editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the peers should be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

Peer Reviewing

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published elsewhere or submitted as of now to another journal for publication, are accepted for peer reviewing. Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. Manuscripts are then assessed by the editor-in-chief in terms of their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal aims and scope. Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts. Manuscripts meeting the formal regulations are sent by the editorial board to at least two national/international peers for reviewing. The publication of a paper is only possible upon an approval of the peers and after the improvements and corrections demanded by the peers are fulfilled by the author(s). Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the journal.

Reviewers should conduct their judgments objectively. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting a review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problematic posed in the manuscript significant and concisely stated?
- Are the methods used in the manuscript described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Does the author make ample references to other works in the field?
- Is the wording used in the manuscript acceptable?

Reviewers ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review a selected manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from reviewing.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and the editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the peers should be ensured.

GUIDELINES for AUTHORS

Language

The GAAD publishes papers in Turkish, English, German, French and the local languages of South-Eastern European countries (for issues approved by the editorial board). Submitted manuscripts should include abstracts both in the original language of the manuscript and in English, and an additional extended English abstract. Extended abstract is not required for papers in English.

Manuscript Submission

All correspondence will be conducted with the first-named author unless otherwise specified. Manuscripts are to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iugaad>. Manuscripts should be accompanied by a Title Page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 or later versions. Authors are obliged to sign and submit the Copyright Agreement Form.

Manuscript Formatting

1. Transmit your typescripts in A4 paper standards: having 2.5 cm margins from right, left, bottom and top, Times New Roman font style in 12 font size and line spacing of 1.5.
2. Manuscripts should be between 3500 and 10.000 words and the page numbers should be at the bottom and in the middle.
3. The name(s) of author(s) should be given just below the title of the study aligned to the right. The affiliation, title, e-mail and phone of the author(s) should be indicated on the bottom of the page as a footnote marked with an asterisk (*).
4. Manuscripts should include abstracts between 180 and 200 words in Turkish and in English and an extended English abstract between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used. Add five keywords (in Turkish and in English) below the abstracts. Extended abstract is not required for papers in English.
5. Manuscripts are expected to include a title, abstracts and keywords, an extended English abstract, subheadings, end notes and references.
6. Research articles should be designed as follows: "INTRODUCTION", "AIM AND METHODOLOGY", "FINDINGS", "DISCUSSION AND CONCLUSION", "ENDNOTES" and "REFERENCES" and "TABLES AND FIGURES". Review and commentary articles should begin with an "INTRODUCTION" where the purpose and the method is described, followed by other sections.
7. Tables, graphs and figures should be inserted with a number and a defining title into the text or following the "REFERENCES" where it helps follow the idea of the article. Otherwise features like demographic characteristics should be given within the text.
8. Submit a title page including your credentials along with the manuscript. The title page should include a fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone and fax number of the author(s) (see The Submission Checklist).
9. Authors are responsible for all statements made in their work submitted to the journal for publication.
10. References should be in accordance with the Modern Humanities Research Association (MHRA) style 3th Edition.

References

Reference Style and Format

The Journal of South-Eastern European Studies complies with the MHRA (Modern Humanities Research Association) style 3th Edition for referencing and quoting. For more information:

- Modern Humanities Research Association. (2013). *MHRA Style Guide. A Handbook for Authors and Editors* (3th ed.). London.
- <http://www.mhra.org.uk>

Accuracy of citation is the author's responsibility. All references should be cited in text. Reference list should be in alphabetical order.

Citations in the Text

The bibliographic documentation of the cited sources should be provided in footnotes including the full name of the author (first name and surname), the title of the work, city, publisher, publication date. In case of multiple citations in a footnote, sources should be separated with a (;) mark and should be arranged according to date of publication.

Examples:

BOOK

One author

Footnote: Ömer Gezer, *Kale ve Nefer. Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020, pp. 109-136.

Short note: Ö. Gezer, *Kale ve Nefer*, s. 109-136.

Bibliography: Gezer, Ömer, *Kale ve Nefer. Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.

Two or three authors

Footnote: Mehmet İnbaşı and Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp. Fetihden XVIII. Yüzyıla Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, p. 40.

Short note: M. İnbaşı and E. Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri*, p. 40.

Bibliography: İnbaşı, Mehmet and Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp. Fetihden XVIII. Yüzyıla Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Four or more authors

List all of the authors in the bibliography; in the footnote, only the name of the first author should be mentioned followed by et al.

Edited or compiled volume(s)

Footnote: Novili Ömer Efendi, Tarih-i Bosna. *Osmanlı-Habsburg Savaşları 1736-39*, ed. Fatma Sel Turhan, İstanbul: Küre Yayınları, 2016, p. 46.

Short note: Novili Ömer Efendi, p. 46.

Bibliography: Novili Ömer Efendi, Tarih-i Bosna. *Osmanlı-Habsburg Savaşları 1736-39*, ed. Fatma Sel Turhan, İstanbul: Küre Yayınları, 2016.

Translated book(s)

Footnote: Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi. 18. ve 19. Yüzyıllar*, trans. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, 3. ed., İstanbul: Küre Yayınları, 2013, pp. 110-125.

Short note: B. Jelavich, *Balkan Tarihi*, pp. 110-125.

Bibliography: Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi. 18. ve 19. Yüzyıllar*, trans. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, 3. ed., İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

ARTICLE

Footnote: Vjeran Kursar, "Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th Centuries)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 34 (2013), pp. 120-122.

Short note: V. Kursar, "Being an Ottoman Vlach", pp. 120-122.

Bibliography: Kursar, Vjeran, "Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th Centuries)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 34 (2013), pp. 115-161.

Online Article without DOI

Footnote: Umut Al and Güleda Doğan, "Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Tezlerinin Atıf Analizi", *Türk Kütüphaneciliği*, 26 (2012), pp. 355-358. Access address: <http://www.tk.org.tr/>

Short note: U. Al and G. Doğan, "Hacettepe Üniversitesi", pp. 355-358.

Bibliography: Al, Umut and Güleda Doğan, "Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Tezlerinin Atıf Analizi", *Türk Kütüphaneciliği*, 26 (2012), pp. 349-369. Access address: <http://www.tk.org.tr/>

Journal Article with DOI

Footnote: Steven J. Turner, "Website Statistics 2.0: Using Google Analytics to Measure Library Website Effectiveness", *Technical Services Quarterly*, 27 (2010), p. 266. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

Short note: S. J. Turner, "Website Statistics", p. 266.

Bibliography: Steven J. Turner, "Website Statistics 2.0: Using Google Analytics to Measure Library Website Effectiveness", *Technical Services Quarterly*, 27 (2010), pp. 261-278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

CHAPTER or OTHER PART of a BOOK

Short note: Emir O. Filipović, "'Creato Regni' in the Great Seal of Bosnian King Tvrtko Kotromanić", *A Companion to Seals in the Middle Ages*, ed. Laura J. Whatley, Leiden-Boston: Brill, 2019, p. 265.

Short note: E. O. Filipović, "Creato Regni", p. 265.

Bibliography: Filipović, Emir O., "'Creato Regni' in the Great Seal of Bosnian King Tvrtko Kotromanić", *A Companion to Seals in the Middle Ages*, ed. Laura J. Whatley, Leiden-Boston: Brill, 2019, pp. 263-276.

BOOK REVIEW

Footnote: Sercan Pektaş, "Dóra Bobory, *The Sword and the Crucible: Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009" (Book Review), *Güneydoğu Avrupa Dergisi*, 24 (2013), p. 123.

Short note: S. Pektaş, "*The Sword and the Crucible*" (Book review), p. 123.

Bibliography: Pektaş, Sercan, "Dóra Bobory, *The Sword and the Crucible: Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009" (Book review), *Güneydoğu Avrupa Dergisi*, 24 (2013), pp. 123-125.

THESIS or DISSERTATION

Footnote: Baki Tezcan, *Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618–1622)*, unpublished PhD diss., Princeton University, 2001, pp. 207-209.

Short note: B. Tezcan, *Searching for Osman*, pp. 207-209.

Bibliography: Tezcan, Baki, *Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618–1622)*, unpublished PhD diss., Princeton University, 2001.

CONFERENCE/SYMPOSIUM PAPER(S)

Footnote: Zsuzsanna Csiráki, "Hungarian Elements in the Habsburg–Ottoman Diplomacy during the Seventeenth Century", *The Performance of Diplomacy in the Early Modern World*, Don Juan Archiv, Stvdívm Fæsylanvm, Universidad de Granada, 17-18 March 2017, Vienna, Austria.

Short note: Z. Csiráki, "Hungarian Elements".

Bibliography: Csiráki, Zsuzsanna, “Hungarian Elements in the Habsburg–Ottoman Diplomacy during the Seventeenth Century”, *The Performance of Diplomacy in the Early Modern World*, Don Juan Archiv, Stvdívm Fæsvlanvm, Universidad de Granada, 17–18 March 2017, Vienna, Austria.

Conference/Symposium Paper Abstract Retrieved Online

Murat Çınar, Dilek Doğan and S. Sadi Seferoğlu, “Eğitimde Dijital Araçlar: Google Sınıf Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme” [Abstract], Paper presented at the Conference of Academic Informatics, Anadolu University, Eskişehir. Access address: <http://ab2015.anadolu.edu.tr/index.php?menu=5&submenu=27>

Other Sources

a) Newspaper Article

Çiğdem Toker, ‘Unutma’ notları, *Cumhuriyet*, 26 June 2015, p. 13.

b) Newspaper Article with no Author

New drug appears to sharply cut risk of death from heart failure. (1993, July 15). *The Washington Post*, p. A12.

c) Web Page/Blog Post

David Bordwell, David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post], 18 June 2013. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Encyclopedia/Dictionary

“Bilgi mimarisi”, in Vikipedi, (20 December 2014). Access address: http://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgi_mimarisi

Alexei Marcoux, “Business ethics”. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (2008). Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Dunning, B. (Producer). (2011, January 12). inFact: Conspiracy theories [Video podcast]. Retrieved from <http://itunes.apple.com/>

f) Single Episode in a Television Series

D. Shore (Screenwriter), M. Jackson (Screenwriter) and S. Bookstaver (Director), “Runaways [TV Series episode]”, D. Shore (Executive producer), in *House M.D.*, 2012. New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Music

Fazıl Say, Galata Kulesi, in *İstanbul senfonisi* [CD], (2012). İstanbul: Ak Müzik.

Submission Checklist

Please be sure that

- the category of the manuscript is specified.
 - “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
 - disclosure of any commercial or financial involvement is provided.
 - the manuscript is checked for academic English.
 - the article complies with the journal policy detailed in the Information for Authors.
 - the citations in the text and listed in the references section are in with MHRA 3th.
- Copyright Agreement Form
 - Permission of reproduction for images, figures, tables, etc. used in the article
 - Title page
 - The category of the manuscript
 - The title of the manuscript both in the language of the article and in English
 - All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ORCIDs of all authors.
 - Grant support (if there is one)
 - Conflict of interest (if there is one)
 - Acknowledgement (if there is one)
 - Main Body of the Manuscript
 - Important: Please avoid mentioning author(s) names in the manuscript
 - The title of the manuscript both in the language of the article and in English
 - Abstract (180-200 words)
 - Key words: 5 words
 - Extended abstract in English: 600-800 words (for articles in languages other than English)
 - Body text sections
 - References
 - Tables, illustrations (figures) (including title, explanation, captions)

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: The Journal of Southeastern European Studies
Dergi Adı: Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author Sorumlu Yazar	
Title of Manuscript Makalenin Başlığı	
Acceptance date Kabul Tarihi	
List of authors Yazarların Listesi	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, etc.) Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.)	
---	--

Responsible/Corresponding Author: Sorumlu Yazar:	
--	--

University/company/institution	Çalıştığı kurum	
Address	Posta adresi	
E-mail	E-posta	
Phone; mobile phone	Telefon no; GSM no	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayımlanmasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıf bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya yazar(lar)ın işvereninin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kamtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author: Sorumlu Yazar;	Signature / İmza	Date / Tarih
	/...../.....

